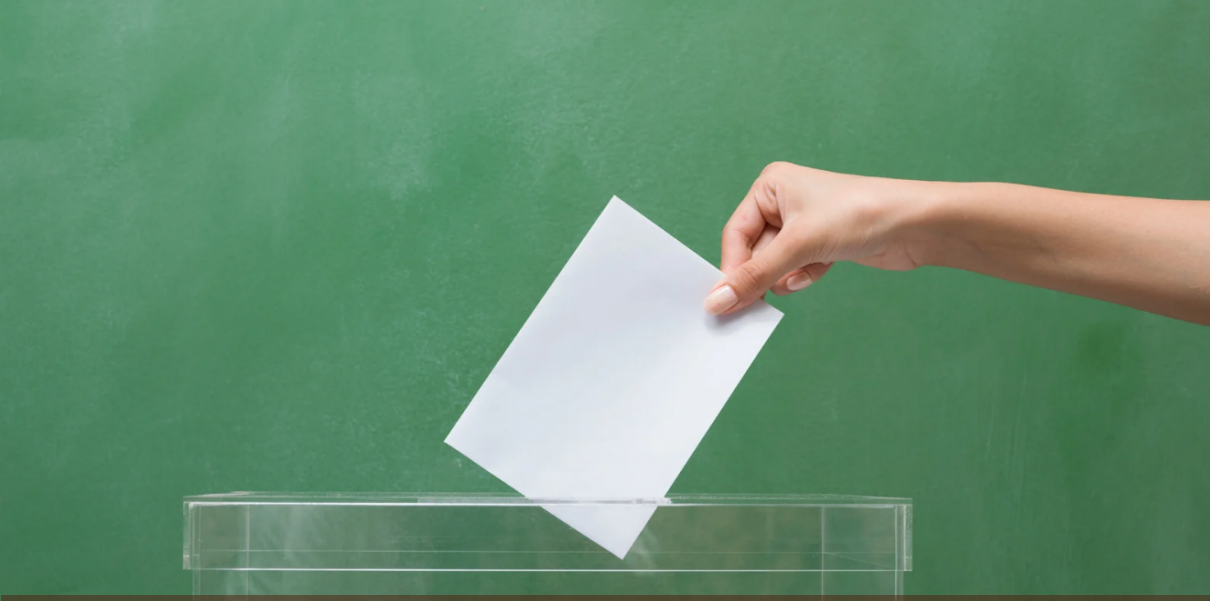

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERE DEVLET YARDIMI YAPILMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ, KAPSAM VE UYGULAMASI

Agâh Emre DEMİR
Doç. Dr. Emrah FİRİDİN

İKSAD
Publishing House

TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERE DEVLET YARDIMI YAPILMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ, KAPSAM VE UYGULAMASI

Agâh Emre DEMİR

Doç. Dr. Emrah FİRİDİN

DOI: https://www.doi.org/10.5281/zenodo.24171918

İKSAD Publishing House

Copyright © 2026 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2026©

ISBN: 978-625-378-787-5
Cover Image: İbrahim KAYA
November / 2026
Ankara / Türkiye
Size: 16x24cm

ÖNSÖZ

Lisans Tezinden türetilen bu çalışmada değerli katkıları olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. M. Emin RUHİ hocama teşekkürlerimi sunarım; Agah Emre DEMİR.

"Ölçemediğiniz şeyi yönetemezsiniz; yönetemediğiniz şeyi ise denetleyemezsiniz." – Peter Drucker

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

1. GENEL OLARAK DEVLET YARDIMI UYGULAMASI 2

1.1. 1924 Anayasası Dönemi 2

1.2. 1961 Anayasası ve 648 sayılı SPK Dönemi 4

1.3. 1982 Anayasası ve 2820 Sayılı SPK Dönemi 21

2. PARTİLERE DOĞRUDAN DEVLET YARDIMI YAPILIRKEN GÖZETİLEN ÖLÇÜTLER 44

2.1. Yeterli Düzeyde ve Hakça Yardım İlkesi 44

2.2. "Yeterli Düzeyde" İlkesi 46

2.3. "Hakça" İlkesi 49

3. DEVLET YARDIMININ PARTİLER ARASINDA PAYLAŞTIRILMASI 50

3.1. Devlet Yardımının Miktarı, Yapılma Zamanı ve Yardımın Yapılacağı Parti Organı 53

3.2. Devlet Yardımının Yapılma Zamanı 54

3.3. Devlet Yardımının Hangi Parti Organına Verileceği Hususu 54

4. DOLAYLI DEVLET YARDIMLARI 56

4.1. Kamuya Ait Kitle İletişim Araçlarından Faydalanma 56

4.2. Vergi Muafiyetleri 60

4.3. Diğer Dolaylı Devlet Yardımları 62

4.4. Genel Değerlendirme 67

4.5. Türkiye'de Devlet Yardımının Olumlu ve Olumsuz Yönleri 71

4.6. Devlet Yardımı Konusunda Uygulamada Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri 92

5. SİYASİ PARTİLERİN MALİ DENETİMİ 100

SONUÇ 103

KAYNAKÇA 106

GİRİŞ

Siyasi partiler demokrasinin en önemli aktörleri arsında yer almaktadır. Halkın kendi kaderini tayin etme noktasında siyasi partiler, halka seçenekler sunabilecek nitelikteki demokratik araçlardır. Siyasi partilerin ise kendilerini halka tanıtma, ayakta kalabilme ve kısmen de olsa, parti programlarına yönelik faaliyetleri gerçekleştirebilmeleri için mali desteğe ihtiyaçları vardır. Bu mali desteğe ilişkin ilkeler ve kurallar Türk hukuk sistemi tarafından bir takım koşullara bağlanmıştır.

Siyasi partilerin yarışmacı seçimler yoluyla iktidara gelebilmelerinde olmazsa olmaz unsurun başında para gelmektedir. Siyasi partiler, gerek normal zamanlarda gerekse seçim zamanlarında paraya ihtiyaç duyarlar. Partilerin esas güçlerini gösterdikleri dönemler olan seçim zamanlarında paraya duyulan bu ihtiyaç daha da fazla hissedilir. Gelişen teknoloji, yeni kampanya teknikleri, siyasi partilerin zamanla gönüllü çalışanlarını kaybetmeleri, seçim dönemlerinde paraya olan ihtiyacı daha da artırmıştır. Dolayısıyla bu durum partilerin seçimlerde rakip partilerin önüne geçme aracı olarak parasal gücü referans almaya başlamalarına neden olmuştur. Tarihsel gelişim sürecinde demokratik rejimlerde ortaya çıkan siyaset ve para arasındaki ilişkiden kaynaklanan yolsuzluk skandalları seçimlerin adil yarış ortamında yapılmasına bozucu etkide bulunacak seviyeye ulaşmış ve bu durum insanların siyasete olan güvenini sarsmıştır. Demokrasiye duyulan inanç da bu güvensizlikten nasibini almıştır.

Siyasetin finansmanında yaşanan yolsuzluk skandallarının ardından ülkeler hukuk sistemlerinde düzenleme yapma yoluna gitmişlerdir. Yaptıkları yasalar ile siyasi partilerin harcamalarının ve partilere yapılan bağışların sınırlandırılmasının yanı sıra partilere devlet yardımında bulunulması gibi çareler üreterek demokrasinin finansmanında yaşanan sıkıntıları çözmeye çalışmışlardır.

1. GENEL OLARAK DEVLET YARDIMI UYGULAMASI

Siyasi partiler ilk ortaya çıktıkları dönemde bireysel veya belli bazı grupların menfaatlerine önem verdikleri fikrinden dolayı, toplumun genel menfaati yönünden bir tehdit olarak görülmekteydi. Partilerin diğer birçok fonksiyonunun yanında toplum ve devlet arasında köprü kuran bir yönünün de olması nedeniyle, temsili demokrasiler için vazgeçilmez unsur olarak benimsenmeleri ise epey bir süre sonra mümkün hale gelmişti. Yirminci yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde siyasi partilerin olmadığı bir demokrasinin düşünülemeyeceği fikri tamamen kabul edilmişti.[1] II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise İtalya ve Almanya'da demokrasi tekrardan kurulurken siyasi partiler yapılan anayasal ve yasal düzenlemeler ile koruma altına alınmıştır. İtalya ve Almanya ile başlayan bu yeni süreç Avrupa Birliği'ni de etkilemiş, siyasi partiler hukukî düzenlemelerin konusu haline gelmiştir.[2]

1.1. 1924 Anayasası Dönemi

Türkiye'de 1924 Anayasası döneminde partilere devletçe yardımda bulunulması söz konusu değildi. Partiler bu dönemde, üyelerinden topladıkları aidatlar ve bağışlar vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmekteydiler.[3]

---

[1] Scarrow, Susan, "Party subsidies and the freezing of party competition: Do cartel mecanisms work?", *West European Politics*, 29(4), 2006, ss. 619-639, s. 620'den aktaran: Cem Duran Uzun, *Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı*, 1. Bs., Adalet Yayınevi, Ankara 2010, s. 37.

[2] Uzun, s. 37-38; Siyasi partiler 19. yüzyılda meydana çıkan kuruluşlar olmalarına karşın, uzun bir süre hukuk düzeninin alanına alınmamışlardır. Ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından, siyasi partiler anayasalarda düzenlenmeye başlandılar. Partilerin uzun bir süre hukuk düzeninin dışında kalmaları, bir ölçüde liberal devlet anlayışının bir sonucuydu. Liberal demokratik teoriye göre, rasyonel ve bağımsız olan birey, temsilin tek birimiydi. Temsilcinin bir başka anlatımla, milletvekilinin de bağımsız ve rasyonel kişi olması gerekmekteydi. Dolayısıyla milli iradeyi ortaya çıkaracak olan bu temsilcilerdi. Bu anlayışa göre milletvekili ve seçmen arasında hiçbir aracı kuruluşa ihtiyaç yoktu. Yine liberal demokratik teoriye göre, siyasi partilere kişilerin kendi inanç ve vicdanları doğrultusunda serbestçe karar almalarına engel olacağı düşüncesiyle sıcak bakılmamaktaydı. Teziç, siyasi partilerin hukukun düzenleme alanı dışında tutulmasını iki sebebe dayandırmaktadır: Bunlar, *"Bireycilik"* ve *"parlamentoculuktur"*. Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, 1. Bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s. 22-25; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 21. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 379-380; Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması,* 4. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s. 30 ; Hüseyin Özcan, Murat Yanık, *Siyasi Partiler Hukuku*, 2. Bs., Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 57; Mustafa Koçak, *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*, 1. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s. 45-46.

[3] Mesut Aydın, "Türkiye'de Siyasal Partilere Devlet Yardımı", *AÜHFD*, C. 54, S. 4, Y. 2005, s. 246.

Bu dönemde, partilerin devlet yardımlarıyla desteklenmemelerinin altında yatan neden, partilerin dernekler ile aynı hukukî statüde kabul edilmeleri[4] ve faaliyetlerinin kamu hizmeti niteliğinde görülmemesinden kaynaklanmaktaydı.[5]

Devlet yardımlarının, doğrudan yardımlar veya çeşitli türleri olan dolaylı yardımlar olarak karşımıza çıktığından yukarıda bahsedilmişti. Dolaylı yardımların çeşitli türleri çok sınırlı sayıda olmasına karşın 1961nayasası'ndan önceki dönemde de vardı.[6] Doğrudan devlet yardımları ise 648 sayılı SPK[7] ile birlikte hukuk sistemimize dâhil olmuştur.

---

[4] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, İstanbul 1952, s. 549; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 31. Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 319.

[5] Aydın, s. 246.

[6] 1946 yılında Türkiye çok partili hayata geçmeden önce ülkeyi tek parti olarak yöneten CHP, kitlelere ulaşmak hususunda da bir sorun yaşamamıştı. Hükümetin, devletin, bürokrasinin efendisi CHP idi. Türkiye'de 1945'ten sonra, II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında kurulan DP'nin isteği üzerine, 5392 sayılı Basın Yayım Turizm Genel Müdürlüğü Yasası'nda yapılan değişiklik sonrasında radyo vasıtasıyla seçim propagandası yapma hakkı seçimlere katılan partilere verildi. Bu değişikliğe göre, siyasi partiler programlarını açıklama yönünden, seçim gününe 15 gün kala başlayan ve seçim gününden iki gün öncesine kadar olan süre zarfında radyodan bedelsiz olarak faydalanarak konuşma yapma hakkına sahipti. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmiş, 21 Temmuz 1946'da ilk çok partili seçim yapılmıştır. 1950 Genel Seçimi öncesinde, 16 Şubat 1950 tarihinde çıkarılan 5545 sayılı Seçim Yasası ile muhalefet partilerine de radyodan yararlanma açısından çok geniş imkânlar tanınmıştır. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri öncesinde CHP'nin yanı sıra DP'nin de radyoyu propaganda amacıyla kullanması, 1950 seçimlerinde radyonun önemini arttırmış ve DP'nin iktidar olmasında büyük rol oynamıştır. Zeki Öztürk, *Seçimlerde Paranın Gücü*, 1. Bs., Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006,s. 117; Şafak Evran Topuzkanamış,"Siyasi Partilere Devlet Yardımı", *DEÜHFD*, C. 14, S. 2, Y. 2012, s. 172; Reşit Gürbüz, "Siyasi Partilere Devletçe Yapılan Malî Yardımın Hukukî ve Siyasal Analizi", *Türk İdare Dergisi*, S. 450, Y. 2006, s. 191; Sadık Kırbaş, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Yolsuzluk Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Phoenix Yayınevi, Ankara 2012, s. 165; Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Bs., BDS Yayınları, 1994, s. 129; Necati Özkan, *Seçim Kazandıran Kampanyalar*, 4. Bs., MediaCat, İstanbul 2014,s. 34-37; Çok partili hayata geçiş hakkında bilgi için bkz. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal*, s. 335-363.

[7] Fazıl Sağlam, *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, 1. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 27; Siyasi partilerin yasalarda düzenlemesi hususunda iki yaklaşım dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, mecburiyet olmadıkça siyasal partileri yasal düzenlemelerin dışında tutma eğilimi biçiminde kendini göstermektedir. Bu eğilime daha çok anayasalarında siyasi partilere özel hüküm ayırmayan veya siyasi partileri dernek kurma özgürlüğü çerçevesinde kabul eden ülkelerde rastlanmaktadır. İkinci yaklaşım ise, siyasi partilere ilişkin düzenlemelerin Almanya'daki gibi özel bir yasada toplanmasıdır. Böyle bir yasa genelde Almanya ve Türkiye'deki gibi anayasa tarafından yasa koyucuya yüklenen bir ödev sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özetle, 1961 Anayasası döneminde çıkarılan 648 sayılı SPK ile Türkiye Avrupa'da bu modeli uygulayan ilk ülkedir. Bunun haricinde anayasa tarafından açık bir görevlendirme öngörülmemiş olduğu halde, belli bir diktatörlük ve tek parti dönemi yaşayan ülkelerde

1.2. 1961 Anayasası ve 648 sayılı SPK Dönemi

Bu başlık altında Türk Hukukuna 1965 yılında 648 sayılı SPK ile giriş yapan ve 1971 yılında 1421 sayılı Kanun ile 1961 Anayasası'nda anayasal dayanağa kavuşan devlet yardımı uygulaması, geçirdiği anayasal ve yasal değişiklikler ile AYM'nin uygulamaya ilişkin verdiği mahkeme kararları referans alınarak anlatılmaya çalışılacaktır.[8] Burada yalnızca partilere yapılan doğrudan devlet yardımları inceleme konusu yapılacaktır. Dolaylı devlet yardımları 1982 Anayasası Dönemi kısmında inceleme konusu yapılacaktır.

1.2.1. Devlet Yardımının Türk Hukukuna Girişi: 648 Sayılı SPK (1965)

648 sayılı SPK'nın 74. ve Geçici 4. maddesi ile partilere devlet tarafından yardım yapılmasını öngören önemli bir yenilik getirilmiştir.[9] 74. maddede biri son MGS'de alınan oyları diğeri ise TBMM üye sayısını esas alan

---

demokrasiye geçiş döneminde partilerin bu geçişe uyumlu kuruluş, iç düzen ve etkinliklerini, tesis edecek düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş olabilir. Bu gibi ülkelere örnek olarak İspanya ile Portekiz'i verilebilir. Her iki ülkede de siyasi partiler yasası, anayasadan önce veya anayasayı yapan organ tarafından (İspanya) çıkarılmış olması dikkatleri üzerine çeken bir detaydır. Bu noktada 1982 Anayasası'nın partiler açısından yürürlüğe girmesinden evvel, 2820 sayılı SPK'nın yürürlüğe sokulması durumu şekil olarak benzerlik göstermektedir. Fakat, bizdeki bu düzenleme şekli, anayasadan daha dar ve daha sınırlayıcı bir içeriği olan SPK'yı Geçici 15/3'ün kapsamı içine alma ve bu şekilde yargısal denetimden kaçırma maksadına yöneliktir. Sousa s. 605; Egıdo Josê Puento, "Die Institution der politischen Parteien in Spanien" : TSATSOS/SCHEFOLD/SCHNEIDER (Hrsg.), Parteienrecht im europaeischen Vergleich, Baden Baden 1990, s. 650'den aktaran: Sağlam, s. 37. Ayrıca özel bir siyasi partiler yasası olan ülkelere ilişkin bilgi için bkz. :Sağlam, s. 37-39.

[8] 1961 Anayasası ve 648 sayılı SPK döneminde devlet yardımı uygulamasının geçirdiği Anayasal ve yasal değişiklikler ile AYM kararları hakkında bilgi için çalışmamızın EK-1 kısmına bakılabilir.

[9] Bu yöntem daha önce Almanya'da uygulanmış, 1959 yılında siyasi partilere siyasi eğitim faaliyetlerini geliştirme koşuluyla 5 milyon Alman Markı ayrılmıştı. Fakat başlangıçta belli bir amaç doğrultusunda ayrılan bu yardım, 1962 yılından itibaren, CDU ile FDP'nin anlaşmasıyla birlikte SPD'nin karşı çıkmasına rağmen koşulsuz hale getirilmiştir.

Böylece Almanya'da 1959 ve 1962 yıllarında kabul edilen kanunlar uyarınca, SPD, CDU, CSU ve FDP sekiz yılda toplam 169 milyon Alman Markı federal devlet yardımı almışlardı. Yardım alamayan diğer üç parti yani, Alman Ulusal Demokrat Partisi (NPD), gesaınt deutsehe Partci ve Bayern Partci yardım hususunu partiler arasındaki eşitliğin bozulduğu ve mevcut partiler dondurularak serbesti ilkesi zarar gördüğünden dolayı Federal Mahkeme'ye dava açmışlardı. Mahkeme, devlet yardımının Anayasa'nın 21. maddesi uyarınca yapıldığını; fakat devamlı yardımlar şeklinde yapılamayacağını ve yalnızca seçimlerde seçim harcamalarına yardım edilebileceğine karar vermişti.; Eschenburg Zur Politischen Presis İnder Bundesrepublik, *Band II München*, s. 245-253'den aktaran: Kudret Bosuter, *Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*, Ulusal Basımevi, Ankara 1969, s. 128.

iki ayrı yardım türü düzenlenmişti. Geçici 4. maddede ise Millet Meclisi Grubu ölçüt alınmıştı.

Tasarıda ve Komisyon Raporunda devlet yardımı, yalnızca partilerin seçimlerde ve ön seçimlerdeki oy pusulalarının bastırılmasıyla sınırlıydı. Daha sonra geçici komisyon sözcüsü tarafından verilen bir önergeyle[10] siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılması kabul edilmiştir[11]

648 sayılı Kanun'un partilerin gelir kaynaklarını düzenleyen 65. maddesinde, *"Kanuna ve yasama meclisleri içtüzüklerine göre Devletçe sağlanan yardımlar"* bir gelir kalemi olarak sayılmıştır. Ayrıca, Kanuna *"Devletçe Yardım"* başlıklı 74. madde eklenmiştir.[12] 648 sayılı SPK uyarınca devlet yardımı *"parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılmak"* gerekçesiyle getirilmiştir.[13] Siyasi partilere yapılan devlet yardımlarıyla ilgili hazırlanan tasarı Alman Siyasi Partiler Kanunu'nun 18. maddesinden esinlenmiştir.[14] Buna göre, yalnızca seçim harcamalarını finanse etme amacına yönelik devlet yardımları, Millet Meclisi'ndeki görüşmelerde yapılan değişiklikler sonucunda düzenli yıllık devlet yardımlarına dönüşmüştür. Bu şekilde, siyasi partilere seçimlerde aldıkları oy oranlarına göre tespit edilen

---

[10] Kanun Tasarısı'na eklenen devlet yardımının gerekçesi komisyon raporunda şöyle açıklanmıştı:
"Siyasi partilere Devlet yardımı yapılması, partileri faaliyetlerinin finansmanı bakımından belli özel veya mesleki baskı gruplarının tazyikinden kurtarmak ve partilerin fikir hareketleri olarak inkişaf edebilmesi için gerekli araştırma, inceleme ve fikir yayma teşkilatını kurabilmelerini sağlamak bakımından kesin bir zaruret olarak görülmüştür."
Cumhuriyet Senatosu Geçici Komisyon Raporu, S. Sayısı : 649, s. 5'den aktaran: Uzun, s. 133.

[11] Meclis görüşmelerinde *"Türkiye'de parti üyelerinin aidat vermesi geleneğinin mevcut olmayışı sebebiyle, partilere devletçe yardım edilmesi gerektiği; bu suretle partileri yüksek gelir tabakalarının baskısından koruyucu bir tedbir alınmış olacağı"* belirtilmişti. Bkz.: CSTD, Birleşim 106, T. 29.6.1965, s. 419; CSTD, Birleşim 107, T. 30.6.1965, s. 488; Uzun, s. 132-133.

[12] Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde, düzenlemeye duyulan ihtiyaç şu sözler ile ifade edilmişti:
"Siyasi partiler rejimini, siz tüccarların, sanayicilerin, kapitalistlerin düdüğünü çalıyorsunuz bühtanından kurtarmak için bu finansman tarzı zaruridir." Buna karşılık CHP milletvekili Ruhi Soyer devlet yardımına şu sözler ile karşı çıkmıştı. *"Yılda on milyonu öngören bu mali yardım, çok ızdırap çeken köylünün yol ihtiyacına sarf edilmelidir. Partiler, kendi üyelerinin varlıkları ile memleket yüzeyinde itibarlı kişi ve kurumlardan para toplamalıdırlar."* Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s. 64.

[13] Koçak, s. 125; Gürbüz, s. 450; Aydın, s. 246; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 391.

[14] Söz konusu bu maddeye göre; ülke genelinde geçerli oyların %5'ini alan ya da bir seçim çevresindeki geçerli oyların %10'unu alan siyasi partilere, yalnızca seçim harcamalarının finansmanı için, topladıkları her oya karşılık olarak 2.5 Alman Markı verilmekteydi.

dilimlerden hangilerine giriyorlarsa, o dilime göre yardımda bulunulması öngörülmüştür.[15]

SPK'nin 74. maddesine göre, bir önceki milletvekili genel seçimlerinde Türkiye çapında geçerli oyların en az %5'ini alan siyasi partilere, aldıkları geçerli oylarla ilgili yüzdelik aralıklar olarak belirlenmiş altı kategoriye göre her yıl sabit miktarlarda devlet tarafından yardım yapılması düzenlenmişti.[16] Bu dönemde siyasi partilere devlet yardımı yapılırken göz önünde bulundurulan aralığın epeyce geniş tutulduğunu söylemek doğru olacaktır.[17] Bu hususa ilişkin Meclis görüşmelerinde, partilere aldıkları oy oranına göre yardım yapılmasının, fırsat eşitliği ilkesini küçük partiler aleyhine bozduğu ve Anayasaya aykırı olduğu; esasen devlet tarafından seçimlerde oy pusulalarının basılması ve sandık işlemleri dolayısıyla ciddi manada bir yardım yapıldığı, dolayısıyla bu yardım ile yetinilmesi gerektiği ifade edilmişti.[18] Bu fikre karşı, büyük partilerin küçük partilere kıyasla daha çok masraflı olarak çalışacakları ve hazine geliri, vatandaşlardan alınan vergilerle oluştuğuna göre, devlet yardımının vatandaşın verdiği oy nispetinde yapılmasının gerekliliği savunulmuştu.[19]

Ayrıca 648 sayılı SPK'nın *"İlk Devlet Yardımı"* başlığını taşıyan Geçici 4. maddesiyle *"bir defaya münhasır ve mahsus olmak üzere, bu kanunun yayımından önceki milletvekili genel seçimine katılmamış olan ve bu kanunun yayımı tarihinde Millet Meclisinde grubu olan siyasi partilere de beş yüz biner*

---

[15] Uzun, s. 134.

[16] Teziç, s. 37; Bosuter, s. 129. 648 sayılı SPK'nın *"Devlet Yardımı"* başlığını taşıyan 74. maddesinde belirtilen 6 oy dilimi şu şekildeydi:

"1. Yüzde beşinden yüzde onuna kadar oy alan siyasi partilere her yıl beş yüz bin lira,
2. Yüzde on birinden yüzde yirmisine kadar oy alan siyasi partilere her yıl bir milyon lira,
3. Yüzde yirmi birinden yüzde otuzuna kadar oy alan siyasi partilere her yıl iki milyon lira,
4. Yüzde otuz birinden yüzde kırkına kadar oy alan siyasi partilere her yıl iki milyon beş yüz bin lira,
5. Yüzde kırk birinden yüzde ellisine kadar oy alan siyasi partilere her yıl üç milyon lira,
6. Yüzde ellisinden fazla oy alan siyasi partilere her yıl üç milyon beş yüz bin lira"

devlet tarafından ödenmekteydi. Bu ödemenin mali yıl başlangıcını takip eden ilk hafta içinde tamamlanması zorunluydu.

[17] Rengül Ekizceleroğlu, *Türk Hukukunda Siyasi Partilerin Finansmanı ve Siyasi Rekabette Eşitlik*, 1. Bs., Legal Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 109.

[18] N. Ağırnaslı, CSTD, Birleşim 107, T. 30.6.1965, s. 476-477.

[19] Zihni Betil; Hüseyin Kalpaklıoğlu; Sırrı Atalay; CSTD, Birleşim 107, T. 30.6.1965, s. 478-479-490.

lira ödenir" hükmü getirilmişti.[20] Bu düzenlemeler çerçevesinde Türkiye'de ilk defa 1965 yılı Maliye Bakanlığı bütçesine 7,5 Milyon TL civarında ödenek konularak partilere devlet yardımı yapılmaya başlanmıştır.[21]

Meclis tartışmaları esnasında devlet yardımının gerekçesi, araştırma ve düşünce yayma olarak belirtilmesine karşın kanun metninde böyle bir ifade yoktu. Sonuç olarak, partilerin devlet yardımlarını nasıl ve ne tür giderler için kullanacaklarına ilişkin bir sınırlama getirilmemişti. Böyle bir sınırlama getirilmemesinin, geniş seçmen kitlesi bulunan büyük partilerin yararına, yeni ve küçük partilerin ise zararına bir ortam yarattığı eleştirileri yapılmıştır.[22] Öte yandan partilere yapılacak yardımın partilerin toplam gelirlerinin yarısını aşmaması sağlanarak partilerin üye aidatlarından vazgeçmeyip toplumsal tabanlarıyla olan bağının korunması da önerilmiştir.[23] Fakat bu gibi öneriler kabul edilmemiş ve bu doğrultuda kanuni düzenlemeler yapılmamıştır.[24]

Devlet yardımına ilişkin bu düzenlemeler kısa sürede eleştirilmeye başlanmıştır. Söz konusu bu eleştiriler daha önce bahsettiğimiz dünyada devlet yardımlarına yöneltilen genel eleştiriler ile aynı doğrultudadır. Yapılan yardımların, meclisteki partilere önemli üstünlükler bahşettiği, siyasal parti sistemini dondurduğu ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi teşkilatlanmasını tamamlamış ve seçimlere girme hakkı elde etmiş partileri mali destekten mahrum bıraktığı ileri sürülmüştür.[25]

Buna karşılık, siyasi partilere devletçe yardım yapılması Türkiye'nin gerçeklerine ve siyasi partileri demokratikleştirme amacına uygun bir adımdı. Bu yardım, yüksek gelir sahibi çevrelerin baskısını azaltmasının yanı sıra,

---

[20] Coşkun Kırca, MMTD, Birleşim 102, T. 12.5.1965, s. 123; Ancak, Komisyon sözcüsü Meclis görüşmelerinde, bu ölçütün hukukî ve demokratik kurallara dayanılarak getirilmiş olmadığını ifade eden bir konuşma yapmış; SPK'nın tüm partilerin katıldığı bir partiler arası protokolle yürütüldüğünü, dolayısıyla, mecliste grubu olan hiçbir partinin bu hükmün dışında bırakılmasının istenmediğini belirtmişti. Ekizceleroğlu, s. 109; Yüksel, s. 38-39; Bosuter, s. 131; 648 sayılı Kanun'un 74. maddesi hükmü ve 1961 yılı MGS sonuçları kapsamında devlet yardımından faydalanmaya hak kazanan partiler; AP, CHP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) iken, Geçici 4. maddenin belirttiği şartlara sahip ve bu maddeye göre "*bir defaya münhasır ve mahsus olmak üzere"* yardımdan faydalanmaya hak kazanan tek parti Millet Partisi (MP) idi.

[21] Ekizceleroğlu, s. 109.

[22] Yavuz Abadan, "Türk Siyasi Partiler Kanunu", *AÜSBFD*, C. XXI, S. 3, Y. 1966, s. 213.

[23] Özkan Tikveş, "Partilere Yapılan Devlet Yardımının Hukuki Yönü", *İÜHFM*, C. 37, S. 1-4, Y. 1971, s. 149.

[24] Uzun, s. 135.

[25] Abadan, s. 97.

partileri sadece seçim zamanlarında etkinlik gösteren kuruluşlar olmaktan çıkaran, süreklilik gösteren bir çalışma içerisine sokan ve halkı politize eden bir etkiye de sahiptir.[26]

Bunun yanı sıra bu dönemde söz konusu yardımdan faydalanabilmek için belirli bir oy seviyesine ulaşma şartının, gelişi güzel hazine harcamalarına engel olan bir öğe olduğu da söylenebilir. Siyasi partilere aldıkları oya göre devlet yardımında bulunulmasının şans eşitliğini bozduğu yönünde bir eleştiri yapılsa da, pusula ve sandık giderlerinin devlet tarafından karşılanması, küçük partilerin siyasal alanda filizlenebilmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Bununla birlikte yapılan yardımlar arasındaki büyük uçurum eleştirilmesi gereken bir başka noktayı oluşturmaktadır.[27]

648 sayılı SPK'nın bu şekilde kabulünün ardından, 10.10.1965 MGS sonucunda, seçime katılan altı partiden yalnızca üçü AP, CHP ve MP Türkiye genelinde geçerli oyların %5 ve üzerinde oy alarak devlet yardımlarından faydalanmaya hak kazanabilmiştir.[28]

1.2.2 MGS'ye Girmeyen Partilere de Devlet Yardımı Yapılması: 1017 Sayılı Kanun (1968)

İlerleyen zamanlarda SPK'da bir takım değişiklikler yapılarak devlet yardımının kapsamı genişletilmek istenmiştir. Bu yönde yapılan ilk değişiklik 1967 yılında CHP'den ayrılan 48 senatör ve milletvekili tarafından kurulan Güven Partisi (GP)'ne yapılan beş yüz bin lira tutarındaki yardımın kamuoyunda oluşturduğu tepki sonucunda, bu yardıma bir kılıf uydurmak, bir diğer anlatımla, bu yardımı yasal bir zemine oturtmak ve süreklileştirmek maksadıyla yapılmıştır.[29] Bu amaçla SPK'nın 74. maddesini değiştiren 1017

---

[26] Bosuter, s. 129.

[27] Bosuter, s. 130.

[28] Bu partiler ve oy oranları sırasıyla, AP, %52,87, CHP, %28, 75 ve MP, %6,26 idi. 1966 ve 1967 yıllarında sadece bu üç partiye devlet yardımı yapılmıştı. AP, 3.5 milyon lira, CHP, 2 milyon lira, MP beşyüz bin lira devlet yardımı almıştı. Uzun, s. 135; Nahit Yüksel, *Siyasetin Kamusal Finansmanı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2007, s. 39.

[29] GP'nin kurulmasından altı ay sonra, 648 sayılı SPK'nın 74. maddesinin değiştirilmesi amacıyla kanun teklifinde bulunulmuştu. AP ve GP'ye mensup milletvekilleri tarafından hazırlanan teklife göre; henüz seçimlere katılmamış olmakla birlikte TBMM üye tam sayısının en az yüzde beşine sahip olmaları ve il merkezlerinin en az üçte birinde (merkez ilçeler dahil) ilçe merkezlerinin yine en az üçte birinde Kanun ve Parti tüzüğü hükümleri uyarınca yönetim kurullarını kuran partilere en alt seviyede (beş yüz bin lira) yardım yapılması öngörülüyordu. Meclisi MMTD, C. 24, Y. 1968, s. 620. Bu iki özelliğe sahip partinin, en az 32 TBMM üyesine sahip olması ve en az 23 ilde (merkez ilçeler dâhil) 213 ilçede yönetim kurulunu oluşturmuş olması gerekmekteydi.

sayılı Kanun ile SPK'nın 74. maddesine yeni bir fıkra eklenmiştir. Bu fıkraya göre, bir önceki milletvekili genel seçimlerinde, muteber oyların Türkiye genelinde en az %5'ini alan partilere ve milletvekili genel seçimlerine henüz girmemiş bulunan ve TBMM üye tam sayısının en az %5'ine sahip olup da, il merkezlerinin en az üçte birinde ve (merkez ilçeler dahil) ilçe merkezlerinin en az üçte birinde kanun ve parti tüzüğü hükümleri uyarınca partinin yönetim kurullarını kurmuş olan siyasi partilere devlet yardımı yapılması öngörülmektedir.[30]

İktidardaki AP'nin GP ile beraber hazırladığı bu teklife Millet Meclisinde yapılan eleştirilerden en önemlisi, *"Teklifle GP'ye 500.000 TL yardım yaparak bu partiyi güçlendirmenin amaçlandığı"* şeklindeydi. Eleştiri yapanlara göre, büyük partilere yapılan devlet yardımının, Teklifin gerekçesinde de ifade edildiği gibi, küçük partilere doğru yaygınlaştırılması hedeflenmiş olsaydı, TİP ve YTP gibi partilerin durumları da göz önünde bulundurulurdu. Dolayısıyla söz konusu teklif, kötü bir uygulamaya *"kapı aralayacak"* ve ilerleyen zamanlarda böylesi yönelişler bol bol yaşanabilecekti.[31]

Bu nitelikleri taşıyan tek parti GP'ydi. Yüksel, *Siyasetin Kamusal* s. 40; Uzun, s. 136; Ekizceleroğlu, s. 109; Tanör, s. 130; Aydın, s. 247; Atakan Hatipoğlu, "Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme ", *İÜSBFD*, S. 41, Y. 2009, s. 240; Topuzkanamış s. 173; Teziç, s. 37.

[30]Der Spiegel, Nr. 31, T. 25.7.1966, s. 26'dan aktaran: Bosuter, s. 130; Bosuter, s. 130-131. 1017 sayılı Kanun'un getirdiği değişiklikler çeşitli yönleriyle eleştirilmişti. Şöyle ki, devlet yardımının dayandırıldığı ölçüt demokratik değildi. Partileri demokratikleştirme maksadına aykırı olarak kitleleri esas almak yerine meclis üyelerini esas alan bir düzenleme getirmişti. Daha önce bahsettiğimiz Alman Anayasa Mahkemesi kararında mahkeme, siyasi partilere yapılacak seçim yardımının meclis üyeleri esas alınarak değil de partilerin aldıkları oy esas alınarak yapılması gerektiğini belirtmişti. Bunun yanında Kanun Koyucunun, illerin ve merkez ilçelerin üçte birinde teşkilatlanmış olma şartı getirmesi, düzenlemenin demokratik olmayışını gidermeye yönelik bir çaba ortaya koysa da 23 il ve 23 ilçede müteşebbis heyetler kurulmuş olması, kitlelere uzanan bir teşkilatlanmadan söz edebilmek için yeterli değildi. Bunun yanında bir partinin seçimler yoluyla sıfatını kazanmamış senatörlerin katılması ve öngörülen oranda TBMM üyesine sahip olarak devlet yardımından faydalanması da temsili demokrasi ile bağdaşmayan bir durum ortaya koyuyordu. Yine söz konusu düzenlemede *"seçimlere katılmamış olma"* koşulunun getirilmiş olması da bu düzenlemenin yalnızca belli bir partiyi devlet yardımından yararlandırmaya yönelik olduğunu göstermekteydi.

[31] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 41; Öte yandan, Meclis tartışmaları esnasında, TİP, siyasi partilere yapılan devlet yardımlarına tamamen karşı çıktıklarını belirtmiş ve *"siyasi partilerin devletten bağımsız kuruluşlar olduğu ve bu alana devletin müdahaleye hakkı olmadığı"* şeklinde Alman Federal AYM kararına dikkat çekmişti. YTP ise, partilerince hazırlanmış ve küçük partilere de devlet yardımında bulunulmasını öngören bir kanun tekliflerinin bir buçuk yıldır

1017 sayılı Kanunun Meclis görüşmeleri esnasında da muhalefet sözcüleri, *"Güven Partisinin içinden koptuğu Ana Muhalefet Partisinin oylarını parçalayabilmesi ve iktidardan çok, Ana Muhalefet Partisine muhalefet etmesini temin ve teşvik amacıyla tasarının getirildiğini"* belirtmişler ve iktidar grubunu sert bir dille eleştirerek, kanun başlığının *"aine veya atifet kanunu"* olarak değiştirilmesini önermişlerdi.[32] Tanör, Türkiye'de partilere yapılan devlet yardımının kamu yararı amacıyla değil de bir nebze de *"muhalefetin bölünmüşlüğünü körükleme"* maksadıyla öngörüldüğünü belirtmektedir.[33]

1017 sayılı Kanun ile yapılan düzenleme demokratik kriterlere aykırı olmasının yanı sıra kendi içerisinde de önemli tutarsızlıklar barındırıyordu. Eğer bir partinin mecliste sahip olduğu üye sayısı temel alınacaksa *"parlamentoda grup kurabilme"* gibi objektif bir ölçüt belirlenmeliydi. Bunun yanında madde metninde *"Milletvekili genel seçimlerine henüz girmemiş"* olma koşulunun getirilmesi de yalnızca belli bir partiye yardım yapma maksadının güdüldüğü görüntüsünü kuvvetlendirmekteydi. Yasanın bu haliyle, daha önceki seçimlere girmemiş bir parti Mecliste %5 çoğunluk ve yeterli teşkilatlanmaya sahip ise bu yardımdan faydalanabilecek iken; 1965 yılındaki seçimlere girmiş fakat devlet yardımından faydalanacak oy oranını elde edememiş bir parti, sonradan Mecliste grup kursa bile bu yardımdan faydalanamayacaktı.[34]

1.2.2. Devlet Yardımının Adil Olmadığının Tescil Edilmesi: 1017 Sayılı Kanunun İptali (1969)

Devlet yardımı siyasi partiler tarafından farklı tarihlerde *"seçime katılma hakkı kazanan partiler arasında ayrım gözettiği"* ve *"kanun önünde eşitlik ilkesini"* ihlâl ettiği ve bu yolla da Anayasa'nın çeşitli maddeleriyle çeliştiği gerekçesiyle, AYM önünde dava konusu olmuştur. AYM, SPK'nin 74. maddesine değişiklik getiren 1017 sayılı Kanun hakkında TİP tarafından açılan iptal davasında, *"siyasi partileri kamu yararına çalışan kuruluşlar",* bunların çalışmalarını da *"kamu giderleri"* kapsamında kabul ederek devlet yardımını

Komisyonda bekletildiğini; buna rağmen, yeni teklifin süratle kanunlaştırılmasının art niyeti ortaya koyduğunu belirtmişti.

[32] Bosuter, s. 131.

[33] Tanör, s. 131; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 393.

[34] Uzun, s. 137.

ilke olarak anayasaya uygun bulmuştur. Fakat yeni düzenlemeyi yine de *"adalet ve eşitlik"* ilkesine aykırı, *"oy çokluğunu elde tutan topluluğa dilediği biçimde belirli bir siyasal partiyi kayırma veya güç duruma düşürme" imkânı tanıyıcı ve "keyfiliğe doğru yöneltici"* bulmuş, verilen paraların harcanma şekli ile yerlerinin belli şartlara bağlanmadığı belirtilirken, bu paraların ancak siyasi partilerin kamu faydasına olan faaliyetlerine harcanması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeplerle partilere devlet tarafından yapılacak yardımı düzenleyen 74. maddenin değişik biçimini iptal etmiştir. Mahkeme iptal gerekçesinde siyasi partilere devletçe yardım yapılmasını Anayasa'ya aykırı bulmamış, fakat devlet yardımının bazı partilere yapılıp bazı partilere yapılmamasını doğru olmadığına karar vermiştir. Söz konusu kararda, bazı partilerin devlet yardımı kapsamı dışında bırakılmasının, onları demokratik siyasi yaşamın vazgeçilir unsurları haline getireceği ve bu durumun Anayasa'nın 56. maddesine aykırı olduğu belirtilmektedir.[35]

Bir başka anlatımla, yasayı değiştirebilecek çoğunluğu elinde bulunduranların hukuku kendi işlerine yarar biçimde oluşturmak istedikleri fakat adalet ve eşitlik prensipleri açısından buna müsaade edilemeyeceği AYM tarafından tespit edilmektedir.[36] Kararın gerekçesinde siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılmasını Anayasa'ya aykırı görmeyen mahkeme, devlet yardımının bazı partilere yapılıp bazı partilere yapılmamasını yanlış bulmaktadır. Kararda, bazı partilerin yardım kapsamı haricinde tutulmasının, onları demokratik siyasi yaşamın vazgeçilir unsurları durumuna düşüreceği ve bu durumun Anayasa'nın 56. maddesiyle çelişeceği de belirtilmektedir. Ayrıca mahkeme devlet yardımının yalnızca partilerin kamu yararına olan işlerine harcanması gerektiğini belirterek, yardımların nasıl harcanacağı noktasındaki boşluğu doldurmuştur.

---

[35] AYM, 18-19.2.1969 Tarih, E. 1968/26 ve K. 1969/14 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f5975a89-d94c-4e92-ab57-2ddcfc2b2cc5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 18.02.2019).
İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere AYM, ANAP'lı meclis çoğunluğu tarafından kabul edilen aynı nitelikteki kanunu ise iptale yanaşmamıştır. Tanör, s. 130.

[36] AYM, 2.2.1971 Tarih, E. 1970/12 ve K. 1971/13 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/949e1f6c-a05d-4c5f-af3c-53c22c909f8b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 23.02.2019).

1.2.3. Devlet Yardımının Yeniden Düzenlenmesi:1219 Sayılı Kanun (1970)

SPK'nın 74. maddesinin AYM tarafından iptal edilmesinden sonra[37], 02.02.1970 tarih ve 1219 sayılı Kanun ile siyasi partilere devlet yardımı konusu yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, devlet yardımından yararlanabilmek için, siyasi partilerin son milletvekili genel seçimlerinde, en az yüzde beş geçerli oy almaları gereklidir. Yüzde beş geçerli oy almış olan partilere her yıl Hazinece ödenmek üzere altı milyon beş yüz bin lira ödeneğin malî yıl bütçesine konulacağı düzenlenmiştir. Ayrıca, yardımın siyasi partiler arasında, aldıkları oy nispetinde paylaştırılması öngörülüyordu. Yapılan bu yardım o siyasi parti tarafından yalnızca parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılabilirdi. Aynı Kanuna eklenen bir geçici maddeyle 1969 yılı mali bütçesine konulmasına karşın, 648 sayılı Kanunun 74. maddesinin iptal edilmesi nedeniyle dağıtılamayan ödeneğin partilere yeni Kanundaki kriterler uyarınca verilmesi öngörülmüştür.[38]

1.2.4. Devlet Yardımının *"İlke Olarak"* Anayasaya Aykırı Olduğunun Tescil Edilmesi (1971)

1219 sayılı düzenlemeye karşı Birlik Partisi (BP) tarafından açılan iptal davası üzerine, AYM 1971 yılında siyasi partilere devlet yardımını Anayasa'ya ilke olarak aykırı bularak iptal etmiştir. AYM 1017 sayılı Kanuna ilişkin olarak verdiği kararından iki yıl sonra ayrılarak, siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılmasının ilke olarak Anayasa'ya aykırı olduğuna karar vermiştir. Buna göre;

> "*Siyasi partiler kamu hizmeti gören veya kamu yararına çalışan kuruluşlar değildir. Bunlara Devletçe yapılacak para yardımının kamu giderleri arasında yeri olamaz. Anayasa'nın 61. maddesi ise herkesin kamu giderlerini karşılamak üzere malî gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğunu hükme bağlamıştır. Anayasa'nın bu maddesine dayanılarak kanunlarla konulmuş malî yükümlerden elde edilen paralardan bir bölümü ile siyasi partilere yardım edilebilmesinin*

[37] 12.10.1969 tarihinde yapılan MGS'de üç parti %5'in üzerinde oy alabilmişti. AP, (%46,53), CHP, (%27,36), GP, (%6,58).648 sayılı SPK'nın 1017 sayılı Kanun ile değişik 74. maddesinin iptali üzerine, mali yılın 1 Mart'ta başladığı 1969 yılında partilere devlet yardımı yapılamamıştı. Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 51.

[38] Aydın, s. 248; Teziç, s. 39; Uzun, s. 143.

olanağı ve anayasal desteği yoktur. Siyasi partilere Devletçe yardım edilmesi ilke bakımından Anayasa'ya aykırıdır."[39]

Bu kararıyla AYM, siyasi partilerin kamu yararına çalışan kuruluşlar olmadıklarını, onları fikirlerini paylaşan insanların hayatta tutacağını belirterek, partilerin devlet yardımıyla desteklenmesine karşı çıkmaktadır.

Oysaki yukarıda da belirtildiği üzere, Türkiye'de partilere devlet yardımı yapılmasına imkân tanıyan 1017 sayılı Kanun hakkında açılan iptal davası üzerine AYM verdiği kararda, siyasi partileri *"kamu yararına çalışan kuruluşlar"* olarak nitelendirmişti. Aynı konu 2.2.1970 tarih ve 1219 sayılı Kanun ile yeniden düzenlenmiş ve bu düzenleme de iptal davasına konu olmuştu. Bu davada AYM, siyasi partileri işlevsel bir ölçüte göre değerlendirmişdi. Buna göre AYM, çok sınırlı bir düzeyde de olsa partilerin gördükleri hizmetin kamu hizmeti olarak sayılabileceğini kabul etmekte, ancak bu durumun partileri kamu kurumu olarak kabul etmek anlamına gelmediğini belirtmektedir.[40] 1219 sayılı yasanın iptali, TBMM'nin 648 sayılı SPK'nın 74. maddesini düzenlemeye yönelik ısrarlı tavrının engellenmesi anlamını taşıyordu. İptal kararı, AYM'ye yöneltilen eleştirilerin dozunu arttırmıştır.[41]

AYM'nin verdiği iki farklı karardan sonra siyasi partilerin ne tür kuruluşlar olduklarının burada çözüme kavuşturulması bir gereklilik oluşturmaktadır.

Burada şu soruya çözüm aramak gerekecektir. Siyasi partilerin anayasada düzenlenmesi onları anayasa organı olarak nitelendirmek anlamına gelir mi? Bir diğer anlatımla partiler anayasal kuruluş mudurlar?

Tüzel kişiliği olan devlettir ve olsa olsa devletin organlarından bahsedilebilir. Ancak bu yönden, çok partili bir sistemde siyasi partileri devletin organları olarak da nitelendirmek yanlış olacaktır. Devletin egemenliğinin kullanılmasında yetki sahibi organlar, yasama, yürütme ve yargıdır. Devlet tüzel kişisi bu organlar eliyle iradesini ortaya koyar. Oysa siyasi partiler, devlet örgütü dışında, tüzel kişiliği olan, devlet iradesinin

---

[39] AYM, 2.2.1971 Tarih, E. 1970/12 ve K. 1971/13 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/949e1f6c-a05d-4c5f-af3c-53c22c909f8b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 23.02.2019).

[40] Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 385-386.

[41] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 58.

yasama ve yürütme organlarıyla ortaya çıkmasında bir araç görevi görmektedirler.[42]

Siyasi partileri, *"kamu kuruluşları"* olarak nitelendirmek de yanlıştır. Kamu kuruluşlarının özelliği devlet teşkilatına dâhil olmalarıdır. Partileri kamu kuruluşları olarak kabul etmek, demokratik bir toplumda, onların siyasi yaşamdaki işlevlerini kabul etmeme sonucunu doğurur: Çünkü bu takdirde, faaliyetlerinin siyasi iktidarın müdahale veya denetiminde olmalarını gerektirir. Zaten, partilerin birer kamu kuruluşu olarak nitelendirilemeyeceği anayasadan da anlaşılmaktadır. Zira Anayasanın 68/5. maddesine göre, kamu görevlilerinin *"siyasi partilere girmelerini yasaklayan"* kural, bunların birer kamu kuruluşu olarak kabul edilemeyeceklerinin göstergesidir.[43] Teziç, siyasi partilerin kamu kurumu olarak kabul edilebilecekleri sistemin olsa olsa tek partili sistemler olabileceğini belirterek, tek partili sistemdeki partiyi *"devlet partisi"* olarak nitelendirmektedir.[44]

2820 sayılı SPK'nın 3. maddesine göre, siyasi partiler, birer tüzel kişidirler. Siyasi partiler bir kamu tüzel kişisi değillerdir. Siyasi partiler de dernekler gibi birer *"kişi topluluklarıdır"* fakat alelâde derneklerden ve kamuya yararları derneklerden amaçlarının farklı olması nedeniyle ayrılırlar. Anayasa ve SPK'da hüküm bulunmayan durumlarda Türk Medeni Kanunu'nun ve Dernekler Kanunu'nun hükümleri uygulanır.[45] Zaten siyasi partilerin kamu yararına çalışan dernek olmadıkları ayrıca SPK'nın 34. maddesinde belirtilmektedir. Buna göre *"...dernekler kanununun kamu yararına çalışan dernek sayılma hükümleri siyasi partiler hakkında uygulanmaz."*

Siyasi partiler, Anayasanın öngördüğü kurumlardandır. Anayasanın bu kurumlara atfettiği önem, *"demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları"* (m. 68/2) olmaları nedeniyledir. AYM tarafından 1961 Anayasası döneminde

---

[42] Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 386.
[43] Teziç, *Anayasa Hukuku* s. 386; Teziç, s. 40; Perinçek, s. 74-76.
[44] Teziç, *Anayasa Hukuku* s. 386-387; Parti devleti hakkında ayrıca bkz.: Koçak, s. 46-47; Tek partili sistem için ayrıca bkz. : Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, (çev. Ergun Özbudun), 2. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1974, s. 335-364.
[45] Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, 23. Bs., Ekin Yayınevi, Bursa 2019, s. 161. 2908 sayılı önceki Dernekler Kanunu'na göre, kamuya yararlı bir amaç güden dernekler, kanunda öngörülen şartları yerine getirmeleri halinde (m. 58). Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına çalışan dernek niteliğini kazanırlar ve bazı ayrıcalıklardan faydalanırlardı. (m. 61/2, 64/3, 90/2). 5253 sayılı yeni Dernekler Kanunu da kamuya yararlı derneklerin Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edileceğini öngörmektedir (m. 27).

verilen ve 1982 Anayasası içinde geçerliliğini koruyan kararda da belirtildiği gibi;[46]

> *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası siyasi partileri kamu hukuku kurumları olarak nitelemiş ve onlara devlet örgütü için de yer tanımış değildir. Tam tersine gerek parti kurma hakkına ilişkin hükümler, gerekse halk iradesinin ve oyunun Devlet etkisi dışında ve serbestçe oluşumunu öngören ilkeler böyle bir görüşü kesinlikle reddeder niteliktedir."*

Yukarıdaki açıklamalar ve AYM'nin kararı kapsamında siyasi partileri, *"halkın siyasi düşünce ve inançlarının oluşmasında birer araç olan serbest kuruluşlar"* olarak nitelendirmek gerekir.[47] Özbudun ise siyasi partilerin sivil toplum ile devlet kurumları arasında köprü vazifesi gören, bu özelliklerinden dolayı da bazı yönleriyle özel hukuk tüzel kişilerine, bazı yönleriyle de kamu hukuku tüzel kişilerine benzeyen, kendilerine has (sui generis) kuruluşlar olduklarını belirtmiştir.[48] Özetle siyasi partiler devletin müdahalesi dışında faaliyet gösteren, kitlelerin siyasal düşünce ve inançlarının filizlenmesinde katkıda bulunan serbest kuruluşlar olarak belirtilebilir. Dolayısıyla siyasi partilerin yürüttüğü faaliyetlerin kamu hizmeti kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.[49]

1.2.5. Devlet Yardımının Anayasal Dayanağa Kavuşturulması: 1421 sayılı Kanun (1971)

Yukarıda AYM'nin siyasi partilere devlet yardımı yapılması konusuna ilişkin iki iptal kararı iki farklı içtihat oluşturduğundan ve bu farklı kararlar dolayısıyla siyasi partilerin ne tür kuruluşlar olduğunun açıklanmasının bir gereklilik oluşturduğundan bahsedilmişti. AYM'nin siyasi partilerin kamu kurumu olmadıklarını ve çok sınırlı seviyede de olsa kamu hizmeti gören

---

[46] AYM, 2.2.1971 Tarih, E. 1970/12 ve K. 1971/13 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/949e1f6c-a05d-4c5f-af3c-53c22c909f8b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 23.02.2019).

[47] Teziç, *Anayasa Hukuku* s. 387.

[48] Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 15. Bs., Yetkin Yayınları, Ankara 2014, s. 108.

[49] Kamu hizmeti sunulması konusu kamu kurumlarının tekelinde değildir. Başka bir ifadeyle sadece kamu kurumları kamu hizmeti sunarlar diye bir şey yoktur. Özel kuruluşlar da kamu hizmeti sunabilirler. Örneğin özel hastaneler kamu kurumu değildirler ancak onlar da sağlık kamu hizmeti sunmaktadırlar. Dolayısıyla siyasi partilerin kamu hizmeti sunduklarının kabulü için onların kamu kurumu olmalarına gerek yoktur.

kuruluşlar olduğu yönündeki kararının ardından partiler devlet yardımı konusunu anayasal düzenleme ile koruma altına alma yoluna gitmişlerdir.

Bahsi geçen karar üzerine siyasetçiler, kamu kaynaklarından beslenen partileri lehine tasarruf olanağından vazgeçme arzusunda olmadıklarını göstermişlerdir.[50] AYM'nin bu tarz hükümlerle siyasi partilere devlet yardımı yapılmasına engel olmasını önlemek için 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı Kanunla Anayasa'nın 56. maddesine eklenen 4. fıkrayla siyasi partilere devlet yardımı yapılması hüküm altına alınarak anayasallaştırılmış ve bu şekilde iptal davası konusu olmaktan çıkarılmıştır.

Cem Eroğul'a göre, 1421 sayılı Kanun ile yapılan ve partilere yardım yapılmasına imkân tanıyan bu Anayasa değişikliği, yasama organının AYM'ye karşı gösterdiği ciddi bir tepkiydi:

"Gerçekten de, yüksek mahkeme, parlamenterlerin çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendiren iki kanunu iptal etmiş ve bu suretle, parlamenterlerin elindeki son silaha, anayasa değişikliği silahına sarılmalarına –herhalde istemeden- yol açmıştır."[51]

Anayasa'nın 56. maddesinin son fıkrasına göre, *"Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir."* hükmü getirilmiştir. 648 sayılı SPK'nın 74. maddesi de yapılan Anayasa değişikliği doğrultusunda yeniden düzenlenmişti.

1.2.6. Anayasada *"Geçici"* Bir Düzenleme: 1699 Sayılı Kanun (1973)

15.3.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanun ile Anayasa'ya eklenen geçici 22. maddeye göre; *"1 Kasım 1972 tarihinde TBMM'de grubu bulunup da 30 Mart 1973 tarihine kadar grubunu muhafaza etmiş ve Milletvekili Genel Seçimlerine katılma niteliği kazanmış siyasi partilere de, Anayasa'nın 56. maddesindeki şartlar aranmaksızın, kanunun öngördüğü ölçüye göre devletçe yardım*

[50] Aydın, s. 248.

[51] Cem Eroğul, *Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*, AÜSBF, Ankara 1974, s. 153; Devlet yardımlarının anayasal teminat altına alınması yolunda TBMM'nin yaptığı bu Anayasa değişikliğinin, AYM'nin kararına karşı bir tepki özelliği taşıdığı ve bunları etkisiz kılma amacında olduğu belirtilmişti Böylece artık yeni bir yasanın iptal edilme riski kalmamıştı. Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 392; Artun Ünsal, *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 443, Ankara 1980, s. 303.

yapılacağı" hüküm altına alınmıştı. Bu şekilde ilk kez 1971 yılında anayasal teminata konu olan devlet yardımları, daha kanuni düzenlemeye kavuşup uygulama olanağı bulmadan Anayasa'da yeni değişikliklere uğramıştı. Bu durum Türkiye'de devlet yardımı uygulanırken karşılaşılan yanlış uygulamaların bir diğer zincirini meydana getirmiştir. Zaten söz konusu geçici maddenin aradığı şartları taşıyan tek parti DP'ydi.[52] Bu nedenle Meclis'te bulunan partilerden TİP ve Milli Selâmet Partisi (MSP)' den epey eleştiri almış ve yardımın kapsamının seçimlere katılma hakkı kazanan bütün partilere doğru genişletilmesi istenmişti.[53]

1.2.7. Anayasal Düzenlemeler Işığında Kanuni Düzenleme: 1802 sayılı Kanun (1974)

Bu anayasal düzenleme doğrultusunda 30.04.1974 tarih ve 1802 sayılı Kanun ile 648 sayılı SPK'nin 74. maddesinde değişiklik yapılarak, siyasi partilere yapılan devlet yardımı şu esaslara bağlanmıştır:

"Son milletvekili genel seçimlerine katılan ve Türkiye itibariyle toplam geçerli oy sayısının en az %5'ini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisi'nde grup kuracak sayıda (en az 10 kişi, Anayasa m. 85/2) milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere her yıl Hazinece ödenmek üzere, o yılki genel bütçe gelirleri "(B) Cetveli" toplamının beş binde biri oranında ödenek mali yıl bütçesine konur.

Bu ödenek; yukarıdaki fıkra gereğince devletçe yardım yapılacak olan siyasi partiler arasında, o siyasi partinin son milletvekili genel seçimlerinde Türkiye itibariyle almış olduğu geçerli oyların, bu partilerin toplam olarak aldıkları geçerli oylar oranına göre bölüştürülerek her yıl ödenir.

Bu ödemelerin, o yılki genel bütçe kanununun yürürlüğe girmesini takiben on gün içinde tamamlanması zorunludur.

Bu yardım, sadece parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılır."

Görüldüğü gibi yeni düzenleme, yardımlardan faydalanabilmek için iki ölçütten birini sağlamayı yeterli görmüştür. İlki, seçimlerde geçerli oyların %5'ini almış olmak. İkincisi ise, bu seçimlerin sonucuna göre Meclis'te grup kuracak kadar milletvekilliği kazanmış olmak. Ayrıca değişiklik ile birlikte

[52] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 63; Uzun, s. 147-148.
[53] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 63-64; MMTD, Dönem 3, C. 33, Y. 1973, s. 794.

daha evvel her yıl sabit bir miktar olarak belirlenmiş olan devlet yardımı, bütçenin küçülmesi ya da büyümesine bağlı olarak değişiklik gösterecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Böylece partilere yapılacak yardımların enflasyon karşısında değer kaybetmesine karşı bir önlem alınmış olundu. Bu yaklaşım tarzı günümüze kadar uygulanmaya devam etti. Değişiklik öncesinde geniş oy aralıklarını kapsayan 6 kategori doğrultusunda paylaştırılan devlet yardımlarının, artık doğrudan oy oranlarına göre dağıtılma yöntemi benimsenmesi de adil bir devlet yardımı sisteminin tesis edilmesini sağlamaya yöneliktir.[54] 1970 yılına kadar partilere yapılacak yardım toplamı maktu olarak (bir yıldan diğer yıla değişmeyen miktarlarda) belirlenmiştir. Partilere yapılacak devlet yardımının 1974 yılından sonra Genel Bütçe Gelirleri (B) Cetveli büyüklüğü ile ilişkilendirilmesiyle, bütçenin büyümesi oranında yardım adı altında partilere yapılan ödemenin tutarında da artış meydana gelmiştir.[55]

1802 sayılı Kanunun 2. maddesiyle 648 sayılı SPK'ya eklenen Geçici 6. madde, 14.9.1973 MGS[56] sebebiyle ortaya çıkabilecek karışıklıkları gidermek amacıyla, 1973 yılına ait devlet yardımının dağıtım biçimini bu yılı ikiye bölerek düzenlemiştir.[57] Yapılan bu son düzenlemeler ile beraber 1971 ve 1972 yıllarında AYM'nin iptal kararı nedeniyle yapılamayan devlet yardımları yeniden siyasi partilere verilmeye başlanmış ve bu durum 1980 yılına kadar da devam etmiştir.[58] 1971 ve 1972 yıllarındaki kesintiler bir tarafa bırakılırsa, 1965 yılından 1980 yılına kadar devam eden devlet yardımının bir özelliği de, TİP haricinde kalan siyasi partilerin devlet yardımına ilke olarak karşı çıkmamalarıydı.[59]

---

[54] Ekizceleroğlu, s. 111; Uzun, s. 149; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 68.

[55] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 68.

[56] 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan MGS'de CHP %33,3 oy ile 185 milletvekilliği, AP %29,8 oy ile 149 milletvekilliği, MSP %11,8 oy ile 48 milletvekilliği, DP %11,9 oy ile 45 milletvekilliği ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) de %5,3 oy ile 13 milletvekilliği kazanmıştı. Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 64.

[57] Uzun, s. 150; Buna göre 1973 yılı mali bütçesi (B) cetveline göre saptanacak devlet yardımı, 1 Mart 1973-14 Ekim 1973 ve 15 Ekim 1973-28 Şubat 1974 dönemleri esas alınarak ikiye bölünmüş ve ilk dönem yardımları 1969 yılı seçim sonuçlarına göre, ikinci dönem yardımları da 1973 yılı seçim sonuçlarına göre yapılmıştı.

[58] Uzun, s. 150.

[59] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 67-68. TİP'in bir milletvekili, 1017 sayılı Yasanın Millet Meclisinde görüşülmesi esnasında, ilk olarak teklifin amacına dikkat çekmiş ve Teklifin, *"Güven Partisine 500.000.-TL Yardım Yapılmasına Dair Kanun Teklifi"* diye isimlendirilmesinin daha uygun olacağını ileri sürmüştü. Ona göre, bu yardım, her şeyden evvel, Anayasanın *"vergi ödevi"* ne ilişkin 61. maddesine aykırıydı. Vergi adı altında vatandaşlar tarafından devlete ödenen para

1.2.8. 1961 Anayasası ve 648 Sayılı SPK Dönemi: Değerlendirme

1965 ve 1980 yılları arasında partilere yapılan toplam devlet yardımı miktarı 431,4 milyon TL'yi bulmuştur. Bu zaman dilimi içerisinde partilere yapılan toplam yardım miktarı 7,5 milyon TL'den 141 milyon TL'ye, yani yaklaşık olarak yirmi misline ulaşmıştır. Bununla beraber yıllar itibariyle enflasyon veya bütçe büyüklükleri benzeri değişkenler göz önüne alındığında devlet yardımının çok da büyük bir artış göstermediği söylenebilir. Yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre partilere yapılan yardımların genel bütçe gelirleri içerisindeki oranı 1965 yılında beş binde 2,8 iken; 1980 yılında beş binde 0,8'de kalmıştı. Toplam yardım miktarının gayri safi milli hasıla içerisindeki oranı ise, 1965 yılında beş binde 0,49 iken 1980 yılında beş binde 0,13 idi.[60] Ayrıca bu dönemde devlet yardımı yapılmasının üzerinden kısa süre geçmesinden sonra bu yardım partilerin en önemli gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. Yardımdan faydalanan çoğu partinin gelirleri içinde devlet yardımı en fazla paya sahip gelir kaynağı haline gelerek vazgeçilmez bir hal almıştır.[61]

Bu dönemde siyasal parti sisteminde meydana gelen parçalanmaya ve ortaya çıkan yeni ve küçük pek çok yeni partiye rağmen devlet yardımlarından

---

kamu hizmetlerinde, yani *"...Türk halkının okul meselesinin, yol davasının, hastane davasının, işsizlik davasının halledilmesinde..."* kullanılmalıydı. Siyasi partilerin toplumdaki belirli sınıf ve tabakalara dayandığını ve bu sınıf ve tabakalardan gördükleri ilgi ve yardım nispetinde ayakta kaldıklarını, tutunup geliştiklerini, daha doğrusu böyle olması gerektiğini ifade eden bu milletvekili, devlet yardımını, siyasi partileri yapay olarak ayakta tutma gayretinin bir işareti olarak değerlendirmişti. Ayrıca, küçük partiler yardımdan yoksun kalmaktadır. Bu durumda, Anayasanın hem 12. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırı davranılmakta hem de 56. maddesine aykırı şekilde küçük partiler demokrasinin *"vazgeçilebilir"* unsuru haline getirilmekteydi. Ayrıca milletvekili, Alman Federal AYM'nin kararında bulunan *"Siyasal partiler serbestçe kurulan ve kendi güçleriyle aralarında rekabet eden, devletten bağımsız teşekküllerdir. Devletin bu alana müdahaleye hakkı yoktur."* şeklindeki yaklaşımı da kendi düşüncesinin dayanağı olarak belirtmişti.

[60] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 173; Uzun, s. 150.

[61] Tikveş, s. 159. Örneğin AP'nin 1966 yılında elde ettiği 4.245.630 TL'lik gelirin 3.500.000 TL'lik bölümü yani %82'si devlet yardımıydı. AYM, 14.02.1980 Tarih, E. 1966/1 ve K. 1980/1 sayılı kararı. Bkz.: AMKD, S. 18, Y. 1980, s. 438-441. MP'nin 1966 yılına ait önceki yıldan devreden varlıklar haricinde kalan toplam geliri 520.00 TL idi. Bunun 500.000 TL'si yani %96'sı devlet yardımıydı. AYM, 11.05.1976 Tarih, E. 1966/VI-13 ve K. 1976/2 Sayılı Kararı. Bkz.: AMKD, S. 14, Y. 1977, s. 462-468. Aynı partinin gelirleri içinde devlet yardımının oranı 1967 yılında %82 ve 1968 yılında %88 olarak gerçekleşmişti. AYM, 15.2.1977 Tarih, E. 1967/VI-10 ve K. 1978/1 Sayılı Kararı. AMKD, S. 16, Y. 1979, s. 399-408; AYM, 28.3.1978 Tarih, E. 1967/VI-10 ve K. 1978/2 Sayılı Kararı. AMKD, S. 16, Y. 1979, s. 409-417.

daha çok büyük ve yerleşik partiler faydalanmıştır.[62] Devlet yardımından faydalanabilmek için aranan %5'lik sınırın altında kalan ve çoğunlukla 1965 ile 1969 seçimlerinde %3 civarında oy alabilen pek çok küçük parti, bu dönemde devlet yardımından faydalanamamıştır. Bu yönüyle 1961 Anayasası döneminde yardımlardan faydalanabilmek için aranan ölçütler, 1982 Anayasası dönemine kıyasla daha düşük olmasına karşın bu dönemde de sistemin büyük ve yerleşik partiler lehine hizmet ettiği belirtilebilir.[63] Fakat, bu dönemde devlet yardımlarının siyasal parti sistemi üzerindeki etkilerini tam manasıyla saptayabilmek bazı siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı epey zordur. Yaşanan terör olayları, ağır ekonomik krizler, askeri müdahaleler ve parti kapatma gibi nedenler, devlet yardımlarının parti sistemi üzerinde ne gibi etki yaptığının net olarak saptanmasına müsaade etmemektedir. Dolayısıyla kesin yargılara ulaşmak güçtür.[64]

Özetle, Türkiye'de partilere yapılan devlet yardımının 1961 Anayasası ve 648 sayılı SPK döneminde geçirdiği sürece bakıldığında, devlet yardımı ölçütlerinin mecliste siyasal çoğunluğu oluşturan iradece siyasal hesaplaşma, meclisteki siyasal konjonktüre göre pozisyon alarak hamle yapma gibi amaçlarla kullanıldığı ve bu nedenle de zaman zaman devlet yardımı ölçütlerinin değiştirildiği görülmektedir. Ülkemizde her zaman iktidardaki parti ya da partiler muhalefetin ekonomik güce kavuşarak, kendilerine rakip olmalarından rahatsız olmuşlardır. Bundan dolayı iktidar partileri, devlet yardımı yapılması hususundaki ölçütleri ve uygulama biçimini sürekli olarak değiştirme yoluna gitmişler ve muhalefet partisine türlü güçlükler çıkarmaya çalışmışlardır.[65] Bu düşünceler ekseninde 1961 Anayasası döneminde devlet yardımının; siyasal çoğunluğu oluşturan iradece hukukî boyutları siyasal ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenen ve siyasal yönü daha fazla ağır basan (MP, GP ve DP örneklerindeki gibi) bir *"siyasal silah"* haline geldiği belirtilebilir.

---

[62] Uzun, s. 151. Bu dönem süresince yalnızca AP ve CHP tüm yıllar boyunca devlet yardımından faydalanmışken, MSP ve CGP yedi, MP beş, DP dört, MHP üç ve CKMP ise yalnızca bir yıl bu yardımdan faydalanabilmişti. Bu süreçte CHP 171.6 Milyon TL, AP 164 Milyon TL, MSP 38.1 Milyon TL, MHP 18.2 Milyon TL, DP 14.4 Milyon TL, CGP 8 milyon TL, MP 2.5 Milyon TL, CKMP ve YTP 1'er milyon TL'sı devlet yardımı almışlardı. Kaynak: AYM siyasi parti mali denetim kararları, AMKD'nin çeşitli sayıları.

[63] Gençkaya, s. 169-170.

[64] Uzun, s. 151.

[65] 1961 Anayasası döneminde, MP ve GP'nin devlet yardımından faydalanmasını sağlama amacıyla yapılan düzenlemeler bu yönde örneklerdir.

Bu süreçte AYM'nin zaman zaman yapılan düzenlemelere ilişkin iptal kararları verdiği görülse de bu kararlar, devlet yardımı uygulamasının bir *"siyasal silah"* olarak kullanılmasına engel olamamıştır. Nitekim siyasal çoğunluk, AYM kararlarının devlet yardımı ölçütleri konusunda kendisini frenleyen ya da devlet yardımı uygulaması üzerindeki hâkimiyetini sınırlayan durumlarda anayasal değişiklik yapmaktan geri durmamış ve yukarıda da belirtildiği gibi 1421 sayılı Kanun ile siyasi partilere yapılan devlet yardımını anayasal düzleme taşımıştır. Burada AYM tarafından iki yıl ara ile verilen ve birbiriyle çelişen kararların[66] bu düzenlemenin yapılmasında büyük etkiye sahip olduğu söylenmelidir. Devlet yardımının anayasal korumaya kavuşturulmasından sonraki aşama ise yardımın kurumsallaştırılması çabası olmuştur. Partiler hazırcı ve rahat mali kaynak elde etme anlayışlarının bir göstergesi olarak yardımı enflasyona karşı korunmak istemişler ve genel bütçe gelirlerine endeksli bir sistem ihdas etmişlerdir.

1.3. 1982 Anayasası ve 2820 Sayılı SPK Dönemi

Bu başlık altında 2820 sayılı SPK ve 1982 Anayasası çerçevesinde Türkiye'de partilere yapılan doğrudan ve dolaylı devlet yardımları açıklanmaya çalışılacaktır.[67]

1982 Anayasası'nın ilk şeklinde siyasi partilere devletçe yardım yapılmasına ilişkin bir hüküm yoktu. Partilere yardım yapılması hususunda, Anayasa'ya yasaklayıcı bir hüküm de eklenmemişti. Devlet yardımı 12 Eylül 1980 döneminde DM'de, SPK hazırlanırken en çok tartışılan konulardan biri olmuştu.[68] Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak kabul edilen 22.04.1983 tarih

---

[66] AYM, 18-19.2.1969 Tarih, E. 1968/26 ve K. 1969/14 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f5975a89-d94c-4e92-ab57-2ddcfc2b2cc5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (18.02.2019); AYM, 2.2.1971 Tarih, E.1970/12 ve K. 1971/13 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/949e1f6c-a05d-4c5f-af3c-53c22c909f8b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 23.02.2019).

[67] 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK döneminde devlet yardımı uygulamasının geçirdiği anayasal ve yasal değişiklikler ile AYM kararları için çalışmamızın EK-2 kısmına bakılabilir.

[68] DMTD, C. 15, Y. 1983, s. 159 vd. : Partilerin devlet yardımıyla desteklenmesi konusu, DM'de hararetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Devlet yardımı yapılmasına sıcak bakan üyeler tarafından öne sürülen gerekçelerden dikkate değer olanları şu şekildeydi: "*Sadece ekonomik yönden güçlü olanların siyasal haklardan yararlanabileceği bir toplum ve devlet düzeni, özgürlükçü değil, tekelci ve ayrılıkçı bir düzendir."* Feridun Şakir ÖĞÜNÇ, DMTD, C. 15, Y. 1983, s. 161; "*Yüksek gelir gruplarının partilere yapabilecekleri bu yardımların onlar üzerinde ekonomik bir baskı unsuru olarak kullanılabileceği, bazı menfaat ilişkileri için bir*

ve 2820 sayılı SPK'da da, ilk şekliyle, partilere devletçe mali yardım yapılmasına ilişkin bir düzenleme bulunmuyordu. SPK'nın, Anayasa Komisyonu Raporu'ndaki gerekçesinden de anlaşılacağı gibi, kurucular, bu hususta AYM'nin 2.2.1971 tarih ve 1971/13 sayılı kararıyla bağlı kalarak, bu içtihada devamlılık kazandırmak istemişlerdi. Siyasi partilerin kamu yararına hizmet eden kuruluşlar olarak nitelendirilmediği gerekçede, aynen *"Çalışmalarını üyelerinin olağan yardımları ile sürdüremeyen siyasi partilerin paraca güçlü bir takım kişi veya kuruluşların etkisi ve baskısı altına düşmesi varsayımı ise, devletin paraca yardımı olsa dahi söz konusu olabilir. Devlet yardımı siyasi partilerin başkaca yollardan çıkar sağlamalarını engellemez"* denilerek, devlet yardımına yer verilmemişti.[69] ANAP'ın kurucusu ve dönemin başbakan yardımcısı Turgut Özal ise devlet yardımı konusundaki tartışmalara, partilere ancak kuruluş sürecinde devlet tarafından mali destekte bulunulması gerektiğini, ancak partilerin yaşaması için bunun mutlak bir ön koşul olmadığını belirterek karşı çıkmıştı. Özal'a göre siyasi partiler desteği üyelerinden almalıydı. Böyle olursa iş çevrelerinin neredeyse tüm partileri mali yönden desteklediği bir ortamda, partiler de iş dünyasına karşı bir sorumluluk altına girmiş olmazdı.[70] Bu konuyla ilgili tartışmaların ardından siyasi partilere devlet yardımı yapılmamasına karar verilmiş ve Milli Güvenlik Konseyi (MGK), belki de kuşkuyla baktığı bu kuruluşlara devletçe yardımda bulunulmasını metinden çıkartmıştı.[71]

---

vasıta teşkil edebileceği ihtimallerini de şüphesiz gözden uzak tutmamak gerekir." Ali Mazhar HAZNEDAR, DMTD, C. 15, Y. 1983, s. 163; *"Ankara bir tarihte partiye ve parti başkanına otomobil hediye eden bir Çukurovalı işadamının listeleriyle buraya milletvekili getirmiştir."* Hayri SEÇKİN, DMTD, C. 15, Y. 1983, s. 182; *"Tasarı ile yeni demokratik düzende paralılar partisi, paralı partililer ve paralı adaylar oligarşisi egemen kılınmıştır; yani özetle lider oligarşisine karşı çıkılırken, Tasarı sermaye oligarşisine yeşil ışık yakmış ve partilerin kapısını sonuna kadar sermayeye açmıştır… Partilere hazine yardımı yapılmaması nedeniyle çalışan güçsüz kesimler artık örgütlenemeyecek…"*, Fikri DEVRİMSEL, DMTD, C. 14, Y. 1983, s. 421; *"… Birçok arkadaşımız burada maalesef bizi şaşırtacak bir tarzda, 'parası olan parti kursun' demiştir. Kimde para olur? O zaman biz siyaseti para sahibi olanların inhisarına bırakmış olmuyor muyuz? Bu, bizi, bir sınıf, bir zümre, bir grup hâkimiyetine götürmez mi?"* Prof. Dr. Beşir HAMİTOĞULLARI, DMTD, C. 15, Y. 1983, s. 258.

[69] Aydın, s. 249-250; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 392; Yüksel, *Siyasetin Kamusal,* s. 69.

[70] Harald Schüler, *Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Particilik, Hemşehrilik, Alevilik,* 1. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 71; Öztürk, s. 127.

[71] Perinçek, s. 163; DM'de yapılan açık oylama sonucunda, devlet yardımı 49 oya karşı 54 oy ile kabul edilmiş ancak MGK tarafından benimsenmeyerek Kanun metninden çıkarılmıştı.
Öztürk, s. 127; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 69; 1982 Anayasası'nın ilk halinde devlet yardımına yer verilmemesinin yanı sıra, 2820 sayılı SPK'nın partilerin gelirlerinden bahsettiği 61. maddesinde de böyle bir kaynaktan söz edilmemişti. Sağlam bu durumu, 12 Eylül Kurucu

1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK döneminde de siyasi partilere yapılan doğrudan devlet yardımlarının gelişimi, 1961 Anayasası dönemindeki gibi bir istikrar kazanamamış; sürekli kanuni değişikliklere ve AYM kararlarına konu olmuştur. Bunun en önemli nedeni, Meclis çoğunluklarının bu yardımları, birer siyasal manevra aracı olarak görmeleri ve siyasi rakiplerine karşı kullanma maksadı taşımalarıdır. Bu dönemde AYM'nin devlet yardımları hususundaki tutumu, önceki döneme göre değişikliğe uğramış ve verdiği bütün kararlarında hem ilke olarak devlet yardımlarını anayasaya uygun bulmuş, hem de mevcut yasal düzenlemelere ilişkin eşitlik, hukuk devleti ve demokratik devlet ilkelerine aykırılık iddialarını reddetmiştir.[72]

Özal, devlet yardımı hususundaki yukarıdaki olumsuz yöndeki düşüncelerini hiç söylememişçesine, iktidarı devralmasının üzerinden altı ay geçmeden siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını yeniden yürürlüğe koyma yoluna gidecektir.[73]

1.3.1. Devlet Yardımının 2820 sayılı SPK'ya Girmesi: 3032 Sayılı Kanun (1984)

1983 MGS'nin[74] ardından seçilen TBMM'de grubu olan partiler, belki biraz da geçen seçim giderlerinde yaşadıkları maddi sıkıntılardan dolayı, bu

iktidarının siyasi partilerin demokratik düzen içerisindeki işlevini pek önemsemeyen ve partiler demokrasisini *"kerhen"* benimseyen bir zihniyet taşımalarıyla ifade etmiştir. Bkz. Sağlam, s. 91.

[72] Uzun, *Anayasa Hukuku*, s. 152-153.

[73] Schüler, s. 71; Muhiddin Nalbantoğlu, *Turgut Özal'la Konuşmalar*, Anakent Yayın ve Turizm, İstanbul 1986, s. 82-83.

[74] 12 Eylül askeri yönetimi, 16 Ekim 1981 tarihinde çıkardığı bir yasayla tüm siyasi partileri feshetmişti. 5 Haziran 1981 tarihinde de çıkarılan bir yasayla bütün parti mensuplarının ve eski milletvekillerinin siyasi faaliyetleri yasaklanmıştı. Yönetim amacını, *"demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak"* olarak açıklamıştı. Askeri yönetim, demokratik düzenin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partileri feshederek bu amacına ulaşmayı düşünmüştü.

Böylesi bir çelişkinin yaşanmasının altında 12 Eylül öncesinde partilerin aralarında mutabakat kuramamaları ve parti sisteminin istikrarı bozacak bir *"çok kutupluluğa"* doğru kayması yatıyordu. MGK 1983 yılında seçimlerin yapılmasına karar vermişti. Amaç *"sınırlı çok parti sistemine"* geçmekti. Konsey bu amaçla, iki önemli aracı uygulamaya koymuştu: 1) Veto mekanizması 2) Barajlı seçim sistemi. Veto yolu ile seçimlere katılacak partiler henüz kurulma aşamasında sınırlandırılmaktaydı. Barajlı seçim sistemi ise ülke genelinde %10 oy almak, küçük ve güçsüz partileri saf dışında bırakarak rekabeti makul sayıda parti arasında tutmayı hedeflemişti. Ayrıca partilerin illerin üçte ikisinde teşkilatlanmış olmaları, illerin yarısı kadar yerde aday göstermeleri şartları da diğer sınırlayıcı faktörlerdi.

konuda ortak bir kanun teklifi vermişlerdir. Söz konusu teklifin gerekçesinde, siyasi partilerin yalnızca üyelerinden topladıkları ödentilerle faaliyetlerini yerine getirmelerinin imkânının olmadığı, varlıklarını devam ettirebilmeleri için bağış toplamanın da, iktidar partilerinin lehine olduğu, bu durumun da *"fırsat eşitliği"* ilkesine ters düştüğünü belirten milletvekilleri, devlet tarafından yapılacak yardım ile siyasi partilerin yüksek gelir sahibi çevrelerin baskısından kurtulacağını, ancak yardım yapılırken parti enflasyonuna sebebiyet verilmemesi için doğru ölçütlerin getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardı.[75]

Böylece 27 Haziran 1984 tarih ve 3032 sayılı yasa ile 2820 sayılı SPK'nın 61. maddesine yeni bir fıkra eklenerek siyasi partilere yapılacak *"devlet yardımı"* gelir kaynakları arasında sayılmıştır.[76] Bu tarihten sonra ise, çoğunluk partisinin siyasi hesapları ile muhalefeti parçalama arzusu, devlet yardımı şartlarının devamlı değiştirilmesine neden olmuştur. AYM ise gerek bu yöndeki düzenlemeleri gerekse ilke olarak devlet yardımını anayasaya uygun bulmuştur.[77]

3032 sayılı yasayla birlikte devlet yardımları, üç yıllık bir aranın ardından tekrar hukuk sistemimize dahil olmuştur. Yine 3032 sayılı yasa ile SPK'ya eklenen maddeyle devlet yardımının koşulları ve usulleri belirlenmiştir. (Ek Madde 1/1 ve 2). Buna göre bir siyasi partinin devlet yardımından faydalanabilmesi için milletvekili genel seçimlerinde ülke barajını (%10) aşması gerekiyordu. 1961 Anayasası döneminde bu oran %5 olarak belirlenmişti. Bir diğer anlatımla, yardımlardan faydalanabilmek için belirlenen oran iki katına çıkarılmıştır. Bu durumun, devlet yardımından faydalanacak

---

Özetle, Konsey, bir *"merkez"*, bir *"orta sağ"* ve bir *"orta sol"* partiden oluşan bir siyasal yelpazenin tesisiyle düzenin istikrarlı olacağına kanaat getirmişti. Zaten, 1983 genel seçimlerine üç partinin (MDP, ANAP ve HP) katılmasına izin verilmişti.
Bu partilerden askeri yönetim tarafından desteklenen ve merkez partisi olarak görev yapması umulan MDP'nin seçimlerin mutlak kazananı olması bekleniyordu. Fakat seçimleri %45.15 oy oranıyla kazanan ANAP oldu. Nihayet arzulanan ılımlı çok parti sistemi gerçekleşmişti. Ali Yaşar Sarıbay, *99 Soruda Siyasal Partiler*, Radikal, Şubat 1997, s. 52-53; 1983 MGS'ye göre, toplam 400 sandalyeli TBMM'de ANAP % 45.15 oy oranı ile 211 milletvekilliği, HP %30.40 oy oranıyla 117 milletvekilliği ve MDP de %23.27 oy oranı ile 71 milletvekilliği kazanmıştı. Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 69.

[75] TBMMTD, C.4, Y. 1984.

[76] Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 108; Schüler, s. 73; 3032 sayılı yasa ile SPK'da değişiklik meydana getiren düzenlemeye karşı AYM'ye açılan iptal davasında, mahkeme söz konusu değişikliğin anayasa'ya uygun olduğu yönünde karar vermişti. Aydın, s. 250.

[77] Tanör, s. 131.

partilerin sayısını azaltacağı ve büyük partilerin yararına bir eşitsizlik oluşturacağına kuşku yoktur.[78]

Diğer yandan yasa ile devlet yardımının partiler arasında paylaştırılmasında partilerin aldıkları oy oranı değil TBMM'de elde ettikleri sandalye sayısı esas alınmıştır. Türkiye'de MGS'de uygulanan %10'lu seçim barajı ve seçim sistemi, siyasi partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarından çok daha yüksek nispette TBMM'de temsil edilmelerine neden olmaktadır. Başka bir anlatımla, seçimlerde elde edilen oy yüzdesinin meclise milletvekili sandalyesi olarak yansıması arasında ölçüsüzlük bulunmaktadır. Dolayısıyla, seçimlerde elde ettikleri toplumsal destekten daha yüksek sayıda Mecliste milletvekilliği kazanan partilerin, devletten alacakları yardımın tespitinde kriter olarak Mecliste elde ettikleri sandalye sayıları yerine, seçimlerde aldıkları oy oranlarının tercih edilmesinin daha adaletli sonuçlar doğuracağına kuşku yoktur.[79]

2820 sayılı SPK'nın 3. maddesinde; SPK'ya eklenen Geçici 13. madde ile yapılacak ilk milletvekili genel seçimlerine kadar geçerli olmak kaydıyla devlet yardımı için 1983 tarihli MGS ve 1984 tarihli MİGS sonuçlarına göre bir bölüştürme yöntemi kabul edilmişti. Buna göre yapılan ilk uygulamada bütçe ödeneği, barajı aşan partiler arasında sandalye sayısına göre paylaştırılmıştı. Ayrıca Geçici 13. madde uyarınca devlet yardımının 1984 yılında nasıl yapılacağı belirlenmişti. Buna göre, Maliye ve Gümrük Bakanlığı bütçesine konulan yedek ödeneğin %30'u, 25 Mart 1984 tarihinde yapılan

[78] Uzun, s. 153-154.

[79] Uzun, s. 154. Partilerin seçimlerde aldıkları oy oranlarıyla Mecliste elde ettikleri milletvekilliği sayısı arasındaki fark, yüksek ülke barajı uygulaması ve tercih edilen seçim sistemi sebebiyle bazı zamanlar ciddi ölçülere ulaşmıştı. Bu durumun en açık örneği, %10 barajının yanı sıra aynı yıl içerisinde getirilen yeni seçim sisteminin de tesiriyle 1987 MGS'ydi. Bu seçimlerde ANAP %36.3 oy oranıyla 292, SHP %24.7 oy oranıyla 99, Doğru Yol Partisi (DYP) % 19.1 oy oranıyla 59 milletvekilliği kazanmıştı. Baraj altında kalan partilerden Demokratik Sol Parti (DSP) %8.53 ve RP'de %7.2 oranında oy almıştı. Bu sonuçlara göre ANAP, bir buçuk katı fazla oy aldığı SHP'den üç kat daha fazla, iki katına yakın daha fazla oy aldığı DYP'den ise beş kat daha fazla devlet yardımı alma hakkı elde etmişti. Dolayısıyla siyasi partilerin Mecliste elde ettikleri sandalye sayısının, seçmen destekleriyle bu kadar ölçüsüz olduğu meydandayken, devlet yardımının dağıtılma kriteri olarak sandalye sayılarının göz önünde bulundurulması önemli adaletsizliklere neden olmuştu. 1987 MGS Sonuçları için bkz. : https://www.yenisafak.com/secim-1987/secim-sonuclari#result-details, (E.T. 13.05.2019).

mahalli idareler seçimlerinde[80] partilerin il genel meclisi seçimlerinde kazandıkları sandalye sayısına göre dağıtılmış, geriye kalan %70'i ise, TBMM'de grubu bulunan partilerin son seçimlerde aldıkları oy oranlarına göre paylaştırılmıştı.[81]

1.3.2. TBMM'de Grubu Olan Partilere de Yardım Yapılması: 3349 Sayılı Kanun (1987)

12 Eylül Askeri müdahalesi ve ardından getirilen bir takım yasaklamalar yerleşik bir siyasal yapının oluşumunu geciktirmiştir.[82] 1983 yılında yapılan seçimlerin ardından TBMM'de, 1987 yılına kadar siyasi partilerin üye sayıları ve gruplarında önemli değişiklikler oldu. Bazı partiler Türk siyasal yaşamından silinirken, bazıları 1986 ara seçimleri sonucunda TBMM'de grup kurma olanağı elde etti.[83] Bu nedenle TBMM'de yeni grup kuran partilerin de devlet

---

[80] 26 Mart 1984 MİGS sonuçlarına göre, İl genel meclisi üyeliklerinin 1420'sini ANAP, 506'sını Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), 188'ini DYP, 99'unu MDP ve 58'ini HP, 14'ünü (RP) kazanmış, 21 üyelik ise bağımsızlara gitmişti.

[81] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 76-77; 27.6.1984 tarihli ve 3032 sayılı 22.4.1983 Tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 61'inci Maddesine Bir Bent ve Aynı Kanuna Bir Ek Madde ile Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun (R.G., S. 18453, 9.7.1984). Teklifin TBMM Genel Kurulunda görüşülmesi esnasında, bir milletvekili, devlet yardımını Türkiye'nin gereklerine ve siyasi partileri demokratlaştırma amacına uygun bulmakla beraber, partiler arası uzlaşma sonucunda hazırlanan bu teklifin bünyesinde bir takım çelişkiler barındırdığını ileri sürmüştü. Milletvekiline göre, %30'luk kısmın İl Genel Meclisi seçimlerinde elde edilen üyelik sayısı göz önünde bulundurularak dağıtılması adaletsizlik yaratacaktı. ANAP, toplam geçerli oyların %41.48'ini almasına rağmen, il genel meclisi üyeliklerinin %61.58'ini kazanmıştı. Dolayısıyla yardımdan da bu oran ölçüsünde faydalanacaktı. Üye, Alman Federal AYM'nin bir kararına da atıf yaparak, kazanılan üyelik sayısının değil, alınan oyların oranının esas alınmasını savunmuştu. Aynı şekilde, milletvekili sayılarının esas alındığı 2. madde de oy oranı esasına dönüştürülecek olsaydı, ona göre, hem Anayasa bakımından yerinde olacak hem de eşitlik ilkesine aykırı davranılmamış olacaktı. Bkz.: TBMMTD, C.4, Y. 1984, s. 569.
Schüler, s. 73; Uzun, s. 155. Partilerin aldıkları oy oranı ile Mecliste elde edilen milletvekilliği arasındaki orantısızlık ortadayken, devlet yardımının kazanılan milletvekilliğine göre dağıtılmasının adaletsiz sonuçlar yarattığına değinmiştik. Benzer bir durum 2820 sayılı SPK'nın Geçici 13. maddede devlet yardımının %30'luk kısmının dağıtımı için kabul edilen İl Genel Meclisi üyeliği sayısı açısından da geçerliydi. Mahalli idareler seçimlerinde partilerin aldıkları oy sayısıyla kazandıkları il genel meclisi üyelikleri arasında değişkenlikler olabilmekteydi. Bu durumun yarattığı adaletsizliğe örnek olarak 1984 MİGS'de MÇP'den daha çok oy almasına karşın daha az sayıda il genel meclisi üyeliği kazanan HP örneği verilebilir. Yaşanan bu adaletsizlik nedeniyle MDP, HP'den daha az devlet yardımı almıştı. Bu durum karşısında Milletvekili İsa Vardal; *"Milli irade, seçmenlerin partilere verdikleri oyların toplamı mı, yoksa bu oyların kazanılan üyeliklere yansıma mı? Kanımca milli irade, seçmenlerin partilere verdikleri oyların toplamıdır."* demişti. Bkz.: TBMMTD, C.4, Y. 1984, s. 568-570.

[82] Gençkaya, s. 177.

[83] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 77; Schüler, s. 74; Öztürk, s. 128. HP ve MDP siyasal hayattan silinmişti. Bunun yanında 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan ara seçimde %8 oranında oy alan DSP de SHP milletvekillerinin bir kısmının partilerinden ayrılarak kendisine katılmasıyla TBMM'de

yardımından faydalanmalarını sağlama amacıyla kanun teklifi verilmiştir. Teklif 1983 ve 1984 seçimlerine katılmamış olsalar dahi Mecliste grubu bulunan partilere 100 milyon liradan az olmamak üzere devlet yardımı yapılmasını öngörüyordu. Fakat bu yardımın siyasi partilere yardım amacıyla konulan *"beşbinde bir"* tutarındaki ödenekten değil bütçedeki yedek ödenekten karşılanması öngörülmüştü. Meclisteki çoğu partinin destek verdiği teklifin görüşülmesi esnasında 100 milyon liralık en az yardım miktarı 150 milyon liraya çıkarılmıştır. Ayrıca, devlet yardımı miktarının seçim yıllarında üç katına çıkarılması doğrultusundaki önerge kabul edilmiş ve teklif bu şekilde yasalaşmıştı.[84] Ayrıca yasaya arttırılan miktarın, yasanın kabul edildiği tarih itibariyle TBMM'de grubu olan partilerin sandalye sayısına göre paylaştırılarak ödeneceği şartı koyulmuştur.[85]

Türk hukukuna 1965 yılında dahil olan devlet yardımlarının, seçim yapılan yıllarda üç katına çıkarılması önemli bir yeniliktir. Siyasi partilere yapılan doğrudan devlet yardımları, partilerin gündelik ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan düzenli yıllık yardımlar ile seçim kampanyalarını finanse etme amacıyla yapılan yardımlar olmak üzere iki türlüydü. Ülkemizde 1987 yılına gelinceye kadar bu yardımların yalnızca düzenli ve yıllık olarak yapılan türü uygulanmaktaydı. Ancak 3349 sayılı Kanunla devlet, partilerin seçim kampanyalarının finansmanını da desteklemeye başlamıştır. Böylece doğrudan devlet yardımlarının ikinci türü olan seçim kampanyalarının finansmanı amacıyla yapılan yardımlar da hukukumuza dahil olmaktadır.[86]

Ayrıca 3349 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemeyle TBMM'de grubu bulunan partilere de devlet yardımlarından faydalanma olanağının tanınması ve TBMM'de bu koşulları sağlayan tek partinin DSP olması[87], bu parti vasıtasıyla

grup kurabilmişti. DSP, 6 Kasım 1983 MGS ve 26 Mart 1984 MİGS'ye katılmadığı için yardım alamamıştı. Bu oluşum devlet yardımından yararlanma amacıyla grup kurmanın teşvik edici bir yönü olduğunu onaylayan bir örnek olmuştu.

[84] ANAP, 1987 yılında 2820 sayılı SPK'ya yeni eklemeler yaparak devlet yardımının kapsamını genişletmişti. Aydın, s. 251.

[85] R.G., S. 19439, 22.04.1987.

[86] Uzun, s. 156.

[87] Uzun, s. 156; 3349 sayılı Kanun değişikliği ile getirilen düzenlemeyle devlet yardımından yalnızca DSP'nin faydalanabiliyor olması, SHP'nin oylarının bölünmesinin hedeflendiği iddialarını gündeme getirmişti. Zaten SHP kısa sürenin ardından 3349 sayılı kanunun iptali istemiyle AYM'ye başvurmuştu.

muhalefetin bölünmesinin desteklenmek istendiği iddialarını gündeme getirmiştir.[88] Bu durum siyasi partilere yapılan yardımların büyük partiler lehine işleyeceği ve çoğunluk partilerinin devlet yardımı uygulamasını kendi menfaatleri yönünde kullanacakları[89] biçimindeki iddiaları kuvvetlendirmiş; tıpkı 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi siyasi partilerin devlet yardımlarını, siyasi manevralarında bir *"siyasal silah"* olarak kullanmayı sürdürecekleri, uygulamanın sık sık ve basitçe kanuni ve anayasal düzenlemelere başvurma eğiliminin 1982 Anayasası döneminde de süreceğinin sinyalini vermiştir.[90]

1.3.3. Devlet Yardımının Anayasaya Uygunluğunun Tescil Edilmesi: 3349 Sayılı Kanun (1988)

3349 sayılı yasanın iptali istemiyle Ana Muhalefet Partisi olan SHP iptal davası açmıştır.[91] Dava dilekçesinde, hukuk devleti ilkesinin, kanunların genel ve objektif nitelikli kurallar halinde düzenlenmesini ve kanunlara adalet anlayışının hakim olmasının gerektiğini, halbuki iptali istenen düzenlemelerde, hangi partilerin devlet yardımından faydalanacağı, yapılacak ilk milletvekili genel seçim yılı için üç katı arttırılan devlet yardımından hangi partilerin istifade edeceği açıkça bellidir denilmiştir. Dava konusu kanun hükümleriyle sağlanan olanaklardan yalnızca TBMM'de grubu bulunan dört partinin (ANAP, SHP, DYP ve DSP) faydalanabileceği ve bu dört parti haricinde Mecliste grup kurabilecek diğer partilere bu imkânın tanınmadığı için hukuk devleti ilkesinin ve kanun önünde eşitlik ilkesinin çiğnendiği iddia edilmiştir.[92]

---

[88] Ekizceleroğlu, s. 123; Söz konusu değişiklikten bu zamana kadar ödeneğin sadece %30'luk kısmından faydalanmış olan DYP'de karlı çıkmıştı.

[89] Schüler, s. 74; Öztürk, s. 128-129; MDP'nin 1987 yılında dağılmasından dolayı, 1983 seçimleri sonuçları çerçevesinde ödenecek olan ödeneğin %70'lik kısmı aralarında paylaştırıldığı için, ANAP ve SHP kârlı çıkmışlardır. Yasa değişikliği en çok, iktidar olan ANAP'a yaramıştı. ANAP, 1987 seçimlerinde ödeneğin yaklaşık üçte ikisini alma hakkına sahip olmuştur. Bu durum, Türkiye'de siyasi partilerin devlet yardımlarıyla finanse edilmesinin büyük ve kökleşmiş siyasi partilerin yararına olduğunu ve iktidar/çoğunluk ya da ana muhalefeti meydana getiren çok sayıda milletvekiline sahip olan partilerin bu aracı kendi menfaatleri yönünde kullanacakları ya da kanunda yapılan değişiklikler sebebiyle, 1987 yılında ANAP ve SHP ile 1991 yılında DYP örneklerindeki gibi bu zamana değin kullandıkları tezini haklı çıkarmıştır.

[90] Uzun, s. 156-157.

[91] AYM, 5.1.1988 Tarihli, E. 1987/14 ve K. 1988/1 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3581ada1-7bbe-4ce9-b926-e65ec047949c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

[92] AMKD, S. 24, Y. 1989, s. 1-2.

Davacılar, devlet yardımlarının *"ilke olarak"* anayasaya aykırı olduğu iddiasında bulunmamışlar ve Mahkeme de bu davada ilke olarak devlet yardımlarının anayasa'ya uygunluğunu tartışmadan dava konusu hükümlerin anayasaya uygunluğunu incelemişti. AYM, *"getirilmiş bulunan bir yasa kuralının kimleri ilgilendirdiği ya da hangi menfaati koruduğu hususunun belirlenebilirliği, bunların objektif ve genel nitelikli kurallar olmadığı sonucuna varılmasını haklı kılamaz"* demesinin ardından araştırıldığında genellikle yasaların kimlere hitap ettiğinin saptanabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla siyasi partilere yardım konusunda getirilen hükümlerin objektif ve genel olma niteliklerinden yoksun bulunduğu ve bu konunun Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenen hukuk devleti ilkesi ile ters düştüğü yönündeki iddiaları yerinde görmemiştir.[93]

Yasa koyucunun devlet yardımından tüm siyasi partilerin faydalanmasını önlemek amacıyla siyasi partiler arasında ayrım yaptığını kabul eden Mahkeme, bazı kişilerin başka hükümlere tabi tutulmaları haklı bir sebebe dayanmaktaysa kanun önünde eşitlik ilkesinin ihlal edilmesinden söz edilemez, demektedir. Çünkü kanun önünde eşitlik tüm vatandaşların her yönden aynı hükümlere tabi tutulmaları demek değildir. O halde Mahkemeye göre, devlet yardımından faydalanmaları konusunda siyasi partiler arasında yapılan ayrımın haklı bir sebebe dayanıp dayanmadığını araştırmaktır.[94]

Mahkeme, 1961 Anayasası döneminde de seçmen nezdinde önemli bir etki bırakmış olmayı devlet yardımından faydalanmak için gerekli kriter olarak kabul edildiğini, bu yönden seçimlerde yüzde beş oy almış veya Mecliste grup kuracak sayıda milletvekilliği kazanmış tüm partilere bu olanak tanınmışken; kendisini vatandaşa yeterli seviyede benimsetememiş partiler yardım dışı bırakılmıştır, demişti. *"Siyasi partileri sağlam tutmak, bölünmelerini ve çoğalmalarını önlemek gibi düşüncelerin Devlet yardımının belirli nitelikteki partilere yapılmasını gerekli kıldığı gözden uzak tutulmamalıdır"* demesinin ardından bu hükümlerin mevcut partiler arasında bir eşitsizlik yaratmadığını söylemiş ve iptal istemini reddetmişti.[95] Bir başka anlatımla, partilere devlet yardımı yapılırken, partilerin gücünün temel alınması, objektif bir kriter ve

[93] AMKD, S. 24, s. 7.
[94] AMKD, S. 24, s. 8-9.
[95] AMKD, S. 24, s. 9.

haklı bir sebep olması dolayısıyla, eşitlik ilkesini ihlâl etmemişti.[96] Böylece Mahkeme, aynı hususstaki 1971 tarihli içtihadına dönüş yapmış olmaktadır.[97]

1.3.4. MGS'de En Az %7 Oy Alan Partilere de Devlet Yardımı Yapılması: 3470 Sayılı Kanun (1988)

25.05.1988 tarihinde TBMM Başkanlığına 2820 sayılı SPK'nın Ek. 1. maddesine iki fıkra eklenmesini öngören bir Yasa teklifi sunulmuştur. Teklife göre, MGS'de geçerli oyların %5'ini alan partilere, en az devlet yardımı alan partinin almış olduğu yardım ile seçimlerde aldığı toplam oy oranı esas alınarak, kazandığı oy ile orantılı bir biçimde yardım yapılmasını öngörmekteydi. Bunun yanında, teklif devlet yardımlarının milletvekili genel seçimlerinin yapıldığı yıllarda üç, mahalli idareler seçimlerinde iki ve her iki seçimin birlikte yapıldığı yıllarda ise üç katına çıkarılmasını içermekteydi.[98] Teklif bir taraftan, devlet yardımını MGS'de Türkiye çapında geçerli oyların en az %5'ini alan partilere kadar yaygınlaştırmakta, diğer taraftan mahalli idareler seçiminin yapılacağı yıl da devlet yardımının katlı yapılabilmesi imkânını getirmekteydi.[99]

3470 sayılı Kanun'un gerekçesinde, devlet yardımlarından faydalanabilmek için aranan %10 barajının yüksek olması nedeniyle; %5'lik ayrı bir kriter getirilmek istendiği belirtilen teklifin, Plan ve Bütçe Komisyonu'ndaki görüşmelerinde, çeşitli öneri ve tartışmalar ile birlikte bu oran %5'den %7'ye çıkarılmıştır.[100]

Böylece 3470 sayılı Kanun Teklifinin kabulü ile 1987 MGS'de[101] toplam geçerli oyların %7'sinden çoğunu almalarına rağmen, genel ülke barajının

---

[96] Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 109; AYM, benzer gerekçelere dayanarak, siyasi partilere güçleri oranında, radyo ve televizyonda propaganda yapma hakkı veren yasal düzenlemeyi anayasa'ya aykırı bulmamıştır. Bkz.: AYM, 22.5.1987 Tarih, E. 1986/17, K. 1987/11 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/677bb3dc-b65b-494d-8321-c9df365cd0d1?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 11.04.2019).

[97] Ekizceleroğlu, s. 123-124.

[98] Uzun, s. 160; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 85.

[99] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 85.

[100] 3470 sayılı Kanunun Komisyonda görüşülmesi sırasında belirtilen görüşler hakkında bkz.: TBMMTD, C. 13, Y. 1988, s. 292-299.

[101] 1987 MGS sonuçlarına göre; ANAP %36.3, SHP %24.7, DYP %19.1, DSP %8.5, RP % 7.2 oy almıştı. Buna göre ANAP, SHP ve DYP devlet yardımı almaya devam etmişlerdi. Fakat %10'luk barajın altında kalmaları ve yardımlardan faydalanabilmek için aranan Mecliste grup kurma şartını da sağlayamamaları nedeniyle yardım alamamışlardı. 1987 yılı seçim sonuçları ve partilerin kazandıkları milletvekili sayıları için bkz. : https://(www.yenisafak.com/secim-1987/secim-sonuclari#result-details, (E.T. 14.05.2019).

altında kalarak TBMM'nde temsil edilemeyen partilerin devlet yardımı alabilmeleri sağlanmıştır. Bu değişikliğe göre, TBMM'nde temsil edilen ve Ek madde 1'in ikinci fıkrasındaki uygulamaya göre en az yardım alan siyasi partiye verilen yardım miktarı esas alınarak ve 350 milyon Liradan az olmamak kaydıyla milletvekili genel seçimlerinde geçerli oyların %7'sinden fazlasını alan partilere de aldıkları geçerli oy ile orantılı şekilde yardım yapılması yasalaşmıştır (Ek Madde 1/5). Buna göre, en az %7 oranında oy alan bir partinin alacağı yardım, %10 barajını aşarak en az yardım alan partinin oy oranı ve yardım tutarına göre saptanacaktı. Örneğin, en az yardım alan partinin oy oranı %16 ve aldığı yardım miktarını 2 milyar lira kabul edersek; oy oranı bu partinin yarısına ulaşarak %8 olan partinin alacağı yardım miktarı da bu partinin yarısı kadar, yani bir milyar lira olacaktır.[102] Aynı değişiklikle birlikte, YSK'nın seçim takvimine ilişkin kararın ilanını izleyen on gün içinde, devlet yardımlarının milletvekili seçimlerinin yapılacağı yıl üç katı, mahalli idareler seçimlerinin yapılacağı yıl da iki katı; her iki seçim aynı yıl içerisinde yapılırsa en fazla üç katı yardım yapılması kabul edilmiştir (Ek Madde 1/6).

Böylece partilerin seçim kampanyalarını finanse etmeleri doğrultusunda da yapılan devlet yardımları mahalli idareler seçimlerini de kapsayacak şekilde devamlılık kazanmıştır. Buna karşılık, yasada yardımların kullanılmasına ilişkin düzenlemeler ve sınırlamalar getirilmemesi bir noksanlık olarak varlığını sürdürmüştür. Çünkü partilerin seçim giderlerinin devlet yardımlarıyla finanse edilmesinin gerekçelerinden en önemli olanı partilerin seçimde yapacakları kampanyalar aracılığıyla siyasal katılımı ve çoğulculuğu tesis etmeleri ve böylece demokrasinin daha etkin ve kuvvetli bir biçimde işleyişine katkıda bulunmalarıdır. Bu temel gerekçeler ışığında partilere yapılan yardımların tümüyle parti genel merkezlerinin inisiyatifine terkedilmesi sakıncalıdır.[103]

Özetle bu değişiklikten sonra 1988 yılından itibaren devlet yardımının bölüştürülmesinde sadece partilerin son seçimlerde elde ettikleri milletvekili sayıları belirleyici olmuştur. Söz konusu düzenleme seçim sistemi dolayısıyla (%10 barajı, kontenjan adayları, seçim bölgelerine ve aday adayı başına düşen seçmen sayısındaki farklılıklar) en çok, aldıkları seçmen desteğine nazaran,

[102] Uzun, s. 160-161.
[103] Uzun, s. 161.

mecliste daha yüksek oranda temsil edilen partilerin lehine bir sonuç doğurmaktaydı.[104] Devlet yardımının belirlenmesinde, bütçe yılı başındaki milletvekili dağılımının yerine seçim sonrasındaki milletvekili dağılımı belirleyici olmuştu. Dolayısıyla yasama dönemi boyunca partiler, istifalar sebebiyle uğradıkları mali bir kaybı artık önemsemeyeceklerdi. 1987 seçimlerinde %10 barajını aşamayan, fakat yine de oyların %7'sini alan DSP ve RP 1988 yazında yapılan kanun değişikliği sonucunda yaklaşık 350 milyon TL devlet yardımı almıştır. [105]

1.3.5. Mecliste 10 veya Daha Fazla Milletvekili Olan Partilere de Devlet Yardımı Yapılması: 3673 Sayılı Kanun (1990)

1989 yılında partiler, yerel seçimler sebebiyle, iki kat fazla devlet yardımı aldılar. 1990 yılında da bütçeden normal devlet yardımı ödeneğini aldılar. Siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını düzenleyen SPK'de 31 Ekim 1990 tarih ve 3673 sayılı yasa ile değişiklikler yapıldı. 3673 sayılı yasa ile yapılan değişiklik çerçevesinde SPK'ye Geçici 16. madde eklendi. Söz konusu maddeye göre, daha önce seçimlere katılmamış olsa da, Devlet yardımı alamayan ve seçimlere girme hakkını elde edecek şekilde teşkilatlanmasını tamamlamış TBMM'de en az 10 sandalye ile temsil edilen partilere de en az devlet yardımı alan partiye yapılan yardım kadar yardım yapılması kabul edilir. Partilere yapılan devlet yardımlarını geçici bir düzenleme olarak, 31.10.1990 tarihinde 10 ve daha fazla milletvekiline doğru genişleten bu düzenlemenin de Meclis aritmetiğinde yaşanan bazı değişikliler ile alakalı olduğu belirtilmektedir.[106]

---

[104] Uzun, s. 154; Daha önce de belirtildiği gibi 1987 MGS bunun en açık örneğiydi. Bu seçimlerde ANAP %36.3 oy oranıyla 292, SHP %24.7 oy oranıyla 99, DYP % 19.1 oy oranıyla 59 milletvekilliği kazanmıştı. Baraj altında kalan partilerden DSP %8.53 ve RP'de %7.2 oranında oy almıştı. Bu sonuçlara göre ANAP, bir buçuk katı fazla oy aldığı SHP'den üç kat daha fazla, iki katına yakın daha fazla oy aldığı DYP'den ise beş kat daha fazla devlet yardımı alma hakkı elde etmişti.

[105] Schüler, s. 74-75; Öztürk, s. 129; Ekizceleroğlu, s. 124.

[106] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 94-95; Gençkaya, s. 178; Gerçekten de bu dönemde, SHP'den ayrılan bazı milletvekilleri Halkın Emek Partisi (HEP)'ni, ANAP'tan ayrılan bazı milletvekilleri de Demokrat Merkez Parti (DMP)'yi kurmuşlardı. 3673 sayılı Yasal düzenleme bu gelişmeler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştı. Zaten bu yasal düzenleme sayesinde, HEP AYM tarafından kapatılana kadar iki yıl süresince devlet yardımı almıştı.

1.3.6. Devlet Yardımı Miktarının Geçici Bütçe ve Bütçe Kanunlarıyla İki Katına Çıkarılması: 3765 ve 3790 sayılı Kanunlar (1991 ve 1992)

Bu arada devlet yardımları hususunda sürpriz bir gelişme yaşanır. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda iktidarın el değiştirmesi üzerine, 1992 yılının ilk üç ayında uygulanmak için çıkarılan geçici bütçe Kanununun TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesi esnasında verilen önergeyle devlet yardımları hususunda geçici fakat önemli bir değişiklik yapılır.[107] Bu değişikliğe göre SPK'nın Devlet yardımlarını düzenleyen Ek 1. maddesindeki *"beş binde bir"* oranının 1992 Mali yılında *"beş binde iki"* olarak uygulanması, yardım miktarının iki katına çıkarılması öngörülmektedir. Bu Kanunun ardından 1992 Mali Yılı Bütçe Kanunu, yardımın miktarını iki katına çıkartan geçici bütçe uygulamasının 1992 yılı boyunca uygulanacağını hüküm altına almıştır.[108]

Partilere yapılan devlet yardımlarının toplam miktarı, yardımların ilk uygulanmaya başladığı 1965 yılında maktu olarak belirlenmişti. Bu uygulama 1973 yılına gelinceye kadar aynen devam etmiştir. 1973 yılında yapılan düzenlemeyle partilere yapılacak devlet yardımı miktarı bütçe gelirleri (B) cetveli toplamının beş binde biri olarak saptanmıştır. Bu sayede bu miktar her yıl bütçe büyüklüğü oranında yeniden değerlenmekte ve enflasyon karşısında değer kaybına uğramasına engel olunmaktadır. Fakat tüm bu düzenlemelere karşın ve devlet yardımlarının yetersiz olduğuna ilişkin herhangi bir tatmin edici gerekçe sunmadan partilere yapılan yardımın miktarı iki katına çıkarılmıştır. Siyasi partilerin devlet yardımları hususunda yaptıkları bu tip keyfi ve temelsiz düzenlemeler, bu alanın partiler yönünden *"kendileri için yasa"* yapma nitelendirmesini haklı çıkarmaktadır.[109]

---

[107] Yüksel, *Siyasetin Kamusal* s. 95; Uzun, s. 164.
[108] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 95-96; Uzun, s. 164.
[109] Uzun, s. 165; Sağlam, s. 28.

1.3.7. Mecliste 3 Veya Daha Fazla Milletvekili Bulunan Partilere de Yardım Yapılması: 3789 Sayılı Kanun (1992)

20 Ekim 1991 MGS'de[110] beş siyasi parti %10 barajını aşarak Meclise girmiş, seçimin üzerinden kısa bir süre geçmesinin ardından TBMM aritmetiğinde önemli değişiklikler olmuştur. RP'den ayrılan bazı milletvekilleri MÇP ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP)'ye; SHP'den ayrılanlar da Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)'ne katılmışlardır. Bu tarih itibariyle SPK'ye göre; siyasi partilerin devlet yardımından faydalanabilmesi için, genel seçimlerde %10'luk barajı geçmeleri ya da %7'den daha fazla oy almış olmaları ya da TBMM'de 10 veya daha fazla milletvekiline sahip olmaları gerekliydi. 1991 seçiminin ardından RP ve SHP'de yaşanan ayrılmalar sonucunda TBMM'de sandalye elde eden partiler (MÇP, IDP, HADEP), bu şartlardan hiç birini sağlayamadıklarından dolayı devlet yardımı alamamaktaydılar.[111] Bu durum tıpkı daha önceki yasal düzenlemelerde de olduğu gibi devlet yardımlarının uygulanmasına ilişkin yeni değişikliklerin yaşanmasına kapı araladı.[112]

Koalisyon ortağı olan iki parti (DYP ve SHP) TBMM Başkanlığına sundukları yasa teklifiyle TBMM'de 3 veya daha fazla milletvekili ile temsil olunan siyasi partilere de devlet yardımı yapılmasını teklif ettiler. Teklifin gerekçesinde, TBMM'de 7 milletvekili olan DSP'nin devlet yardımından faydalanmasına rağmen, MÇP'nin 19 milletvekiline sahip olmasına rağmen hiç devlet yardımından faydalanamadığı, DSP'nin aldığı devlet yardımı miktarının az olduğu ve seçimlere girecek biçimde teşkilatlanmış siyasi partilere TBMM'de sahip oldukları milletvekili sayısına göre devlet yardımı yapılması önerilmektedir. [113]

---

[110] 1991 yılında yapılan MGS'de, DYP %27 oy oranıyla 178, ANAP %24 oy oranıyla 115, SHP %20,8 oy oranıyla 88, RP %16,9 oy oranıyla 62, DSP %10,7 oy oranıyla mecliste 7 milletvekilliği elde etmişti. 1991 yılı MGS sonuçları için bkz. : https://www.(yenisafak.com/secim-1991/secim-sonuclari, (E.T. 14.05.2019).

[111] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 96; Uzun, s. 165.

[112] Uzun, s. 165.

[113] TBMMTD, C. 8, Y. 1992, s. 187. 1991 Seçimlerinde DSP %10,7 oy oranına karşılık TBMM'de 7 milletvekilliği kazanmıştı. Buna karşılık SHP %20,8 oy oranına karşılık 88 milletvekilliği kazanmıştı. 1991 seçimlerinde DSP'nin neredeyse iki katı oy oranı elde eden SHP, DSP'nin 12 katından daha fazla milletvekilliği kazanmıştı. Bu adaletsiz dağılım yalnızca SHP ve DSP açısından değil diğer partiler açısından da geçerliydi. Dolayısıyla partilere devlet yardımı yapılırken TBMM'de elde edilen sandalye sayısının değil de elde edilen oy oranının ölçüt alınmasının daha adil sonuçlar yaratacağı açıkça ortaya konulmuştu.

Bir takım küçük değişikliklere uğradıktan sonra komisyondan geçen 3789 sayılı Yasa Teklifinin 2. maddesine Genel Kurul'da, 10'dan az olmakla birlikte 3 veya daha fazla sayıda milletvekiline sahip olan siyasi partilere de belli miktarlarda yardım yapılmasını öngören bir fıkra eklenmiştir. SPK'na 3032 Yasa ile eklenen Ek 1. maddenin birinci fıkrasında bulunan ve 3765 ve 3790 sayılı Yasalar ile *"geçici"* olarak *"beş binde iki"*ye yükseltilen *"beş binde biri"* ibaresi, bu kanun ile devamlı bir biçimde *"beş binde iki"* olarak saptanmıştır. Bunun yanında, genel barajı aşan siyasi partilere yapılacak yardım miktarının, eğer barajı aşmamış olsaydı izleyen fıkralara göre genel seçimlerde aldığı oy oranına göre alabileceği yardımdan az olamayacağı da belirtilmiştir. Bu cümle DSP'nin durumu göz önünde bulundurularak konulmuştur. Son olarak, devlet yardımlarının sadece parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılacağı da hükme bağlanmıştır.[114] Geçici 16. maddede yapılan değişiklik sonrasında *"oy oranı"* ölçütüne devamlılık kazandırılmıştır. Bu yasayla Ek 1. maddenin 3. fıkrasında yapılan değişiklik, bir yandan adaletsizliği engellemeye çalışırken diğer yandan da bütçeye ek bir külfet getirmiştir.[115]

Nihayet 3673 sayılı Yasa ile 2820 sayılı SPK'ya eklenen Geçici 16. madde şu şu şekilde yasalaşmıştır.

> *"Türkiye Büyük Millet Meclisinde 10 veya daha fazla milletvekili bulunup da Devlet yardımı alamayan ve seçimlere girme hakkını elde edecek şekilde teşkilatlanmasını tamamlamış siyasi partilere, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra, Siyasi Partiler Kanununun 'Ek Madde 1'de öngörülen esaslar dairesinde en az devlet yardımı alan siyasi partiye yapılan yardım kadar Devlet yardımı yapılır. Bu partilerin 10'dan az olmakla birlikte en az üç veya daha fazla milletvekiline sahip olmaları halinde kendilerine en az Devlet yardımı alan siyasi partiye yapılan yardımın ¼'ü tutarında devlet yardımı yapılır."*

[114] Schüler, s. 75; Öztürk, s. 131.

[115] 1984 (1.900.929 Dolar) – 1994 (19.914.555 Dolar) yılları arasında yaşanan ödenek artışı, dolar üzerinden on kat olmuştur. Bütçedeki reel büyümenin etkisi sınırlı seviyede olmasına rağmen, bu artışın altında bütçeden partilere ayrılan ödeneklerin farklı şekillerde belirlenme yöntemi bulunmaktadır. Schüler, s. 73.

Değişikliğin yukarıdaki gibi yasalaşmasından sonra bir siyasi partinin devlet yardımından faydalanabilmesi için aşağıdaki dört ölçütten birini sağlaması gerekmekteydi.

1. Milletvekili genel seçimlerinde ülke barajını (%10) aşmak,
2. Milletvekili genel seçimlerinde %7 oy almak,
3. Seçimlere girecek şekilde teşkilatlanmış ve TBMM'de 10 veya daha fazla temsilcisi olmak,
4. Seçimlere girecek şekilde teşkilatlanmış ve TBMM'de 10'dan az ancak 3 veya daha fazla temsilcisi olmaktı.

Bu duruma uygun olarak milletvekillerinin parti değiştirmeleri bir diğer adıyla milletvekili transferleri o zamanki ülke kamuoyunda gündem konusu olmuş ve bu düzenleme sayesinde 1992 yılında MÇP ve CHP, 1993 yılında MÇP, CHP ve BBP ve 1994 yılında MHP, CHP, BBP ve DEP devlet yardımından yararlanmıştırlar.[116]

Devlet yardımlarının uygulanmasında, eşitlik veya adalet gibi kiterlerin yerine siyasi hesapların ön planda olması, herhangi bir makul gerekçeye dayanmayan böylesine karmaşık ve tutarsız bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devlet yardımından faydalanabilmek için seçimlerde %10 oy oranı gibi bir kriterin belirlenmesinden sonra, bunu kaldırmadan yanına %7 oy oranı kriterinin getirilmesi anlamsızdı. Benzer biçimde, ölçüt olarak seçimlerde elde edilen oy oranı saptanmışken; seçimlerde yeterli desteği bulamamasına rağmen TBMM'de temsil şansı bulan partilerden 10 ya da 3'den fazla üye ile temsil edilen partilere de devlet yardımından faydalanma hakkı tanınması sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Bu dört ölçüt, 2005 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bunun yanında yardımdan faydalanacak partilerin, alacakları yardım miktarının tespitinde ise, 1999 yılına kadar seçimlerde elde ettikleri oy oranının yerine TBMM'de elde ettikleri sandalye sayısı esas alınmıştır.[117]

1984 ve 1994 yılları arasında, partilere yapılan devlet yardımındaki gelişmelere bakıldığında, ANAP 1987 ve 1991 seçimlerinde mali yönden diğer partilere kıyasla daha avantajlı bir konumdadır. Benzer bir dengesizlik ve bir avantaj, 1995 meclis seçimlerinde, 1991 seçimlerinden galip çıkan DYP

[116] Schüler, s. 75; Öztürk, s. 130.
[117] Uzun, s. 167.

açısından söz konusu olmuştur. Fakat seçimlerden 2. ve 3. olarak çıkan partiler ile arasındaki fark, daha önceki iki yasama dönemi göz önüne alındığında epeyce önemsiz kalmaktadır.[118]

1.3.8. Devlet Yardımının Anayasal Dayanağa Kavuşturulması: 4121 Sayılı Kanun (1995)

23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle, Anayasa'nın 68. maddesinin son fıkrası *"Siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir"* biçiminde düzenlenmiş, yapılacak yardıma ilişkin ayrıntılar yasa koyucunun tercihine bırakılmıştır. Dolayısıyla devlet yardımı uygulaması özelinde 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası karşılaştırıldığında; 1961 Anayasası, siyasi partilere yapılacak olan yardımın nasıl ve hangi şartlarda yapılacağını ifade etmesine karşın, 1982 Anayasası bu hususu kanun koyucunun takdirine bırakmıştır.[119]

Böylece tıpkı 1961 Anayasası dönemindeki gibi; önceleri yasal düzenlemelere dayanarak yapılan devlet yardımları, daha sonra anayasal dayanağa kavuşmuştur. 1961 ve 1982 Anayasası dönemleri arasındaki fark şöyledir: Daha önce de belirttiğimiz gibi 1961 Anayasası dönemindeki yasal düzenlemeler AYM kararlarıyla iptal edilmesinin ardından anayasal teminata kavuşturulmuştu. 1982 Anayasası döneminde ise bu doğrultuda bir AYM kararı olmamasına karşın devlet yardımı anayasal güvence altına alınmıştır. Öte yandan Anayasa Koyucu, yalnızca siyasi partilere devlet yardımı yapılacağını belirtmekle kalmamış; ilk kez bu yardımların uygulanmasına ilişkin iki ilke benimsemiştir. Bu iki ilke devlet yardımlarının *"yeterli düzeyde ve hakça"* yapılacağını belirtmektedir. Bu ilkeler AYM'nin verdiği kararlar ile somutluk kazanmıştır.[120]

1.3.9. Devlet Yardımının Bölüştürülmesinde "Oy Oranı" Ölçütünün Kabulü: 4445 Sayılı Kanun (1999)

Siyasi partilere devlet yardımı yapılmasını düzenleyen SPK'nin Ek 1. maddesinde 1999 yılında 4445 sayılı yasa ile bir değişiklik daha yapılmıştır. Ek

[118] Schüler, s. 75.
[119] Gürbüz, s. 185.
[120] Uzun, s. 167; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 98-99.

1/2. maddenin birinci cümlesi değiştirilmiş, siyasi partilere genel seçimlerde elde edilen geçerli oy oranıyla orantılı olarak Hazine tarafından her yıl yardım yapılması hükmü getirilmiştir. Buna göre yeni fıkra şöyledir:

> *"Bu ödenek yukarıdaki fıkra gereğince Devlet yardımı yapılacak siyasi partiler arasında, bu partilerin genel seçim sonrasında Yüksek Seçim Kurulu'nca ilan edilen toplam geçerli oy sayıları ile orantılı olarak bölüştürülmek suretiyle her yıl ödenir."*

Bunun yanında yardım miktarının hesaplanmasında karışıklıklar yaratan Ek 1. maddenin üçüncü fıkrası yürürlükten kaldırılmış[121] ve mali hükümlere ilişkin bir yaptırım olarak Devlet yardımından kesinti yapılmasına ilişkin şu hüküm eklenmiştir:

> *"Bu Kanunun 76ncı maddesi hükmü dairesinde gelirleri Hazineye irad kaydedilen ve taşınmaz malları Hazine adına tapuya tescil edilen siyasi partilere, bu madde gereğince yapılacak Devlet yardımından, Hazineye irad kaydedilen gelirin Hazine adına tapuya tescil edilen taşınmazların toplam değerinin iki katı indirilir."*

Devlet yardımının yardıma hak kazanan partiler arasında paylaştırılması hususunda, partilerin TBMM'deki sandalye sayılarının ölçüt alınmasından vazgeçilip, milletvekili genel seçimlerinde alınan oy oranına geçilmesi yerinde bir düzenleme olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de %10'luk ülke barajı ve kısmen de seçim sistemi nedeniyle, partilerin seçimlerde elde ettikleri oy oranıyla mecliste elde ettikleri sandalye sayısı oranı arasında farklılık yaşanmakta ve bazen arada ciddi uçurumlar oluşmaktadır.[122] Bu nedenle devlet yardımının meclisteki sandalye sayısına göre verilmesinden vazgeçilerek seçimlerde elde edilen oy oranının kabul edilmesi daha adaletli olmuştur.[123] Zaten bu adaletsizliklerden birisi; bir partinin %10 ülke barajını aşmasına karşın mecliste elde ettiği sandalye sayısının az olduğu için alacağı yardımın miktarının, baraj altında kalıp da oy oranına göre yardımın yapıldığı durumda alacağı yardım miktarından aşağıda kalmasıydı. Yapılan değişiklikle

---

[121] Kaldırılan fıkra şu hükmü içeriyordu*: "Ancak genel barajı aşan siyasi partilere yapılacak yardım miktarı genel barajı aşmamış olsaydı müteakip fıkralara göre genel seçimlerde aldığı oy oranına göre alabileceği yardımdan az olamaz."*

[122] Bu duruma örnek olarak 1987 ve 1991 MGS örnek verilebilir.

[123] Uzun, s. 168-169.

bu sakıncayı önlemek amacıyla konulan Ek 1. maddenin 3. fıkrasındaki hükme gerek kalmadığından, bu fıkra bu düzenlemeyle yürürlükten kaldırılmış oldu.

1.3.10. Devlet Yardımından Yoksun Bırakma Yaptırımının 1982 Anayasasına Girişi: 4709 Sayılı Kanun (2001)

2001 yılında Avrupa Birliği (AB)'ne uyum gerekçesiyle bir Anayasa Değişiklik paketi gündeme gelmiş ve bu kapsamda 1982 Anayasası'nın siyasi partileri düzenleyen 68. ve 69. maddelerinde 3.10.2001 tarih ve 4709 sayılı Yasa ile ciddi değişiklikler yapılmıştır. Anayasanın 69. maddesinde yapılan bu değişiklik sonrasında, bir taraftan siyasi partilerin Anayasaya aykırı eylemleri nedeniyle kapatılmaları için aranan *"odak olma"* kavramı tanımlanmış ve diğer taraftan da eklenen yeni bir fıkra ile devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı Anayasaya girmiştir.[124] Buna göre Anayasanın 69. maddesine eklenen 7. fıkra şu şekildedir:

> *"Anayasa Mahkemesi, yukarıdaki fıkralara göre temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir."*

1.3.11. Devlet Yardımından Yoksun Bırakma Yaptırımının 2820 sayılı SPK'ya Girişi: 4748 Sayılı Kanun (2002)

Anayasa'da yapılan bu değişikliklere uyum sağlanması maksadıyla 2002 yılında kapsamlı bir yasa çıkarılmıştır. 26.3.2002 tarih ve 4748 sayılı bu Yasanın 4. maddesi Devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı ile ilgili olarak Anayasada yapılan değişikliğe SPK'da uyum sağlanmasını hedeflemiştir.[125] Bu maddeye göre:

> *"Anayasa Mahkemesi yukarıdaki fıkranın (a) ve (b) bentlerinde sayılan hallerde temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin almakta olduğu son yıllık devlet yardımı miktarının yarısından az olmamak kaydıyla, bu yardımdan kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına, yardımın tamamı ödenmişse aynı miktarın Hazineye iadesine karar verebilir."*

---

[124] Uzun, s. 169; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 101-102.
[125] Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 102-107.

Böylece Anayasanın 69. maddesinde tanımlaması yapılan Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımı kanunla tanımlanmıştır. Buna göre tamamen yoksun bırakılma bir siyasi partinin bir yıl için aldığı devlet yardımından yoksun bırakılması; kısmen yoksun bırakılma ise bir yıl için alınan devlet yardımının en az yarısından yoksun bırakılma olarak tanımlanmıştır.[126] AYM, SPK'nın 101. maddesine eklenen *"yarısından az olmamak kaydıyla"* ibaresini AYM'nin devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı hususundaki takdir yetkisini alt ve üst sınırları belirleyerek kısıtlaması nedeniyle iptal etmiştir.[127] Bu düzenlemeleri tamamlayabilmek amacıyla, 2.3.2003 tarih ve 4778 sayılı Kanun ile SPK'da Devlet yardımından yoksun bırakma ile ilgili bir düzenleme daha yapılmıştır.[128] 4778 sayılı Kanun ile SPK'nın 104. maddesinin, 2001 yılında Anayasanın 69. maddesinde yapılan değişikliğe uygun duruma getirilmesi hedeflenmiştir.

1.3.12. Yardımın Kapsamının Daraltılması (Sadece MGS'de %7'den Fazla Oy Alan Partilere Yardım Yapılması): 5341 sayılı Kanun (2005)

3 Kasım 2002 MGS sonrasında %10 ülke barajını sadece iki parti (AKP ve CHP) aşmıştı. DYP, MHP ve GP de barajı aşamamış ve %7'nin üzerinde oy almıştı.[129] Milletvekili transferleri özellikle 2005 yılının başında ağırlık

---

[126] Uzun, s. 170; Yüksel, *Siyasetin Kamusal*, s. 101-102.

[127] Kararda: *"... Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın 69. maddesinin beşinci ve altıncı fıkralarında sayılan hallerde ilgili siyasi parti için temelli kapatma yerine, daha hafif olan devlet yardımından dava konusu fiillerin ağırlığına göre kısmen veya tamamen yoksun bırakmaya herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın kendisi karar verecektir."* diyen Mahkeme, yasada *"yarısından az olmamak kaydıyla"* ibaresi kullanılarak "AYM'ye anayasa tarafından verilen yetki kısıtlanmıştır" gerekçesine dayanarak bu ibarenin iptaline karar vermişti. AYM, 16.7.2003 Tarih, E. 2002/104 ve K. 2003/72 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/6edaa0f2-2455-4ba4-b20b-e56269aa5880?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 15.05.2019).

[128] Yüksel, s. 108. 4778 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemeyle siyasi partilerin SPK'nın 101. maddesi dışında kalan emredici hükümleri ve diğer kanunların emredici hükümlerine aykırılık bulunması durumunu düzenleyen 104. maddenin 2. fıkrası şöyle değiştirilmiştir: *"Anayasa Mahkemesi, söz konusu hükümlere aykırılık görürse bu aykırılığın giderilmesi için ilgili siyasi parti hakkında ihtar kararı verir. Bu yazının tebliğ tarihinden itibaren altı ay içerisinde aykırılık giderilmediği takdirde, Cumhuriyet Başsavcılığı o siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için Anayasa Mahkemesi'ne resen dava açabilir."*

[129] 3 Kasım 2002 MGS sonuçlarına göre, AKP, %34,42 oy ile 363 milletvekili, CHP, %19,42 (178 milletvekili) kazanmıştı. Baraj altında kalan partilerden DYP, %9,52, MHP, %8,35, GP, %7, 24, Demokratik Halk Partisi (DEHAP), %6,13, ANAP, %5,12 oranda oy almıştı. 3 Kasım 2002 MGS sonuçları için bkz. : https://www.haberturk.com/secim2002, (E.T. 15.05.2019).

kazanmış[130] 2002 MGS'de yalnızca AKP (%34.4) ve CHP (%19.4) TBMM'de temsil edilme hakkı kazanmasına karşın, bazı milletvekillerinin *"sudan bahanelerle"* partilerinden ayrılarak, başka partilere katılması üzerine, TBMM'deki parti sayısı kısa bir zaman içerisinde 6'ya yükselmişti.[131]

Mecliste yaşanan milletvekili transferleri sonrasında DYP ve ANAP 6, SHP 5 milletvekili sayısına ulaşarak SPK'nın Geçici 16. maddesi uyarınca devlet yardımı almaya hak kazanmıştır. Öte yandan Mecliste yaşanan parti enflasyonu, milletvekili transferlerinin artış göstermesi halkın siyasete ve siyasetçiye beslediği güveni azaltmıştır. Bunlar SPK'nın Geçici 16. maddesinin doğurduğu sonuçlardır. Bu durum üzerine İktidar Partisi AKP ve ana muhalefet partisi CHP *"yıldırım hızıyla"* çıkardıkları bir kanun ile milletvekili transferlerine engel olmak için *"en az üç milletvekili ile temsil edilen Siyasi Partilere hazine yardımı"* yapılmasını düzenleyen 2820 sayılı SPK'nın Geçici 16. maddesinin yürürlükten kaldırılmasını sağladılar.[132] Ayrıca bu değişikliğin AKP'den ayrılan milletvekillerinin kurduğu ANAP grubunu devlet

[130] 3 Kasım 2002 MGS'nin ardından TBMM'de AKP ve CHP grup olarak temsil edilen partilerdi. 2005 yılına gelinceye kadar toplamda TBMM'de 42 milletvekili bir bahane bularak parti değiştirmişti. Her gün bir milletvekili partisini değiştirmekte, hatta istifa ederek gittiği partiyi beğenmeyen ve başka partiye geçme arzusu içerisinde olduğunu belirten milletvekilleri de mevcuttu. Bkz. : https://www.memurlar.net/haber/22829/meclis-te-42-kez-degisen-transfer-aritmetigi.html, (E.T. 12.05.2019).

[131] 2005 yılı başlarında etkisi epey hissedilen ve siyasal ahlâk açısından da insanları hayrete düşüren milletvekili transferlerinde yaşanan bu hareketliliği başlatan isim Elazığ Bağımsız Milletvekili Mehmet Ağar idi. 2002 MGS'de %9.5 oy alarak baraj altında kalan DYP'ye katılan Mehmet Ağar, partiye Genel Başkan seçilmesinden sonra iki buçuk yıl içerisinde partiye 7 milletvekili taşımıştır.

Bir diğer kişi ise CHP'den TBMM'ye giren Yaşar Nuri Öztürk'tü. Öztürk, partisinden istifa ederek Halkın Yükselişi Partisi (HYP)yi kurmuştu. Böylece HYP'yi TBMM'de Yaşar Nuri Öztürk temsil etmeye başlamıştı.

CHP'den ayrılan milletvekilleri Ahmet Güryüz Ketenci, Hakkı Akalın, Ersoy Bulut, Züheyir Amber ve Mustafa Sayar SHP'ye katılması üzerine bu partide TBMM'de temsil edilmeye başlamıştı.

Bir başka isim ise AKP'den istifa eden Erkan Mumcu idi. ANAP Genel Başkanı olan Mumcu, belirli aralıklar ile yaptığı milletvekili transferleri ile 12 milletvekiline ulaşmıştır. Bkz. : https://www.memurlar.net/haber/22829/meclis-te-42-kez-degisen-transfer-aritmetigi.html, (E.T. 12.05.2019).

Sonuç olarak TBMM'de temsil edilen parti sayısı altıya ulaşmıştı. Bunlardan; AKP: 357, CHP : 163, DYP: 6, ANAP: 6, SHP: 5, HYP: 1 milletvekili ile temsil ediliyordu. Ayrıca mecliste 11 milletvekili de bağımsız olarak bulunuyordu. Bkz. : https://bianet.org/bianet/siyaset/57739-mecliste-istikrar-2-5-yil-surdu, (E.T. 12.05.2019).

[132] Tuncer Özyavuz, *Türkiye'de Siyasetin Finansmanı*, (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 273.

yardımından yararlandırmama amacıyla yapılan bir değişiklik olduğu da iddia edilmiştir.

SPK'de daha önce 3673 ve 3789 sayılı kanunlarla yapılan değişikliklerle siyasi partiler lehine kapsamı genişletilen devlet yardımı uygulaması hususunda bir sınırlamaya gidilmiş; SPK'nin Geçici 16. maddesi yürürlükten kaldırılmış; bu düzenlemeyle birlikte siyasi partilere yapılan devlet yardımının kapsamı daraltılmıştır. Böylece devlet yardımı esas olarak 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 33. maddesindeki (%10) genel barajını aşmış bulunan siyasi partilerin ve milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %7'sinden çoğunu alan siyasi partilerin faydalandığı bir kaynak durumuna getirilmiş oldu.[133]

1.3.13. Yardımın Kapsamının Daraltılması 6529 Sayılı Kanun (2014)

2.3.2014 tarihinde, 6529 sayılı *"Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"* ile olumlu yönde bir düzenleme yapılmış; devlet yardımından faydalanabilmek için mevcut olan %7 oy oranı ölçütü %3'e indirilmiştir.

İlgili kanun ile SPK'nin devlet yardımını düzenleyen Ek 1. maddesinin 4. ve 5. fıkraları aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

> *"Bu madde uyarınca yapılacak yardımlar sadece parti ihtiyaçları veya parti çalışmalarında kullanılır.*
>
> *Milletvekili genel seçimlerinde toplam geçerli oyların %3'ünden fazlasını alan siyasi partilere de Devlet yardımı yapılır. Bu yardım en az Devlet yardımı alan siyasi partinin, ikinci fıkra gereğince almış olduğu yardım ve genel seçimlerde aldığı toplam geçerli oy esas alınarak, kazandıkları oyla orantılı olarak yapılır. Bu fıkra uyarınca yapılacak yardım, bir milyon Türk Lirasından az olamaz. Bunun için her yıl Maliye Bakanlığı bütçesine yeterli ödenek konulur."*

Dolayısıyla yapılan bu değişiklik sonucunda devlet yardımından MGS'de %3 ve daha fazlasını alan partiler ile ülke barajı olan %10'u geçerek mecliste temsilci bulunduran partiler faydalanabilmektedir.Yapılan bu

[133] Ekizceleroğlu, s. 126.

değişiklikle devlet yardımına sistemlerinde yer veren batı ülkelerinin tercih ettiği yardım oranı ölçütüne yaklaşıldığı belirtilebilir.

2. PARTİLERE DOĞRUDAN DEVLET YARDIMI YAPILIRKEN GÖZETİLEN ÖLÇÜTLER

2.1. Yeterli Düzeyde ve Hakça Yardım İlkesi

1961 Anayasası ve 1982 Anayasası'nın ilk halinde devlet yardımlarının dağıtılması hususuna ilişkin bir ölçüt yoktu. Bu ölçütlerin hangi ilkeler kapsamında tespit edileceği de belirtilmemişti. Bu noksanlığa karşın anayasa'daki eşitlik, hukuk devleti ve demokratik devlet gibi genel ilkeler ile siyasi partilere ilişkin hükümlerin bu noktada yasa koyucuya yol gösteren referans değerler olduğunu söylenebilir.[134] Fakat 1995 yılında devlet yardımlarının anayasal güvenceye kavuşmasıyla birlikte, söz konusu bu yardımların dağıtılması hususunda iki ölçüt benimsenmiştir. Anayasa'nın 68. maddesinde belirtildiği üzere siyasi partilere devlet yardımları *"yeterli düzeyde"* ve *"hakça"* yapılacaktır. AYM tarafından bu konuda bir denetim yapılırken anayasada yer alan bu ifadeler ölçüt olarak kullanılabilecektir.

Nitekim SPK'nin Ek. 1. maddesi 2008 yılında AYM tarafından itiraz yoluyla[135] denetlenmiştir. Mahkeme bu kararda, bahsi geçen ölçütleri kullanarak bir değerlendirme yapmıştır. Öte yandan kararda, kanunda partilerin büyüklük ve güçlerine göre demokratik siyasi hayata katkıları ölçüt alınmak suretiyle devlet yardımından faydalanmalarının öngörüldüğü, itiraz konusu kurallarda yer alan oranların ölçüsüz olduğu sonucuna ulaşılamayacağı belirtilmiştir.[136] AYM, tıpkı 1988 yılında aldığı karar ile benzer ifadeler içeren

---

[134] Uzun, s. 178.

[135] LDP 2002 MGS'de, partilerinin aldığı oy ile orantılı olarak hak kazandıklarını iddia ettikleri devlet yardımının yasal faiziyle beraber ödenmesi için Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'ne başvuruda bulunmuştu. Yapılan başvurunun reddedilmesi üzerine Parti, red işleminin iptali ve yoksun kalındığı iddia edilen devlet yardımının ödenmesi için ilgili idare mahkemesinde dava açmıştı. Açılan davada, davacı vekilinin anayasa'ya aykırılık savını ciddi gören Mahkeme, itiraz konusu kuralın iptali için AYM'ye başvurmuştu.

[136] *"Siyasi partilerin temel amacı seçimlere katılarak milli iradenin ortaya çıkmasına aracılık etmek ve yeterli seçmen desteğini elde ederek yönetime katılmaktır. Bu nedenle, seçimlere katılabilme koşullarını sağlayamayan ve seçimlere katıldığı halde aldığı oyla yeterli oranda seçmen kitlesinin güvenini kazanamadığı anlaşılan bir siyasi partinin milli iradenin oluşumuna, daha büyük seçmen kitlesinin güvenini kazanan güçlü partiler gibi katkıda bulunacağı düşünülemez. Dava konusu düzenlemeyle partilerin büyüklük ve güçlerine göre demokratik siyasi hayata katkıları ölçüt olarak dikkate alınmak suretiyle devlet yardımından yararlanmaları öngörülmüştür. Bu ölçütün objektif ve makul olmadığı söylenemeyeceği gibi itiraz konusu kurallarda yer alan oranların da ölçüsüz olduğu sonucuna ulaşılamaz."* AYM, 20.11.2008 Tarihli, E. 2008/42 ve K. 2008/167 sayılı kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/1086bee2-0e6e-4507-ab8b-a500132be4bc?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

bu kararında, partilerin büyüklük ve güçleri oranında demokratik yaşama farklı seviyede katkıda bulunduklarını kabul etmektedir.

AYM bu kararında *"hakça"* ifadesini, belirli düzeyde teşkilatlanma yaygınlığına erişmiş ve belirli ölçüde seçmen desteğini arkasına almış partilere devlet yardımında bulunulması gerektiği yönünde yorumlamıştır. Fakat siyasi partilere yapılacak devlet yardımlarının böyle belirlenmesinin her zaman adaletli sonuçlar ortaya çıkarmadığı da bir gerçektir. Literatürde de yaygın olan görüşe göre, devlet yardımlarının siyasi partilerin daha önceki seçimlerde sağladıkları başarıya göre dağıtılması, mevcut partilerin varlığını devam ettirmesine katkıda bulunmaktayken, yeni partilerin ortaya çıkmasına engel olmaktadır.[137] Burada bu sakıncayı gidermeye yönelik olarak seçimlerde siyasi yarışın adaletli gerçekleşmesi için tüm siyasi partilere seçim kampanyalarını finanse edecek ölçüde eşit ve asgari bir yardımda bulunulması düşünülebilir. Böylece hem mevcut partilerin hem de siyasal alana yeni dâhil olan partilerin seçimlerde adil şartlar altında yarışabilme imkânı ortaya çıkacaktır.

[137] Ekizceleroğlu, s. 128.

2.2. "Yeterli Düzeyde" İlkesi[138]

Bu ilke siyasi partilere yapılacak olan devlet yardımının miktarıyla ilgili bir ilkedir. Genel olarak siyasi partilere yapılacak toplam yardım miktarı ile özelde teker teker siyasi partilerin alacağı yardım miktarı tespit edilirken gözetilmesi gereken bir ilkedir. Bu ilkeye göre; siyasi partilere yapılacak olan yardım miktarı, partilerin demokratik düzen içerisindeki faaliyetlerini yerine getirebilmelerini sağlayacak ölçüde olmalıdır. Ancak, bu ilke, devlet yardımlarıyla siyasi partilerin bütün siyasi etkinliklerinin finanse edilmesi gerektiği anlamına da gelmemektedir. Özellikle gerek anayasa'da gerekse SPK'da siyasi partilerin diğer gelir kaynaklarından açıkça bahsedilmişken böyle bir sonuca ulaşma imkânı bulunmamaktadır.[139] Nitekim AYM, bu ilkeyi tartışırken, iki riskten bahsetmiş ve bunlar arasında bir denge oluşturulması gerektiğini söylemiştir.[140] Bunlardan ilki; partilerin üye aidatları veya bağışlar gibi klâsik gelir kaynaklarından elde ettikleriyle harcamalarını karşılayamaması sonucunda mali açıdan güçlü bazı kişi ve kuruluşların etkisi altında kalması riski; ikincisi ise partilerin bütün harcamalarının devlet tarafından karşılanması sonucunda partilerin toplumsal tabanlarıyla olan bağının kopmasıyla milli iradenin oluşmasına katkıda bulunamamaları durumudur. Mahkemeye göre, yeterli düzeyde devlet yardımı, bir yandan siyasi partileri mali yönden güçlü çevrelerin etkisinden muhafaza edecek diğer yandan ise partilerin bütün harcamalarını karşılayacak seviyeye ulaşmayarak

---

[138] *"68. maddedeki "yeterli düzeyde" ifadesi seçimlerde toplumsal onaya ulaşmak için yapılması gereken siyasal faaliyetleri karşılamaya elverişli parasal miktar ile ilgilidir. Siyasi partilerin ulusal iradenin oluşumunu sağlarken üye aidatları ya da bağışlarla yeterli parasal kaynağa ulaşamadıkları durumda, çok partili demokratik düzenin gerekli kıldığı ölçüde Devlet yardımından yararlandırılması, onların paraca güçlü bazı kişi ve kuruluşların etki ve baskısı altına düşmesini engeller. Tüm harcamaların devlet bütçesinden karşılanması da siyasal partilerin toplumla ilişkisini koparark ulusal iradenin oluşumunu engeller. O halde yapılacak yardımın "yeterli düzeyde" olması, bir yandan siyasi partilerin Devletin ya da özel kişi ve kuruluşların güdümüne girmesini engelleyici, diğer yandan toplumla ilişkisini destekleyici düzeyde olmasını ifade eder. Kuşkusuz, yeterli düzeydeki parasal tutarın ne kadar olduğunun, ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal koşullarına göre değişkenlik göstermesi nedeniyle yasa koyucu tarafından somutlaştırılması gerekir."* AYM, 20.11.2008 Tarih, E. 2008/42 ve K. 2008/167 Sayılı Kararı.. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/1086bee2-0e6e-4507-ab8b-a500132be4bc?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

[139] Uzun, s. 179.

[140] AYM, 30.7.2007 Tarih, E. 2007/59 ve K. 2007/75 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/bf914fd5-f04d-4bd2-9cb3-ea4a180ebcd2?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E. T. 08.04.2019).

toplumsal bağların kopmasına neden olmayacaktır.[141] Dolayısıyla siyasi partilere devlet yardımı yapılırken gözetilen *"yeterli düzeyde"* ilkesiyle ulaşılmak istenen gayenin, bir yandan siyasi partileri mali yönden güçlü çevrelerin etkisinden koruyarak partilerin özgür siyaset yapmalarına fayda sağlama, diğer yandan da siyasi partilerin mali yetersizlik sebebiyle tabanlarıyla iletişim kurmalarına destek olma gibi bir amaca hizmet ettiği söylenilebilir. Yine bu ilkenin, partileri devletleştirmeden siyaset sahnesinde tutmak gibi bir amacının da olduğu belirtilebilir.

Gerçekten de, siyasi partilere seçmenleriyle bağ kurabilmelerini sağlayacak seviyede devletçe yardım yapılmalıdır. Ancak, bu yardım siyasi partilerin biricik gelir kaynağı haline gelerek, bağış ve üye aidatları gibi (klasik gelir kaynaklarına) ihtiyaçlarının ortadan kalkmasına; partilerin üyelerinden ve toplumdan mali açıdan uzaklaşmalarına sebebiyet vermemelidir. Bu durum, siyasi partilere toplumla bağ kurabilmeleri maksadıyla yapılan yardımların, hedeflenen düşünceye aykırı bir sonuç doğurmasına neden olacaktır. Mali açıdan toplumla arasına mesafe koyan partilerin, toplumla ilişkileri de zayıflayacaktır. Buradan *"yeterli düzeyde"* ifadesini, diğer gelir kaynaklarıyla beraber devlet yardımlarının siyasi partilerin etkinliklerini sürdürebilmesini sağlayacak ölçüde olması gerektiği şeklinde anlayabiliriz. Bu nedenle, siyasi partilerin yalnızca devlet yardımlarına bağlı olmaları ve diğer gelir kaynaklarına ihtiyaç hissetmeyen bir mali yapıya ulaşmalarına engel olunmalıdır. Bunu tesis etmenin türlü çözüm yolları bulunmaktadır. En iyi çözüm yolu, Almanya örneğindeki gibi, siyasi partilere devletçe yapılacak yardımlarının, bağışlar ve üye aidatları gibi gelir kaynaklarına endekslenmesidir. Özellikle bir siyasi partiye yapılacak devlet yardımı toplamının, bağış ve üye aidatlarından sağlanacak gelir kaynaklarını geçemeyeceği yönünde yapılan bir kanuni düzenleme, siyasi partilerin devlet yardımına bağımlı hale gelmelerini engelleyecektir.[142]

---

[141] Uzun, s. 179.

[142] Uzun, s. 179-180; Bu yönde bir anayasal düzenleme önerisi için bkz. Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, 4. Bs., Ankara 2007, s. 96-97.
Söz konusu Anayasa Önerisinin 45. maddesine göre: *"Bir partinin alacağı yıllık devlet yardımı, üye aidatları ve kanuni bağışlardan edindiği yıllık geliri aşamaz."*

Siyasi partilerin devlet yardımlarıyla finanse edilme sebeplerinden biri de partilerin demokratik sistemde yüklendikleri işlevler dolayısıyladır. Partilere yapılacak yardımların da bu işlevler ile sınırlı düzeyde olması gerekecektir. Özellikle siyasi partilere, siyaset üretme ve seçmenle iletişim kurma gibi temel işlevlerini aşacak seviyede harcama yapma olanağı sunacak bir yardımda bulunulması, sistemin özüyle çelişecektir. Bir diğer anlatımla devlet yardımı miktarı, siyasi partilerin amaçlarıyla uyumlu ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tespit edilmelidir. Son olarak, yeterli düzeyde yardım, ülkenin sosyo-ekonomik şartları göz önünde bulundurularak belirlenecektir.[143] Siyasi partilerin demokratik sistemin işleyişi için olmazsa olmaz unsurlar olmaları ve sistem içerisinde taşıdıkları önemli rol nedeniyle devletçe mali yardımda bulunulması hem demokratik sistemin sağlıklı işlemesini sağlayacak hem de partilerin mali açıdan sıkıntı çekmemelerine katkıda bulunacaktır. Burada siyasi partilerin demokratik sistem içerisindeki rollerinden sapmalarını önleme amacıyla yapılacak olan yardımın ölçülü olması önem arz etmektedir. Bu ölçüye etki eden bir diğer unsurun da ülkelerin içinde bulundukları sosyo ekonomik koşullar olduğu unutulmamalıdır.

[143] Uzun, s. 180.

2.3. "Hakça" İlkesi[144]

"Hakça" ifadesi ise devlet yardımlarından faydalanabilecek siyasi partilerin tespitinde göz önünde bulundurulması gereken ilkedir. Bir diğer anlatımla devlet yardımından faydalanabilmenin ölçütü hakça ilkesi kapsamında tespit edilecektir. Burada cevap aranması gereken iki soru vardır. Hangi siyasi partilere yardım yapılacak ve yapılan yardım partiler arasında nasıl paylaştırılacaktır? Burada öncelikle devlet yardımından faydalanacak partilerin hangi ölçütlere göre belirleneceği sorusuna cevap aranması gerekecektir. Mutlak bir eşitlik fikri, aldığı oy oranı kaç olursa olsun bütün partilere yardım yapılmasını gerektirecektir. Ancak bu hususta sırf bu yardımdan faydalanabilme amacıyla siyasi partilerin kurulacağı, tabela partilerinin türeyeceği ve parti enflasyonlarıyla karşı karşıya kalınacağı itirazları yapılmaktadır. Bu nedenlerle bütün demokratik ülkelerde bu yardımlardan faydalanabilmek için bir takım teşkilatlanma veya seçimlerde alınan oy oranına bağlı olarak toplumsal destek ölçütü getirilmiştir. Fakat bu ölçütün de büyük ve yerleşik partileri koruyucu; siyasi parti sistemini dondurucu olmamasına dikkat edilmelidir. Aksi halde devlet yardımlarına yöneltilen yeni ve küçük partilerin sisteme dâhil olmasına engel olduğu yönündeki temel eleştiriyi cevaplamak zorlaşacaktır. Öyle ise, belirlenecek ölçütün parti enflasyonunu tetikleyecek kadar düşük; küçük partileri ciddi manada sistemden dışlayacak kadar da yüksek olmaması gerekir. Demokratik ülkeler de bu iki endişeyi göz önünde bulundurarak devlet yardımından faydalanacak partileri belirleyen türlü ölçütler kabul etmişlerdir. Bu ölçütler, genellikle seçimlerde alınan belirli bir

---

144 *"Hakça" ifadesi, hangi siyasi partilere ve ne oranda Devlet yardımı yapılacağını belirleyen temel ölçüttür. Bu kavram, siyasi partilere yapılacak yardımın miktarının adaletli bir ölçüte göre saptanmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet yardımının hangi ölçütleri yerine getiren siyasi partilere verileceği hususu ile bu ölçütleri yerine getiren partilerin hangi oranda Devlet yardımı alabileceği yasa koyucu tarafından belirlenecektir."*
"Hakça ifadesi, belirli örgütlenme yaygınlığına ulaşmış ve belirli toplumsal onaya mazhar olmuş partilerin, seçimlerde elde ettiği başarı düzeylerine göre Devlet yardımından yararlanacağı biçiminde anlaşılmalıdır. Kuşkusuz bu yönde kamu yararını daha isabetli biçimde karşılayabilecek sistem ve yöntem tercihi yasa koyucunun takdiri içinde kalmaktadır. Ancak bu takdir yetkisi sınırsız değildir. Yasama organının sahip olduğu takdir yetkisinin sınırlarını çizebilmek için 68. madde hükmünün Anayasa'nın diğer hükümleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekir." AYM, 20.11.2008 Tarih, E. 2008/42 ve K. 2008/167 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/1086bee2-0e6e-4507-ab8b-a500132be4bc?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

oy oranıdır ve bu oy oranının ortalaması ise seçimlerde %3 civarında oy almak şeklinde belirlenmektedir.[145]

6529 sayılı değişiklik sonrasında siyasi partilerin devlet yardımından faydalanabilmesi için alması gereken oy oranının %3'e düşürülmesiyle avrupa ülkelerindeki uygulamalara paralel bir düzenleme yapılmıştır. Gerçekten de avrupa ülkelerinde bu oran %3'ün altındadır. Hatta çoğu ülkede küçük ve yeni partilerin korunabilmesi ve seçim yarışında adil rekabet ortamının sağlanabilmesi için yapılan yardımın bir kısmının eşit şekilde dağıtıldığı da daha önce belirtilmişti. Bazı ülkelerde ise, seçimlere hiç katılmamış olsa bile, belirli sayıda seçim çevresinde aday gösteren siyasi partilere de yardım yapılmaktadır. Bu uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda ülkemizde devlet yardımından faydalanmak için gereken oranın %3'e düşürülmesinin haklı bir düzenleme olduğu görülecektir.[146] Gerçekten de seçmen sayısının 59 milyonu[147] aştığı göz önünde bulundurulursa %3 oranında oy alan bir partinin yaklaşık olarak 1.5 milyon seçmenin desteğini arkasına aldığı görülecektir. Bu oy miktarı da o partinin ciddi anlamda toplumsal bir desteğe sahip olduğunu, yalnızca bir tabela partisi olmadığını ve kendisine yapılacak devlet yardımının çoğulcu demokrasi anlayışının bir gereği olduğunu kanıtlamaktadır.[148]

3. DEVLET YARDIMININ PARTİLER ARASINDA PAYLAŞTIRILMASI

Yukarıda hangi siyasi partilere devlet yardımı yapılması gerektiğinin çözüme kavuşturulmasından sonra şimdi de bu yardımın partiler arasında nasıl paylaştırılması gerektiği sorusu üzerine çözüm aranması gerekecektir. Bu hususta iki yöntem uygulanabilir. İlk yöntem, mutlak eşitlik fikri ile partilerin aldıkları oy oranına bakılmaksızın bütün partiler arasında yardımın eşit olarak paylaştırılmasıdır. İkinci yöntem ise, devlet yardımı paylaştırılırken partilerin aldıkları oy oranı veya parlamentoda sahip oldukları sandalye sayısına göre paylaşım yapılmasıdır. Birinci yöntem düşük oy alan partilerin yüksek oy alan partilerle aynı miktarda yardım almasını sağlayacaktır. Ancak ne varki bu

---

[145] Uzun, s. 180-181.
[146] Uzun, s. 182.
[147] YSK Başkanı Sadi Güven 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanı ve MGS'de 59 milyon 391 bin 328 seçmenin oy kullanacağını belirtmişti. Bkz.: www.(hurriyet.com.tr/gundem/ysk-secmen-sayisini-acikladi-40836640, (E.T. 17.03.2019).
[148] Uzun, s. 183.

paylaşım adaletli olmadığı yönünde eleştirilecektir. İkinci yöntemde ise, büyük partilerin hep daha fazla yardım alarak seçimlerde daha avantajlı olacakları ve böylece küçük partilerin aleyhine işleyen bir sistem tesis edileceği eleştirisi yapılmaktadır. Fakat toplumsal desteği arkasına daha fazla almış olan partilerin daha çok devlet yardımı alarak desteklenmesinin devlet yardımının amacıyla uyuşan bir yönü olduğu da ortadadır.[149] Devlet yardımı partiler arasında paylaştırılırken, mutlak eşitlik düşüncesiyle hareket edilerek aldıkları oy oranı gözetilmeksizin bütün partilere eşit miktarda yardımda bulunulması elbette ki adil bir yaklaşım olmayacaktır. Ulusal istenci daha fazla temsil eden bir parti ile daha az temsil eden bir partinin aynı miktarda devlet yardımıyla desteklenmesi, çoğunluğun iradesini temsil eden partinin mali yönden yetersiz desteklenmesi sonucunu doğuracaktır. Öte yandan daha az oy alarak aynı miktarda devlet yardımıyla desteklenen parti için devlet yardımı ödül niteliği taşıyacak, bu parti daha fazla toplumsal desteğe sahip olma ihtiyacı hissetmeden siyaset sahnesinde gündelik faaliyetlerini karşılama gayesi güden bir politika izleyebilecektir. İkinci yöntemde ise partilere aldıkları oya göre ve sandalye sayısına göre devlet yardımı yapılması, milli iradeyi daha fazla temsil eden, toplumsal istencin ihtiyaçlarına göre politika üreten dolayısıyla kitleleri temsil etme kudretine daha fazla sahip olan partinin daha fazla mali yönden desteklenmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla ikinci yöntem devlet yardımı uygulamasının mantığına daha uygun bir yöntem olarak görülmelidir.

Ülkemizde devlet yardımlarının siyasi partiler arasında paylaştırılması hususunda, 1999 yılında 4445 sayılı Kanun ile yapılan yasal düzenleme sonrasında siyasi partilerin en son genel seçimlerde elde ettikleri oy oranı esas alınmaya başlanmıştır. Değişiklikten önce barajı geçen partilerin TBMM'de elde ettikleri sandalye sayısına göre bir paylaştırma yapılmaktaydı. Oy oranı %3'ü aşan partilerin alacakları yardım, barajı geçerek en az devlet yardımı almış olan partinin aldığı yardım ve elde ettiği oy esas alınarak kazandıkları oy ile orantılı şekilde tespit edilmektedir. Bir başka anlatımla, her iki gruba yapılacak yardım miktarı da seçimlerde elde ettikleri oy oranına göre yapılmaktadır. Bu ilke devlet yardımlarının bölüştürülmesinde seçmen desteğinin temel alınması gerektiği fikrine uygun düşmektedir. Bu yönüyle

[149] Uzun, s. 183.

devlet yardımlarının uygulanmasının yardım almaya hak kazanan partiler arasında adaletli olarak yapıldığı söylenebilir. Genel seçimlerde uygulanan %10 ülke barajının da tesiriyle, partiler seçimlerde elde ettikleri oy oranlarının fazlasıyla üzerinde Mecliste milletvekili oranına sahip olmaktadırlar.[150] Devlet yardımı siyasi partiler arasında paylaştırılırken, partilerin Mecliste sahip oldukları sandalye sayısı yerine, aldıkları oy oranının benimsenmesinin daha adil bir uygulama olduğu söylenebilir.[151] Partilerin sahip olduğu toplumsal taban ve ulusal istencin göstergesi olması sebebiyle seçimlerde alınan oy oranının esas alınarak devlet yardımı yapılması yerinde bir düzenlemedir. Ayrıca, partilerin TBMM'deki milletvekili sayılarında değişiklik yaşanmasına rağmen bu değişikliklerin göz önünde bulundurulmaması ve genel seçim sonuçlarının ölçüt alınmasına devam edilerek devlet yardımı miktarının değişmemesi adaletsizlik oluşturan sonuçlar meydana getirmektedir. Partilerin TBMM'deki milletvekili sayılarına her mali yılbaşında bakılarak devlet yardımı miktarının saptanması daha adil bir sonuç doğuracaktır.[152]

---

[150] Siyasi partilerin seçimlerde elde ettikleri oy oranının üzerinde Meclis'te sandalye sayısına sahip olmasıyla ilgili olarak burada 2002 MGS örnek gösterilebilir. Bu seçim sonuçlarına göre AKP %34.28 oy oranıyla 363 milletvekili kazanmış ve Mecliste %66'lık bir çoğunluğa sahip olmuştur. CHP %19.39 oy oranıyla 178 milletvekili kazanmış ve Mecliste %32'lik bir temsil şansı kazanmıştır. Görüldüğü gibi, siyasi partiler seçimlerde aldıkları oy oranlarının neredeyse iki katı oranında Mecliste sandalye kazanmışlardır. Eğer bu partilere devlet yardımları, aldıkları oy oranına göre değil de TBMM'de elde ettikleri sandalye sayısı göz önünde bulundurularak yapılsaydı yardım miktarları yaklaşık olarak iki katı civarında olurdu. Bkz.: Uzun, s. 184.

[151] Uzun, s. 184.

[152] Siyasi partilerin TBMM'de seçimlerden sonra milletvekili sayılarında düşüş yaşanmasına rağmen, milletvekili genel seçimi sonuçlarının ölçüt alınması sebebiyle ilk duruma göre almakta oldukları yardım miktarında bir değişiklik yaşanmadan bu durumun devam etmesi adaletsizlik yaratan bir uygulamadır. Bu durum 2002 MGS öncesinde partilerin aldıkları devlet yardımlarına bakarak da anlaşılabilir. 1999 MGS sonuçlarına göre, DSP (%22.2) 136, MHP(%18) 129, Fazilet Partisi(FP) (%15.4) 111, ANAP (%13.2) 86, DYP (%12) 85, Bağımsız 3 milletvekilliği kazanmıştı. Dolayısıyla bu tabloya göre en yüksek devlet yardımını %22.2 oy ile 136 milletvekilliği kazanan DSP alacaktı. 2002 MGS'den önce devlet yardımı dağıtılırken meclisteki milletvekili aritmetiğine baktığımızda, DSP 65, MHP 124, ANAP 79, DYP 85, AKP 53, SP 46 milletvekiline sahipti. 1999 MGS sonrasında 136 milletvekili olan DSP, 2002 MGS öncesinde 65 milletvekili kalmasına rağmen en fazla devlet yardımını almaya devam etmekteydi. 2002 MGS öncesinde 65 milletvekiline sahip DSP 19 Trilyon, 124 milletvekiline sahip MHP 15 Trilyon, 79 milletvekiline sahip ANAP 11 Trilyon 469 milyar, 85 milletvekiline sahip DYP 10 Trilyon 419 milyar devlet yardımı almıştı. Görüldüğü üzere devlet yardımının dağıtılması konusunda bir adaletsizlik bulunmaktadır. Siyasi partilere devlet yardımı yapılırken her mali yıl başında TBMM'deki devlet yardımı alan partilerin milletvekili sayıları yeniden gözden geçirilmeli ve buna göre miktar tespiti yapılması düşünülmelidir. Aksi durumda genel seçimlerden iktidar olarak çıkan bir partinin siyasal konjonktörün değişiklik gösterdiği bir ortamda milletvekili kaybı yaşaması, Meclisteki hâkimiyetini kaybetmesi durumunda bile en çok

3.1. Devlet Yardımının Miktarı, Yapılma Zamanı ve Yardımın Yapılacağı Parti Organı

Siyasi partilere yapılan devlet yardımlarının miktarını sabit olarak belirleyen ülkelerin olmasının yanında, bu miktarı enflasyon karşısında korumak için her yıl yeniden değerlenecek biçimde bir sistem geliştirenler veya partiye kayıtlı üye sayısı veya partinin topladığı üye aidatı toplamı gibi değişkenlere endeksleyenler de vardır.[153] Ülkemizde siyasi partilere devlet yardımlarının ilk yapıldığı dönemlerde partilerin aldıkları oy oranına göre dilimlere ayrılmış ve her dilime karşılık gelen değerde yapılacak olan yardım miktarının sabit olarak belirlendiği daha önce ifade edilmişti. Buna göre yardım miktarları sabit tutulmakta, dolayısıyla da her yıl yeniden tespit edilip arttırılmamaktaydı. Ancak devlet yardımlarının 1971 yılında anayasal teminat altına alınmasının ardından 1974 yılında yapılan kanuni düzenlemelerle yardımların genel bütçe gelirlerinin (B) Cetveli toplamının beş binde biri oranında olacağı hükme bağlanmıştı. Dolayısıyla devlet bütçesindeki büyümeye paralel bir şekilde siyasi partilere yapılan devlet yardımlarının toplamında da her yıl artış meydana gelmişti.

1982 Anayasası döneminde de, Siyasi Partiler Kanunu uyarınca devlet yardımlarının miktarı genel bütçe gelirleri (B) Cetvelinin beş binde biri olarak belirlenmişti. Fakat ilk önce 1992 yılına ait bütçe yasasına göre o yıl için *"beş binde bir"* ifadesinin *"beş binde iki"* biçiminde uygulanmasına karar verilmiş ve ardından aynı yıl yapılan bir kanuni düzenlemeyle bu değişiklik SPK'ye eklenerek sürekli hale getirilmiştir. Dolayısıyla siyasi partilere yapılacak olan toplam devlet yardımı miktarı, bir yıl içerisinde reel olarak iki katına çıkmıştır. Bunun yanında siyasi partilere yapılan yardım miktarının yerel seçimlerde iki ve milletvekili genel seçimlerinde üç katına çıkartılması yardım miktarlarının daha da artmasına neden olmuştur.[154]

---

devlet yardımını almaya devam etmesi adaletsizlik yaratan bir sonuç doğuracaktır. Bkz. : https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a151530.aspx, (E.T. 31.05.2019).

[153] Uzun, s. 184-185.

[154] 1999 yılında birlikte yapılan yerel seçimler ve milletvekili genel seçimleri siyasi partilere yapılan devlet yardımlarındaki devasa artışa örnek olarak gösterilebilir. 1999 yılında siyasi partilere toplam 22 Trilyon TL tutarında devlet yardımı yapılmıştır. Bu miktar, 1984-1998 dönemindeki on beş yıl süresince bütün partilere yapılan toplam devlet yardımı miktarıyla eşdeğerdir. Uzun, s. 185

Siyasi partilere yapılan devlet yardımlarının miktarında meydana gelen ciddi artışlar, partilerin üyelik ve milletvekili aidatları ile bağış toplama hususunda gevşek davranmalarına neden olmuş; ayrıca partilerin harcamalarında önemli artışlar yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu bu harcamaların artmasında en büyük payın, profesyonel parti çalışanları, sık sık başvurulan kamuoyu yoklamaları ile pahalı propaganda yöntemleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Aldıkları devlet yardımları sayesinde modern dünyanın partilere sunduğu gelişmiş kampanya tekniklerini ve imkânlarını kullanmayı temel ihtiyaç haline getiren siyasi partiler karşısında, devlet yardımından yararlanamayan partilerin siyaset sahnesinde eşit rekabet şansına sahip olduklarını söylemek ise oldukça zordur.[155]

3.2. Devlet Yardımının Yapılma Zamanı

Devlet yardımlarının uygulanması hususunda cevap aranması gereken bir başka soru ise yardımların ne zaman yapılacağı konusudur. Düzenli devlet yardımlarının, yabancı ülkelerde yılbaşında ya da giderlerin fatura karşılığında ilgili makamlara bildirilmesinin ardından yapıldığı görülmektedir. Seçim kampanyalarını finanse etmek için yapılan mali yardımlar ise özellikle ekonomik yönden güçsüz siyasi partilerin tabanları ile iletişim kurabilmelerini sağlamak amacıyla seçimlerden önce yapılmaktadır.[156]

Ülkemizde ise hem normal zamanlarda hem seçim zamanlarında yapılan yardımlar, yardımı almaya hak kazanan partilere hiçbir koşul aranmaksızın mali yılbaşında ilk on gün içerisinde yapılmaktadır. SPK'ya göre, *"siyasi partilere yapılacak devlet yardımları o yılki genel bütçe kanununun yürürlüğe girmesini takiben on gün içerisinde"*, (EK. md.1/2) ve *"seçim yıllarında yapılacak katlı ödemeler, Yüksek Seçim Kurulu'nun seçim takvimine dair kararının ilanını izleyen on gün içinde yapılır"* (EK. md. 1/6).

3.3. Devlet Yardımının Hangi Parti Organına Verileceği Hususu

Devlet yardımının partilere ne şekilde verileceği hususu hem demokratik işleyiş hem de parti içi demokrasi yönünden önem taşımaktadır.[157] Devlet

---

[155] Uzun, s. 185.
[156] Uzun, s. 185.
[157] Uzun, s. 185; Devlet yardımları, parti örgütünün alt kademesinin aleyhine, parti üst kademesinin ise lehine parti üst yönetimini ve bürokrasisini kuvvetlendirebilir. Parti iç

yardımlarına yapılan eleştirilerden biri de; siyasi parti merkezlerinin ve parti bürokrasisinin elini güçlendirdiği, parti yönetimlerini tabana ve taşra teşkilatlarına karşı yabancılaştırdığı iddiasıdır. Bu iddianın temel dayanaklardan biri, devlet yardımları sayesinde harcamalarını karşılayan partilerin üye aidatlarına ve bağışlara ihtiyaçlarının kalmaması; diğeri de devlet yardımlarının doğrudan parti genel merkezlerine aktarılmasıdır. Burada ilk soruna çözüm olarak, gelir kaynakları partilerin geliri içerisinde aidatların hatırı sayılır ölçüde bir paya sahip olması, parti üyelerine düzenli aidat ödeme alışkanlığının kazandırılması gibi bir yol izlenmesi hem parti içi demokrasi anlayışının güçlenmesi açısından hem de taban ile parti yönetimi arasında karşılıklı etkileşim açısından önem taşımaktadır. İkinci soruya cevap olarak ise, birçok demokratik ülkede izlenen bir yöntem olan devlet yardımlarının ne amaçlarla ve ne şekilde kullanılabileceğine ilişkin bazı sınırlar çizilmesi düşünülebilir. Daha önce de belirtildiği gibi bazı ülkelerde yardımlar partilerin eğitim ve araştırma yapan yan kuruluşlarına yapılmakta, bazılarında ise devlet yardımı, parti teşkilat kademeleri arasında bölüştürülmektedir.[158]

Ülkemizde ise, bu hususta bir düzenleme yapılmamış, yapılan yardımların yalnızca parti ihtiyaçları ve çalışmalarında kullanılacağı belirtilmiştir (SPK, Ek m. 1/4). Bu nedenle 1965 yılından bu yana yardımlar doğrudan parti genel merkezlerine aktarılmış ve kullanılması yönünde de bir sınır konulmamıştır. Siyasi parti tüzükleri bir kaçı haricinde devlet yardımları hususundaki yasal düzenlemeyi tekrarlamış ve yardımın parti içerisinde nasıl değerlendirileceğine ilişkin bir yol çizmemişlerdir.[159] Uygulamada partilerin

yönetiminde devlet yardımlarını alan, dağıtan, kullanan, denetimini ve kontrolünü yapma tasarrufuna sahip olan irade parti merkezleridir. Bu sorunlara meydan vermemenin çözümü devlet yardımlarının sadece merkez teşkilatlarına değil taşra örgütlerine de verilmesidir. Yine, devlet yardımının parti tarafından toplanan üye aidatları ile ya da bağışlarla orantılı olacak şekilde verilmesi partilerin üyelerine yabancılaşmalarına karşı çare olarak düşünülebilir. Bkz. Topuzkanamış, s. 186-187.

[158] Uzun, s. 186.

[159] Uzun, s. 186; AKP Tüzüğüne göre, devlet yardımlarının en az %30'u il ve ilçelerdeki teşkilat kademelerine gönderilir (m. 134). ANAP Tüzüğü ise devlet yardımlarının her yıl MKYK tarafından belirlenecek bir bölümünün gençlik ve kadın kolları faaliyetlerine ayrılacağını hüküm altına almıştır (m. 86/son); CHP Tüzüğü'ne göre, devlet yardımının %40'ı il ve ilçe teşkilâtına gönderilir. Genel merkez tarafından il ve ilçelerin eğitim harcamaları için tüzüğe göre ayrılması gereken miktar, bu orana göre belirlenen miktara dâhildir (m. 77/4). İyi Parti Tüzüğüne göre, partinin aldığı devlet yardımının en az dörtte biri, üye sayıları esas alınmak koşuluyla il ve ilçe teşkilatları arasında paylaştırılmaktadır (m. 83). Hem MHP'nin hem de HDP'nin parti tüzüğünde alınan devlet yardımının parti teşkilatları arasında bölüştürülmelerine ilişkin bir düzenleme

özellikle seçim dönemlerinde teşkilat kademelerine mali yardımda bulundukları görülmektedir. Bu durum yasal mecburiyete dayanmadığı için genel merkezlerin diledikleri zaman kesebileceği bir lütuf özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla teşkilat kademelerinin mali yönden genel merkezin tahakkümü altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[160] Ülkemizde partilere yapılan devlet yardımının parti teşkilatı organları arasında belirli oranlarda paylaştırılması durumunda, yerel parti örgütünün genel merkez karşısında mali yönden bağımsız olmasına faydada bulunulacağı açıktır; bu yönde yapılacak yasal bir düzenleme doğru olacaktır.

4. DOLAYLI DEVLET YARDIMLARI

Türkiye'de siyasi partilere 1961 Anayasası döneminde de dolaylı devlet yardımları yapıldığı daha önce belirtilmişti. 1982 Anayasası döneminde ise Türkiye'de siyasi partilerin yararlandıkları dolaylı devlet yardımlarının başında kamuya ait iletişim araçlarından ücretsiz olarak faydalanma gelmektedir. Ayrıca siyasi partilere sağlanan vergi muafiyetleri de dolaylı devlet yardımları arasında yer almaktadır. Bunun yanında seçim kanunlarında yer alan bazı düzenlemeler, siyasi partilere sağlanan bir takım dolaylı devlet yardımları çerçevesinde değerlendirilebilir. Birçok demokratik ülkede devlet tarafından siyasi partilerin eğitim ve araştırma amaçlı faaliyet gösteren yan kuruluşlarına da yardımda bulunulduğu ifade edilmişti. Bahsi geçen bu tür yardımlar ülkemizde uygulanmamaktadır.

4.1. Kamuya Ait Kitle İletişim Araçlarından Faydalanma

Günümüz iletişim çağında siyasi partiler açısından en etkili propaganda ve görüş belirtme yolu kamuya ait kitle iletişim araçlarından faydalanmadır.[161] Türkiye'de genel seçimler bakımından siyasi partilere kamuya ait kitle iletişim araçlarında belirli sürelerle konuşma yapma olanağı sağlanmakta ise de yerel seçimler açısından bu yardım yapılmamaktadır.[162] Anayasa'nın, kamu tüzel kişilerinin elindeki kitle iletişim araçlarından faydalanma hakkını düzenleyen 31. maddesi, siyasi partilerin, kamu tüzel kişilerinin elindeki kitle iletişim

yoktur. Dolayısıyla her iki partinin de devlet yardımını öncelikle genel merkez giderlerine ve genel yönetim giderlerine kullandıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

[160] Uzun, s. 186.

[161] Tanör, s. 128; Ayrıca bkz.: Öztürk, s. 138-146.

[162] Mehmet Karakaş, *Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 80.

araçlarından faydalanma hakkına sahip olduklarını ve bu faydalanmanın koşullarının ve usullerinin kanunla düzenleneceğini ifade etmektedir.

Partilerin kamuya ait kitle iletişim imkânlarından faydalanma hakkı ile ilgili kayıtlamaları düzenleyen Anayasa'nın 31. maddesinin 2. fıkrası doğrultusunda yapılan, 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Kanun'un 11. maddesine göre, *"Kanun, millî güvenlik, kamu düzeni, genel ahlâk ve sağlığın korunması sebepleri dışında, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyici kayıtlar koyamaz"* şeklinde değiştirilmiştir. Elbette kanun ile konacak bu *"kayıtlamaların"* demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olması gerekmektedir.[163]

Seçim kampanyaları esnasında kamuya ait kitle iletişim araçlarından nasıl yararlanılacağı hususunda batı demokrasilerinde üç ana sistem bulunmaktadır. Bunlar; İktidar- muhalefet eşitliği, partiler arasında mutlak eşitlik ve partilere güçleri oranında söz hakkı verilmesi şeklindedir.[164]

Türkiye'de siyasi partiler uzun süre kamuya ait kitle iletişim araçlarından eşitlik ilkesi kapsamında faydalanmışlardır. Bununla birlikte 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun'un 52. maddesinde 28 Mart 1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle, eşitlik ilkesinden ayrılınmış; Meclis'te grubu bulunan, temsil olunan ve Meclis dışında kalan partiler biçiminde üçlü bir sınıflandırmaya gidilerek *"gücü oranında söz hakkı"* ilkesi kabul edilmiştir.[165] Nitekim AYM bir kararında: *"Radyo ve televizyondan eşit yararlanma hakkı, kişilere siyasi görüşlerin olabildiğince objektif ölçü içinde yansıtılmasını istemek hakkını tanımaktadır. Partilere ise, toplumdaki ağırlıkları oranında seslerini duyurma olanağını sağlamaktadır…"* diyerek kitle iletişim araçlarından faydalanma hakkının

[163] S. GIULJ, p. 79'dan aktaran: Tanör, s. 129.
[164] Tanör, s. 129; Ayrıca bu konuda bkz., Hikmet Sami Türk, "Anayasa Mahkemesi ve Seçim Propagandası", *Cumhuriyet*, 2.11.1987, s. 13.
[165] Erdal Abdulhakimoğulları, *1982 Anayasası'na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Düzeni*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Tahsin Erdinç), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2000, s. 34.

partilerce *"ağırlıkları oranında"* kullanılabilecek bir hak olduğunu belirtmiştir.[166]

Siyasi partilerin kamuya ait radyo ve televizyonlardan yararlanarak propaganda yapmalarına ilişkin esaslar, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da yer almaktadır. Bununla birlikte diğer seçim kanunları, SPK ve TRT Kanunu'nda da konuya ilişkin hükümler bulunmaktadır.

298 sayılı Kanun'da siyasi partilerin TRT'de yapacakları yayınlara ilişkin temel ilkeler 52. maddede belirlenmiş ve ayrıca uygulamaya ilişkin türlü ayrıntılara da yer verilmiştir. Kanun'un 52. maddesine göre *"Özel kanunlardaki hükümler saklı kalmak üzere, seçime katılan siyasi partiler, oy verme gününden önceki gün saat 18.00'e kadar radyo ve televizyonda propaganda yapabilirler."*

Yine aynı maddeye göre seçime katılan;

"Siyasi partilere ilk gün 10, son gün 10 dakikayı geçmemek üzere, programlarını ve yapacakları işleri anlatan iki konuşma",

"Mecliste grubu bulunan siyasi partilerin her birine ilaveten 10'ar dakikalık propaganda",

"İktidar partisine veya iktidar partilerinden büyük olanına 20 dakikalık, iktidar partilerinden diğerlerine 15'er dakikalık ilave propaganda",

"Ana muhalefet partisine ilaveten 10 dakikalık propaganda hakkı verilir" denilmektedir.

Ayrıca Kanunda; siyasi partilerin sürelerinin yarısını aşmamak şartıyla propagandalarını görüntülü olarak verebilecekleri ve bunları TRT dışında hazırlamaları gerektiği, ilk konuşmalarında seçim beyannamelerini anlatacakları ve parti konuşmalarının zamanlarının haber bültenlerinde duyurulacağı belirtilmiştir. Kanun, ilk konuşmaların partilerin seçim beyannamesi olacağını belirtmiştir. Bunun yanında, Kanun'un 55. maddesinde TRT'de yapılan konuşmaların YSK tarafından kaydedileceği, bu kayıtların bir dava konusu olması halinde yetkili merciine verileceği ve suç teşkil eden konuşmaları yapanlar hakkında kanunen belirlenen cezaların bir mislinden iki misline kadar arttırılarak hükmolunacağı düzenlenmiştir. Ayrıca radyo ve

[166] AYM, 22. 5. 1987 Tarih, E. 1987/3 ve K. 1987/13 Sayılı Kararı. (http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f889ee00-a5ae-4ded-b30c-4d96d5f542a4?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 11.04.2019).

televizyonda yapılacak propaganda yayınlarının, tam bir tarafsızlık ve eşitlik içinde yapılması, YSK ile TRT tarafından sağlanacaktır.

Özel radyo ve televizyonlarda siyasi partilerin propaganda konuşmaları TRT'de uygulanan usul ve esaslara göre yapılır. Bu yayınlardan ulusal nitelikte olanlar YSK tarafından, yerel nitelikte olanlar ise İl Seçim Kurullarınca tanzim ve denetlenecektir. Bu hüküm haricinde propagandaya ilişkin yayın yapılamaz. Bu hükme aykırı şekilde davrananlar hakkında 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un 151/2 hükmü uygulanacaktır.

AYM'nin Anayasa'ya uygun bulduğu bu düzenlemeler, iktidar partisine, oy verme gününden önceki son 10 güne değin devlete ait olanakları seçim avantajı olarak kullanma fırsatı tanımakta; muhalefet partilerinin kamuya ait kitle iletişim araçlarından yararlanma hakkını ise, en aza indirmekte; siyasi partilerin ve bağımsız adayların serbest biçimde propaganda yapabilecekleri süreyi azaltmakta ve bu şekilde kamuoyunun özgürce oluşmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla bu durumun, Anayasa'nın 13. maddesinde belirtilen *"demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı"* olduğu ileri sürülmektedir.[167]

1990'lı yıllarda açılan özel televizyon ve radyo kanalları, TRT'de yapılan propaganda yayınlarının öneminin azalmasına neden olsa da; ülke çapında yapılan bu yayınlar ihmâl edilemeyecek seviyede öneme sahiptir. Bundan dolayı, kamuya ait bir kaynağın kullanılmasının söz konusu olduğu bu hususta, istikrarlı ve adil bir sistemin tesis edilmesi gerekmektedir. Tüm siyasi partiler, benzer konulardaki fikirlerini, aynı seçmen kitlesine bu araç vasıtasıyla duyurmaktadırlar. Dolayısıyla kamuya ait kitle iletişim araçlarından faydalanma hususunda partiler arasında ayrım yapılmadan tüm partilere eşit süre hakkının tanındığı bir sistemin oluşturulmasında yarar bulunmaktadır.[168] Mevcut düzenleme iktidar ve çoğunluk partileri lehine, diğer partiler aleyhine sonuçlar doğurabilecek hiç de adil olmayan bir sistem tesis etmiştir.[169]

Sonuç itibariyle siyasi partilere yapılan doğrudan devlet yardımları hususunda olduğu gibi kamuya ait kitle iletişim araçlarından siyasi partilerin

[167] Tanör, s. 130.
[168] Uzun, s. 199; Ekizceleroğlu, s. 132-133.
[169] Abdulhakimoğulları, s. 173.

ücretsiz şekilde faydalanması hususunda da istikrarlı bir sistem kurulamamıştır. Bu istikrarsızlıktaki en büyük neden, iktidarda bulunan siyasi partilerin kendileriyle alakalı bu alanı günlük siyaset mücadelesine indirgemelerinden kaynaklanmaktadır. 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi bu husus da sık sık kanun değişikliklerine ve mahkeme kararlarına konu olmuş, meclis çoğunlukları bu hususa ilişkin düzenlemede bulunurken eşitlik ve adalet gibi ölçütleri temel referanslar olarak almak yerine güçlü ve büyük partilerin yararına işleyen bir düzen meydana getirme gayreti içinde olmuşlardır.[170] Bu durumun siyasal mücadelenin yozlaşmasına ve demokratik sistemin işlerliğine duyulan güvenin zedelenmesine neden olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Siyasetin günümüzde medyatik bir uğraşa dönüştüğü herkesçe bilinmektedir. Medyada yer edinmek siyaseti pahalı bir uğraş haline getirmiştir. Dolayısıyla mali yönden güçlü partiler her koşulda politikalarını toplum ile medya aracılığıyla paylaşma olanağına sahiptir. Seçim dönemlerinde daha da önem kazanan medyanın en azından kamuya ait kitle iletişim araçlarının kullanımında eşitlikçi bir yöntem ile paylaşılması siyasette adil rekabet ortamı yaratma yönünden olumlu bir adım olacaktır. Bu hususta Fransa örnek olarak alınabilir. Ülkede radyo ve televizyondan seçim süresince tüm adaylar eşit zamanlı olarak faydalanmaktadırlar. Dolayısıyla Türkiye'de de özellikle seçim dönemlerinde önemi bir kat daha artan medyanın partiler arasında eşit kullanılması partilerin tabanlarıyla iletişim kurmalarının önündeki engelin kaldırılmasına hizmet eden bir uygulama olacaktır.

4.2. Vergi Muafiyetleri

Türkiye'de partilere yapılan bir diğer dolaylı devlet yardımı da vergi muafiyetidir. Vergi muafiyeti siyasi partilerin gelir ve giderlerine veya siyasi partilere bağışta bulunanlara uygulanan muafiyetler biçiminde iki çeşit olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da siyasi partilere bağışta bulunulmasını ve siyasi partilerin toplumsal tabanlarıyla mali bağ kurmasını amaçlayan vergi muafiyeti yaygın bir biçimde kabul edilmiştir. Ülkemizde ise vergi muafiyetinin bu türü benimsenmemiştir. Ülkemizde daha çok vergi muafiyetinin bir diğer çeşidi olan siyasi partilerin gelirlerinin ve bazı giderlerinin vergiden muaf tutulması durumu benimsenmiştir.

[170] Uzun, s. 198-199.

Ülkemizde ilk kez 1950 yılında çıkarılan 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun 52. maddesi ile siyasi partilerin propaganda amacıyla kullandıkları *"duvar ilanları ile el ilanı mahiyetindeki matbular seçim zamanına mahsus olmak üzere her türlü harç ve resimlerden muaf"* tutulmuştu. Bu Kanunda yer alan *"duvar ilanları"* ifadesi, 17.5.1979 tarih ve 2234 sayılı Kanun ile çıkarılmış ve yalnızca el ilanı mahiyetindeki matbualar için vergi muaflığı getirilmiştir. (m. 59).

Bu düzenlemenin yanı sıra 648 sayılı SPK'nin 65. maddesinde siyasi partilerin gelirleri 13 başlık halinde sayılmış ve bunlardan parti lokallerinin işletilmesinden ve parti mamelekinden elde edilen gelirler haricinde kalanlardan hiçbir suretle vergi, resim ve harç alınamayacağı hükme bağlanmıştı.[171] 648 sayılı SPK'de siyasi partilerin gelirlerine ilişkin bu tür vergi muafiyetleri bulunmaktayken, giderleri hususunda herhangi bir vergi düzenlemesi yapılmamıştı. Siyasi partilerin giderlerine ilişkin vergi muafiyeti getiren bir hükümle 298 sayılı Seçim Kanunu'nda karşılaşmaktayız. Kanunun *"Muafiyet"* başlığını taşıyan 59. maddesi, 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'ndaki düzenlemeye benzer biçimde, propaganda amacıyla kullanılan el ilanı ve duvar ilanı niteliğindeki her türlü matbuanın vergi, resim ve harçtan muaf olduğunu hüküm altına almaktadır.

1982 Anayasası döneminde ise, siyasi partilerin gelirlerini düzenleyen 2820 sayılı Kanunun 61. maddesinin son fıkrası, 648 sayılı SPK'deki hükümle aynı doğrultuda olarak, parti mal varlığından elde edilecek gelirler dışındaki tüm gelir kaynaklarından elde edilen gelirlerden hiçbir surette vergi, resim ve harç alınamayacağını hüküm altına almıştır. Parti gelirlerine getirilen bu vergi kolaylıklarının benzerleri, 2820 sayılı SPK'da parti harcamaları için sağlanmamıştır. Bu tür bir muafiyet ile çok sınırlı olarak, sadece 298 sayılı Seçim Kanunu'nun *"muafiyet"* başlığını taşıyan ve 1979 yılında değişikliğe uğrayan 59. maddesinde karşılaşmaktayız. 1982 Anayasası döneminde

[171] Ayrıca Kanuna göre; *"7. bendde yazılı parti lokallerinin işletilmesinden elde edilen gelirler, ticari nitelik taşımayan işletme faaliyeti sonucunda sağlanmışsa, bu gelirler hakkında da aynı hüküm uygulanır. 10. bendde yazılı parti mamelekinden elde edilen gelirlerden partinin sahip olduğu ve ticari olarak işletilen basımevlerinin gelirleri ile partilerin amaçları dışında sahip oldukları taşınmaz mallar ve amaçları içinde veya dışında sahip oldukları taşınmaz mallardan sağladıkları gelirler, vergi, resim ve harçlara ilişkin hükümlere tabidir; 10. bendde yazılı diğer gelirler hiçbir vergi, resim ve harca tabi değildir."*

değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmüş olan bu maddeye göre, partilerin propaganda için kullandıkları el ilanı mahiyetindeki matbuaların, vergi ve harçlardan muaf olduğu hüküm altına alınmıştır. Bunun dışında kalan her türlü siyasi parti gideri, yasalarda öngörülen vergilere ve harçlara tabidir.

Ülkemizde siyasi partilerin doğrudan devlet yardımlarına duydukları bağımlılık oranının epey yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle büyük partilerin gelir kaynaklarının %90'a yakın bir kısmı devlet yardımlarından meydana gelmektedir. Bu durum siyasi partileri mali açıdan kaynak arama amacıyla topluma başvurmaktan ve toplumla yeterli seviyede iletişim kurmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu olumsuz durumu önlemek adına, siyasi partilerin doğrudan devlet yardımları aracılığıyla mali olarak desteklenmelerinden vazgeçilmese de partilerin üyeleri ve toplumsal tabanlarıyla olan bağlarını koparmayacak dolaylı yöntemlere başvurulabilir. Bu yöntemlerden birisi de; partilere yapılan devlet yardımlarının bir bölümünün, siyasi partilerin toplayacakları bağışlara sağlanacak vergi muafiyetleri yoluyla yapılmasıdır. Böyle bir uygulama halinde, yapılacak devlet yardımlarının bir bölümü partiye doğrudan değil de toplanacak bağışların, küçük miktarda bağış yapanların vergi matrahlarından veya ödeyecekleri vergi miktarlarından indirilmesi yoluyla verilebilir. Böylece siyasi partiler bağış toplama çabasıyla toplumsal bağlarını daha da güçlendirecektir. Ayrıca vergi muafiyeti sağlanacak bağış miktarlarının küçük olması söz konusu uygulamanın yaygınlaşması yönünden de önemlidir.[172] Dolayısıyla ülkemizde siyasi partilerin devlet yardımlarına olan bağımlılıkları nedeniyle, tabanlarıyla aralarındaki bağın zayıf olması durumuna tedbir olarak, küçük miktarda bağışta bulunanlara vergi muafiyeti tanınması hali, Avrupa demokrasilerinde yaygınlık kazanmış bu uygulamanın ülkemizde de uygulanması faydalı olacaktır. Böylece siyasi partilerin tabanlarıyla aralarındaki bağın kuvvetlenmesi sağlanacak, bağış miktarının siyasi partilerin gelir kaynakları içerisindeki oranı da artacaktır.

4.3. Diğer Dolaylı Devlet Yardımları

Birçok ülkede kamuya ait kitle iletişim araçlarından ücretsiz yayın hakkı ve vergi muafiyetleri haricinde de çok farklı türde dolaylı devlet yardımı türü bulunmaktadır. Özellikle Avrupa'da siyasi partiler, epeyce yaygın bir biçimde

[172] Uzun, s. 203.

yapılan kamuya ait reklam, posta, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda faaliyette bulunan kuruluşların hizmetlerinden ücretsiz veya indirimli olarak faydalandırılmaktadır. Türkiye'de ise bu tür dolaylı devlet yardımları çok azdır. Türkiye'de sekreterlik, danışmanlık, haberleşme ve ulaşım gibi hususlarda parlamenterlere bazı olanaklar tanınmakla beraber, bu olanakları siyasi partilere yapılan dolaylı devlet yardımları çerçevesinde düşünmek doğru değildir. Söz konusu imkânlar parti üyeliklerinden dolayı değil de parlamento üyelikleri nedeniyle bu kişilere sağlanmakta ve yasama faaliyetlerinin bir gerekliliği olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de epey yaygın bir biçimde uygulanan bu tip desteklemeleri, siyasi partilere yapılan dolaylı devlet yardımları kapsamında değerlendirmemek gerekir.

Siyasi partilere yapılan dolaylı devlet yardımına günümüzden örnek olarak 1961 Anayasası öncesi dönemde de uygulanan ve 1950 tarihli Milletvekili Seçimi Kanunu'nda düzenlenen, partilere toplantılarını yapacakları yer ve meydanların tahsis edilmesi ile ilan ve afişlerini asacakları pano ve benzeri araçların sağlanması örnekleri verilebilir. Bunun yanında seçimlerde ve ön seçimlerde kullanılan oy pusulalarının devlet tarafından bastırılması işi de bazı yazarlar tarafından bu tür yardım kapsamında değerlendirilmektedir.[173]

Dolaylı devlet yardımı çeşitlerinden biri olan partilere duvar ilanı ya da afiş gibi propaganda malzemelerini asabilecekleri yerlerin tahsis edilmesi uygulaması, 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'un *"İlan ve Reklam Yerleri"* başlıklı 60. maddesinde[174] ve *"İlan ve Reklam Yerleri ile İlgili Yasaklar"* başlıklı 61. maddesinde[175]

---

[173] Bosuter, s. 129.

[174] "*Siyasi partiler ve adaylar, seçim bürolarına, seçimin başlangıç tarihinden itibaren, seçim propaganda süresinin sona erdiği tarihe kadar, parti bayrağı, afiş, poster, pankart ve benzeri malzemeleri asabilir veya yapıştırabilirler. Siyasi partiler genel merkez, il, ilçe ve belde binalarına sayılan malzemeleri her zaman asabilir veya yapıştırabilir.*
Siyasi partiler ve adaylar seçimin başlangıç tarihinden seçim propaganda süresinin sona ermesine kadar, açık veya kapalı yer toplantıları ile taşıtlarında; parti bayrağı, afiş, poster, pankart ve benzeri ilan ve reklam malzemesi kullanmakta serbesttirler.
Miting günü, miting alanı çevresindeki güzergâhlarda, toplantı bitimine kadar bu malzemelerin kullanılması serbesttir."

[175] *"Seçimin başlangıç tarihinden oy verme gününü takip eden güne kadar siyasi partiler, bağımsız adaylar, herhangi bir kurum veya kuruluş ya da vatandaşlar tarafından, bu Kanunda belirtilen yerler dışında, siyasi ilan ve reklam içeren afiş, poster, pankart veya parti bayrağı gibi malzemelerin asılması, yapıştırılması veya teşhiri yasaktır. Aksi halde, bu ilan ve reklamlar*

düzenlenmiştir. 298 sayılı Seçim Kanunu'nun 60. maddesine göre, partilerin kullandıkları duvar ilanı, afiş, parti flaması, bayrakları ve benzerlerinin şehir, kasaba ve beldelerde İlçe Seçim Kurulları tarafından gösterilecek yerlere asılacağı; bunların partiler arasında asılacakları yerlerin sırasının oy pusulasındaki sıralamaya göre, bağımsız adaylarda ise ad çekme usulüne göre olacağı hükme bağlanmıştır.[176]

Devlet yardımları başlığında önemle üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, siyasi partilerin ve özellikle de iktidar partilerinin seçim zamanlarında kamuya ait kaynaklardan faydalanmasına ilişkin getirilen yasaklardır. 298 sayılı Seçim Kanunu'nun 62, 63, 64, 65 ve 66. maddelerinde bu konuya ilişkin çeşitli yasaklar olmasına karşın, özellikle iktidar partilerinin idare ettikleri kamuya ait kaynakları seçim dönemlerinde ciddi ölçüde kullandıkları bilinen bir gerçektir.[177] Seçimlerde adaletsizliklerin yaşanmasına neden olan hukuka aykırı bu tür kullanımlar, kamu personelinden parti adına seçim propagandası sırasında faydalanmak, kamuya ait araç ve gereçlerin kullanılması gibi türlü şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Bu uygulamalara engel olmak isteyen kanun koyucu 298 sayılı Seçim Kanun ile bu tür kullanımlara ciddi manada sınırlamalar getirmiştir. Kanunun *"Matbua Dağıtımı"* başlığını taşıyan 62. maddesine göre;

"Devlet, katma bütçeli daireler, il özel idareleri, belediyelerle bunlara bağlı daire ve müesseseler, iktisadi Devlet teşekkülleri ve bunların kurdukları müesseseler ve ortaklıkları ile diğer kamu tüzel kişiliklerinde memur ve hizmetli olarak çalışanlar, ilan dağıtamazlar."

---

kaldırılır ve masrafları ilgilisinden tahsil edilir. Bu maddede belirtilen yasaklarla ilgili işlem yapma yetkisi, seçimin başlangıç tarihinden oy verme gününden önceki otuzuncu güne kadar mülki makamlara, son otuz gün içinde ilçe seçim kurullarına aittir. Belediyeler, bu maddede belirtilen yetkili mercilerin talebi üzerine, maddeye aykırı hususları gidermek için gerekli araç, gereç ve personeli sağlamakla yükümlüdür.
Seçimin başlangıç tarihinden oy verme gününü takip eden güne kadar; şehir içi veya şehir dışında, toplu taşıma amacıyla kamu hizmetlerinde kullanılan hava, kara, deniz ve raylı sistem taşıtlarında yer alan reklam yerleri ve araçlarında siyasi propaganda içeren yayın yapılamaz. Yolcuların inip bindiği kapalı alanlarda da bu hüküm uygulanır. İlçe seçim kurulları, bu fıkradaki yasaklara aykırılıkların önlenmesi için mülki makamlar vasıtasıyla gerekli denetimi yaparlar."

[176] Kanunun bu maddesi 28.12.1993 tarih ve 3959 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. Değişiklik yapılmadan önce bu tür propaganda malzemelerinin asılacağı yerlerin tespiti hususunda şehir ve kasabalarda ilçe seçim kurulları, köylerde ise ihtiyar heyetleri yetkiliydi.

[177] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanında Kaçak", s. 25.

298 sayılı Kanunun 63. maddesinde ise bu konudaki genel yasak şu şekildedir;

> *"Memur ve hizmetlileriyle her türlü araç ve gereç ve imkânlarını siyasi bir partinin veya adayın emrinde veya herhangi bir siyasal faaliyette çalıştırmaları, kullanmaları veya kullandırmaları yasaktır.*
> *(Kamu kurumlarıyla), Bankalar Kanununa tabi teşekküllerin, siyasi bir partinin lehinde veya aleyhinde veya vatandaşın oyuna tesir etmek maksadıyla her türlü yayınlarda bulunmaları yasaktır.*
> *Daha önce basılmış ve yayınlanmış ve yukarıdaki fıkradaki mahiyeti taşıyan her türlü kitap, broşür, afiş ve bunlara benzer yayınlar da aynı hükme tabidir."*

298 sayılı Kanun'da seçim propagandasının başlangıç tarihi olan oy verme gününden önceki onuncu günün sabahından itibaren memurlar, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri ve adaylar seçim gezilerine katılamazlar (m. 66). Bu süre içerisinde kamu kurumları ve bunlara ait teşebbüs ve ortaklıkların kaynaklarından yapılan iş ve hizmetler dolayısıyla (açılış ve temel atma dâhil) tören tertiplemek ve her türlü yayın yapmak yasaktır (m. 64). Ayrıca 64. maddedeki *"Bu maddedeki yasaklar ara seçimlerde seçim çevresiyle sınırlıdır."* ibaresi AYM tarafından iptal edilmiştir.[178] On günlük propaganda süresi içerisinde Başbakan, bakanlar ve milletvekilleri seçim gezilerinde makam otomobillerini ve resmi hizmete tahsis edilmiş vasıtaları kullanamazlar, bu gezilerde protokol icabı olan karşılama ve uğurlama törenleri yapılamaz ve resmi ziyafet verilemez (m. 65). Bu yasaklara uymayanlar hakkında üç aydan bir yıla kadar hapis ve iki bin beş yüz liradan on bin liraya kadar ağır para cezasına hükmolunur (m. 155). Son olarak kanun, mabetlerde, okullarda, askeri bina ve tesisler ile kamu hizmeti görülen diğer yerlerde kapalı yer toplantısı yapılamayacağını da belirtmiştir (m. 52/son).

Bununla birlikte yukarıda belirtilen söz konusu yasaklamalara rağmen, Başbakan, bakanlar veya milletvekillerinin seçim dönemlerinde kendilerine tanınan bir takım kamuya ait kaynakları, kamuya ait personel ve özellikle araçları siyasi propaganda yapma maksadıyla kullandıkları yönündeki

---

[178] AYM, 22.5.1987 Tarih, E. 1987/6 ve K. 1987/14 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0d7bb239-7781-49a0-b713-f0f841e1b36b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

eleştiriler sık sık kamuoyuna yansımaktadır.[179] Yasalarda bu türden davranışları engelleyecek yasaklamalar bulunmaktadır. Ancak bu konuda yasal düzenlemelerdeki en önemli eksiklik, bu yasakların seçim propaganda süresi olarak belirlenmiş olan oy verme gününden önceki on günlük süre içerisinde söz konusu olmasıdır. 298 sayılı Seçim Kanunu'nda propaganda süresi şu şekilde belirlenmiştir: *"Propaganda, oy verme gününden önceki onuncu günün sabahından başlar ve oy verme gününden önceki günün saat 18.00'inde sona erer"* (m. 49/2). Kanundaki bu propaganda süresi yasanın ilk halinde 21 gündü. Ancak 10.9.1987 gün ve 3403 sayılı Kanunla bu süre 10 güne indirilmiştir. Kamuya ait imkânlardan faydalanma yönünden bu propaganda süresi aynı zamanda seçim yasakları ve törenlere ilişkin süreyi de belirlemektedir. İktidar partisi ile diğer partiler arasında propaganda süresince eşitliği tesis etme amacıyla yapılan bu düzenlemenin 1987 yılında değiştirilerek, yasakların on güne indirilmesi iktidar partilerine ciddi anlamda avantajlar sağlayan sonuçlar doğurmaktadır.[180]

Uygulamada siyasi partiler kanunda belirtilen bu on günlük süreden çok daha önce seçim çalışmalarına başlamaktadırlar. Hatta aday adaylarının propaganda çalışmalarına başlama tarihleri siyasi partilerinkinden de erken olmaktadır. Bu durumda propaganda süresi başlamadan önce gerçekleştirilen bu seçim çalışmalarında kamuya ait kaynakların ve imkânların kullanılması hususunda bir boşluk ile karşılaşılmaktadır. Seçim tarihine yakın zamanlarda hükümet üyelerinin ülke çapında gezilere çıkması ve bu geziler esnasında yapılan açılış ve temel atma gibi törenlerin ciddi oranda artış göstermesi, bu tür gezilerin seçim gezisi olarak algılanmasına neden olmaktadır.[181] Dolayısıyla bu

---

[179] Kamuya ait araçların kullanılarak yapılan seçim gezileri ve muhalefet partilerinin bu konuya ilişkin eleştirileriyle ilgili örnek haberler için bkz. Abdullah Karakuş, "Kamu araçlarıyla AKP mitingine gidilir mi?", *Milliyet Gazetesi*, 23.02.2009, www.(milliyet.com.tr/kamu-araclariyla-akp-mitingine-gidilir-mi--siyaset-1063056/, (E.T. 10.03.2019); www.(radikal.com.tr/politika/basbakan-akpnin-islerine-devlet-araclariyla-gidiyor-923066/, (E.T. 10.03.2019);Dönemin Başbakan'ı N. Erbakan'ın yardımcısı Tansu Çiller'in Başbakanlığa ait olan ATA isimli uçağı, 1994 yılında yapılan yerel seçimlerden bir gün evvel yaptığı seçim gezilerinde, Ankara-Diyarbakır, Ankara-İzmir, Ankara-Adana arasında, adeta *"dolmuş"* gibi kullandığı ulusal basına yansımıştı. "Soysal'dan Ağır Suçlama", Milliyet Gazetesi, 05.11.1996, s. 16'dan aktaran: Ekizceleroğlu, s. 93.

[180] Uzun, s. 206; Tanör, s. 129; Söz konusu bu düzenlemeye ilişkin açılan iptal davasını AYM Anayasa'ya aykırı bulmamıştı. AYM, 9.10.1987 Tarih, E. 1987/23 ve K. 1987/27 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 15.05.2019).

[181] Uzun, s. 206; Ekizceleroğlu, s. 137.

durumun seçimlerden önce seçmen davranışını etkileyen ve siyasi rekabet ortamının adil şartlarda seyretmesini gölgeleyen sonuçların doğmasına neden olduğunu söylemek doğru olacaktır.

4.4. Genel Değerlendirme

Ülkemizdeki siyasi partilere yapılan devlet yardımları yakından incelendiğinde bazı noktalar ön plana çıkmaktadır. Birincisi; devlet yardımı alan partilerin aldıkları yardımların hem miktar olarak hem de reel olarak artış göstermesidir. Bu artış, genel bütçe gelirleri ve gayrı safi milli hasıla içerisindeki payları dolayısıyla da açık bir biçimde görülmektedir.[182]

Ülkemizde özellikle son yıllarda devlet bütçesinin yüksek oranlarda büyümesiyle aynı doğrultuda olarak devlet yardımı miktarları da epey artmıştır. Bunun yanında siyasi partilere seçimlerde yapılan yardım miktarlarının iki ve üç katına çıkarılması da yardım alan partilere ciddi manada ekonomik olanaklar tanımaktadır. Hatta siyasi partilerin aldıkları yardımların, partilerin temel ihtiyaçlarını karşılayıp, üzerine çıkan miktarlara eriştiği de söylenebilir. Devlet yardımından faydalanan partilerin genel merkez gelirlerine yakından bakıldığında; partilerin önceki yıllardan devreden çok yüksek oranlarda nakit mevcudu ile banka mevduat gelirlerine sahip oldukları bilgisine ulaşılmaktadır.[183] Bu gelir kalemlerinden, siyasi partilere yapılan yardımların

---

[182] Uzun, s. 186; Devlet yardımı oranının genel bütçe gelirleri (B) cetvelinin beş binde biri oranından, beş binde ikisine çıkarılması ve seçim zamanlarında yapılan artışlar bu durumun en ciddi nedenidir. 1982 Anayasası döneminde yapılmaya başlanan yardımlar 1984 yılından itibaren incelendiğinde, ilk yıllarda devlet yardımlarının genel bütçe gelirleri (B) cetvelinin yaklaşık olarak beş binde 1'i iken yalnızca seçim yılları olan 1987 ve 1991 yıllarında beş binde 3'ü geçebilmişti. 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran her yıl beş binde ikinin üstünde gerçekleşmiş ve seçim yılları olan 2002 ve 2007'de beş binde 8'in üstüne çıkmıştı. Devlet yardımlarının gayrisafi milli hasıla içindeki oranlarına bakıldığında yardımların yapıldığı ilk yıllarda beş binde 0.13 ile 0.17 arasında iken bu oran seçimlerin yapıldığı 1987'de 0.41 ve 1991'de 0.56 olarak gerçekleşmişti. 2000'li yıllarda ise beş binde 0.57 ile 0.88 arasında değişiklik göstermiş ve seçim yılı olan 2007'de 2.57'ye yükselmişti. Kaynak: Kesin Hesap Yasaları ve Maliye Bakanlığı verilerinden derleyen Yüksel, s. 176. Görüldüğü gibi siyasi partilere yapılan yardımlar yirmi yıllık zaman dilimi içerisinde reel olarak beş katına kadar artmıştır. Uzun, s. 187.

[183] Bu konuya örnek olarak, CHP'nin 2003 ile 2006 yılları arasındaki gelirlerinin %22.5 ile %45'lere ulaşan oranlarda önceki yıldan devreden nakit mevcudu ve banka mevduat gelirlerinden oluşması verilebilir. Bkz. AYM, 27.1.2006 Tarih, E. 2004/22 K. 2006/7 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/183abbc6-e348-43ed-bd40-e44d892f7c95?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 15.05.2019); AYM, 26.6.2008 Tarih, E. 2005/24 ve K. 2008/81 Sayılı Kararı. (http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/40020951-f428-4516-9fc6-7bfd99c5ad3d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 28.04.2019); AYM, 26.6.2008

harcamalarından daha çok olduğu ve hatta partilerin birikim yaparak, elde ettiği faiz geliriyle düzenli gelir sağlama olanağı elde ettiği sonucuna varılmaktadır.[184]

Parti gelirlerinde meydana gelen bu gelişme, yardım alan partiler ile alamayan partilerin gelirleri arasında önemli uçurumlar oluşmasına neden olmuştur. Bu uçurum bir partinin devlet yardımı aldığı yıl ile alamadığı yıl arasındaki gelirler miktarı arasındaki farktan da anlaşılabilmektedir. Bahsi geçen bu fark, siyasi partilere yapılan yardımların tartışılmasına ve gittikçe daha çok eleştirilmesine neden olmaktadır.[185] Devlet yardımlarının miktarında meydana gelen bu artışlar partilerin, bağış, üyelik aidatı gibi klasik gelir kaynaklarından uzaklaşmalarına ve parti genel merkezlerinin toplam gelirlerinin hemen hemen tamamının bu kaynak ile finanse edilmesine neden olmaktadır.[186] Siyasi partilerin finansmanında yaşanan bu dönüşüm devlet yardımlarıyla ilgili ikinci bir tespiti yapmamıza neden olmaktadır. Bu tespit ise siyasi partilerin gelir pastası içerisinde devlet yardımlarının ciddi oranlara erişerek dünya ortalamalarının da üzerinde bir boyuta ulaşması durumudur. Siyasi partilerin genel merkez gelirleri incelendiğinde, son yıllarda aidatlar ve bağışlardan sağlanan gelirlerin çok az bir paya sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan, genel merkez ve parti teşkilatlarının tüm gelirlerinin hesaba katıldığı durumda bile, aidat ve bağışların toplamının devlet yardımlarından çok geride olduğu dikkat çekmektedir. Devlet yardımlarına yer veren ülkelerin bir kaçı haricinde, siyasi partilerin gelirlerinin %90'ı civarında bir kısmı bu kaynaktan temin edilmekte ve Avrupa ülkelerinin çoğunda bu oran %50'ye yakın ya da bu oranın altında seyretmektedir. Ülkemizde devlet yardımından yararlanan partilerin genel merkez gelirleri içerisindeki yardım oranlarına bakıldığında; bu

---

Tarih, E. 2006/28 ve K. 2008/82 Sayılı Kararı. (http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/d3de935e-4bc1-4ceb-859c-0fca8c1398c5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 28.4.2019); AYM, 26.6.2008 Tarih, E. 2007/21 ve K. 2008/83 Sayılı Kararı. (http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/dbc213a8-871b-4584-bae1-6bcf06911156?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 28.04.2019).

[184] Uzun, s. 187.

[185] Uzun, s. 187-188; Bkz. "Partilerin ne kadar yardım alacağı netleşti: 5 partiye toplam 772,3 milyon TL verilecek", https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810191035739028-parti-yardim-hazine-milyon-tl/, (E.T. 19.3.2019) ; "Siyasi partilerin Hazine'den alacakları yardım 3 kat arttı", www.fortuneturkey.com/siyasi-partilerin-hazineden-alacaklari-yardim-3-kat-artti-7996 (E.T. 19.3.2019). "Hangi parti ne kadar yardım aldı?", www.(gazetevatan.com/hangi-parti-ne-kadar-yardim-aldi--198391-gundem/ (E.T. 19.03.2019).

[186] Uzun, s. 188.

oran 1990'lı yıllarda, %50 ilâ %90 arasında değişmekte iken, 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran, daha üst seviyelere ulaşarak birçok ülkedeki oranı aşmış bulunmaktadır.[187] Devlet yardımlarından faydalanan partilerin, gelirlerinin hemen hemen tamamının devlet yardımlarından oluşuyor olması partilerin ciddi anlamda yapısal dönüşümler geçirmesine neden olmakta ve seçim kampanyalarına etki etmektedir. Parti üyelerinin ekonomik desteğine ihtiyaç duymayan partiler, daha da merkezileşmekte, parti bürokrasisi ve liderliği güç toplamakta ve parti içi demokrasi zarar görmektedir. Söz konusu bu profesyonelleşme seçim kampanyalarına da sirayet etmekte, partiler kamuoyu yoklamalarına, uzman reklamcılık hizmetlerine daha çok ihtiyaç hissetmektedirler.

Öte yandan oldukça pahalı olan yazılı ve görsel basın vasıtasıyla yapılan reklamlar, yardımdan faydalanamayan ve bu nedenle kampanya bütçeleri nispeten daha küçük partiler aleyhine bir rekabet dezavantajı oluşturmaktadır.[188]

Devlet yardımları partilerin gelirleri içinde yeri doldurulamaz bir öneme sahiptir. Gelir pastasında devlet yardımının oranı yüksek olan partiler, aidatlar ve bağışlardan gelen katkıları önemsememeye başlamakta, devlet yardımları partiler üzerinde hazırcı bir zihniyet oluşturmaktadır. Üye aidatları ve bağışlara olan beklentinin sıfırlanması dolayısıyla tabana ait dilek ve şikâyetler önemsenmemekte, dolayısıyla parti içi demokrasi zarar görmektedir. Bunun yanında parti ve taban arasında iletişim-etkileşim kurma vasıtası durumundaki üye aidatları ile bağışlara kapı aralamayan partiler, bunun yerine en modern seçim kampanya tekniklerini kullanarak devlet yardımından faydalanma durumunu garanti etmeye çalışarak bu yönde gayret göstermektedirler. Nihayet, seçimlerde adil rekabet ortamı kurmaya hizmet etme amacı da olan devlet yardımı statükoyu koruyucu bir hal almakta, yardımdan faydalanamayan

[187] Uzun, s. 188; Son yıllarda devlet yardımlarından faydalanan başlıca partilerin gelir kaynakları içerisinde, devlet yardımları %80'in üzerinde ve hatta bazı yıllar %90'lar düzeyinde olmuştu. Örneğin, AKP'nin 2004, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında aldığı devlet yardımlarının partinin gelirleri içindeki oranı sırasıyla %85.2, %86.9, %88.1 ve %89.2 olarak gerçekleşmişti. Bir diğer önemli noktaysa; partinin devlet yardımları haricinde kalan gelir kaynaklarından biri olan ve toplam gelirler içindeki oranı %2 ilâ %10 arasında değişiklik gösteren parti mal varlığından sağlanan gelirler de devlet yardımıyla meydana gelen birikimlerden elde edilmişti. Bkz. www(akp.org.tr, (E.T. 19.03.2019).

[188] Uzun, s. 188-189.

partiler ile yararlananlar arasındaki adil rekabet ortamı mali yönden zayıf olan aleyhine işlemektedir.

Ülkemizde devlet yardımlarının uygulanmasına ilişkin bir diğer tespit ise devlet yardımının siyasal parti sistemi üzerinde yarattığı etkinin tespitinin, çeşitli siyasal ve ekonomik nedenlerle oldukça zor olmasıdır. Bu durumun en önemli nedeni, sık sık yaşanan ağır ekonomik krizler, askeri darbeler ve parti kapatmaların siyasal parti sisteminde oluşturduğu derin etkilerin, devlet yardımlarının parti sistemine olan etkilerin saptanmasını güçleştirmesidir. Devlet yardımları haricindeki bu sebeplerle, partilerin seçimlerde aldıkları oy oranı umulmadık oranda yükselebilmekte ya da dramatik bir biçimde düşebilmektedir. Yeni kurulmuş partilerin veya yıllardır önemli varlık hissettirememiş küçük partilerin bir anda yükselişe geçmesi veya uzun yıllardır TBMM'de temsil edilen, iktidarda veya muhalefette bulunan partilerin eriyerek iddiasız küçük partilere dönüşmesi, Türk siyaset yaşamının bir gerçeği olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Siyasal hayatın bu kadar değişiklik gösterdiği bir ortamda, devlet yardımlarının siyasal parti sistemine olan etkilerini saptamak epey güçtür.[189]

Türkiye'de devlet yardımlarının siyasal parti sistemi üzerinde meydana getirdiği etkileri açık bir biçimde görmek mümkün olmasa da; bu yardımların, yasama çoğunlukları ve iktidarlarca günlük siyaset mücadelesinde kullanılan bir araç olduğu aşikârdır. Türkiye'de devlet yardımlarının tarihsel sürecini açıklarken, devlet yardımı uygulamasının siyasal yönü ağır basan bir araç haline dönüştüğünden, yasama çoğunluğunu elinde bulunduranlar tarafından siyasal konjonktüre göre sürekli değişikliğe uğrayan bir yönü olduğundan daha önce bahsedilmişti. Devlet yardımlarının ilk kez yapılmaya başlandığı 1965 yılından itibaren yasalarda defalarca değişiklik yapıldığı da daha önce belirtilmişti. Devlet yardımlarına ilişkin sürekli bir değişiklik yapma eğilimi

[189] Uzun, s. 189-190. Türk siyasal yaşamının değişken olduğunu ispatlayan en çarpıcı örnek, 1999 MGS'de %22.19 oranında oy alarak iktidara gelen DSP'nin, 2002 MGS'de %1.22 oranında oy almasıydı. DSP'nin yaşadığı bu ciddi miktarda oy kaybı, devlet yardımlarının büyük partiler lehine siyasal parti sistemini dondurucu bir etki yaptığı tezini çürütmüştü. Çünkü 1999-2002 yıllarında aldığı oy oranıyla aynı doğrultuda olarak en çok devlet yardımını DSP almıştı. Öte yandan 2002 seçimleri ile TBMM'ye girebilen iki partiden AKP, çoğunluğu kapatılmış bir partiden gelen üyelerle milletvekillerinden teşekkül eden yeni bir partiydi. İkinci bir parti ise CHP idi. CHP, 1999 MGS'de barajın altında kalmış ve en alt seviyede devlet yardımı alabilmişti. Öte yandan, pek çok siyasal gözlemci, 1999 ve 2002 yılındaki seçimlerin sonuçlarının yaşanan ağır ekonomik kriz ve terörle mücadele ile ilintili olduğunu belirtmektedir. Uzun, s. 190.

olmasından dolayı bu konuda istikrarlı bir sistem kurulamamıştır. Bu değişikliklerin çoğunda eşitlik ya da adalet gibi ilkeler göz önünde bulundurulmamış, genelde gündelik siyasi hesapların gerektirdiği şekilde hareket edilmiştir. Bu hesaplar, genelde devlet yardımlarının muhalefet veya küçük partilere karşı koz olarak kullanılmasıdır. Gerçekten de, bu konuya ilişkin yapılan kanuni düzenlemelerin çoğunluğunu Meclis aritmetiğinde yaşanan değişimler tetiklemiştir. Bazen muhalefet partisinin oylarını bölme gayesiyle, muhalefet partisiyle aynı tabana sahip partilere veya doğrudan muhalefet partisinden ayrılan milletvekilleri tarafından kurulan partilere devlet yardımları yapılarak, bazen de muhalefet partilerinin devlet yardımından faydalanamaması için düzenlemelerde bulunulmuştur.[190] Dolayısıyla devlet yardımı uygulamasının sürekli değişikliğe uğraması, yardımın istikrarlı bir sistem tesis edilerek uygulanmasına engel olmuştur.

Ülkemizde yaşanan bu tür uygulamalara engel olabilmek için öncelikle, daha çok partinin faydalanabileceği ve adilliği hususunda genel kabulün sağlanabileceği bir sistemin tesis edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak; kanuni düzenlemeler ile basitçe değiştirilebilmesi karşısında, bu sistemin temel öğeleri anayasada düzenlenmelidir.[191] Çoğu Avrupa ülkesindeki oranla paralel olan ve ülkemizde devlet yardımından faydalanmanın asgari şartı olan genel seçimlerde en az %3 oy alma koşulu anayasal güvence altına alınmalıdır.

4.5. Türkiye'de Devlet Yardımının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Devlet yardımının siyasi partileri ve parti sistemini olumlu ve olumsuz olarak etkileyen yönleri bulunmaktadır. Aşağıda bu yönlere değinilecektir.

Olumlu Yönleri

Partilere yapılan devlet yardımının olumlu yönlerinin şunlar olduğu söylenebilir:

Siyasi partilerin devlet yardımıyla desteklenmesinin temelinde yatan en kuvvetli gerekçe, siyasi partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmesidir.[192]

---

[190] Uzun, s. 190-191.
[191] Uzun, s. 191.
[192] Kırbaş, s. 179.

Siyasi partilerin elde ettiği gelirlerin büyük bir bölümünü devlet tarafından yapılan mali yardımın oluşturması, siyasi partileri özel kişi ve kurumların, baskı ve çıkar gruplarının etkisinden korumakta, zayıf partiler ile diğerleri arasındaki mali dengesizliği hafifletmekte,[193] böylece partiler milli iradeyi bağımsız bir biçimde temsil edebilmektedirler. Siyasetin devlet tarafından finanse edilmesiyle, siyasetçiler özerkliğini arttırmakta, siyasetin finansmanına ilişkin yolsuzluklar engellenerek, finansal saydamlık sağlanmaktadır.[194]

Devlet yardımı, partilere kaynak sağladığı için kurumsallaşmayı arttırıcı bir etki yapmaktadır. Devlet vasıtasıyla sağlanan destek, siyasetin ortak kaynak ihtiyacı düşünüldüğünde partilere istikrarlı bir gelir temin etmektedir. Bu husus aynı zamanda partilerin topladıkları bağış düzeyini ve büyük özel bağışçılara olan bağımlılığı da azaltmaktadır.[195]

Devlet yardımı sayesinde siyasi partiler politikalarını ulusal düzeyde duyurabilme imkânına kavuşmaktadırlar.[196]

Siyasi partilere devlet yardımı yapılarak, siyaset sahnesinin çeşitlenmesi, demokrasinin daha çoğulcu bir yapıya kavuşması, partilerin kitlesel faaliyetlerinin çoğalması ve sonuç olarak siyasi rekabetin güç kazanması sağlanmaktadır. Böylece, demokratik ortamın gerekleri yerine getirilmiş olmaktadır.[197] Yine devlet yardımı siyaseti, parası olanların tekelinde bir uğraş olmaktan kurtaracak, parası olmayan ancak iyi bir eğitim almış insanların da siyaset sahnesinde yer almasına olanak sağlayacaktır. Böylece siyaset, çıkarları uğruna onu araç olarak kullanan insanların tahakkümünden kurtulacak, işin erbabı olan kişiler elinde şekillenme olanağına kavuşacaktır.[198]

Devlet tarafından partilerin finanse edilmesiyle partiler arasında fırsat eşitliği sağlanmakta ve seçim rekabeti korunmaktadır. Partilere ve adaylara, destekleyicilerinin sosyo-ekonomik seviyesine bakılmaksızın rekabet etme

---

[193] Tanör, s. 131.

[194] Müge Yüce, "Siyasetin Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri", s. 25; www.(baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/wp-content/uploads/2008/07/siyasetinfinansmanisorunuvecozumonerileri.pdf, (ss. 1-32). (E.T. 18.02.2019). ; Casas- Zamora, s. 4-5'den aktaran: Karakaş, s. 57; Kırbaş, s. 179-180.

[195] Casas- Zamora, s. 4-5'den aktaran: Karakaş, s. 57; Yüce, s. 15; Kırbaş, s. 180.

[196] Yüce, s. 15.

[197] Kuşat, Nurdan ve Dolmacı, Nilgün, "Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Seçim Ekonomisi Kavramının Değerlendirilmesi", C. 12, S. 1, Y. 2011, s. 136.

[198] Kuşat, Dolmacı, s. 136.

ortamı sağlanmaktadır. Bu sayede, büyük oranda, gerek partilerin gerekse adayların siyasi rekabete girme noktasında yaşadıkları engeller ortadan kalkmaktadır.[199]

AYM, 1987 ve 1989'da verdiği kararlarında partileri sermaye çevrelerinin baskısından korumak için objektif ve genel olma şartıyla devlet yardımı yapılmasında kamu yararı bulunduğunu kabul etmişti.[200]

Olumsuz Yönleri

(a) Kartelleşme

Devlet yardımı, siyasal parti sistemindeki büyük partilerin gelir pastası içindeki oranın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu durum da parti sistemini kartelleştirmektedir.[201]

Parti sisteminin kartelleşmesi şöyle açıklanabilir: Siyaset, yönetimin etkinleştirilmesi temeline dayanan yarışmacı bir meslek haline gelmektedir. Şöyle ki, kartelleşme sürecinde siyaset sermaye çevrelerinin baskın olduğu bir ortamda şekillenmektedir. Yani siyaset, ekonomik açıdan güç sahibi olan çevrelerin tahakkümü altına girmektedir. Böylece parti sistemindeki *"sermaye hegomanyası"* sonucunda partilerin ekonomik yönden devlet yardımına duydukları bağımlılık daha da fazla hissedilmektedir. Sonuç olarak devlet yardımlarına muhtaç kuruluşlar haline gelen siyasi partiler, devlet ile uyumlu hareket etme zorunlulukları dolayısıyla *"serbest kuruluşlar"* olma niteliklerinden sapmaktadırlar. Kartelleşmenin getirdiği eksen kaymasıyla partiler, temsil ettikleri toplumsal tabandan uzaklaşarak, devlet ekseninde siyaset yapan kuruluşlara dönüşmektedirler.[202]

Siyasal parti sistemindeki kartelleşme ortaya bazı sonuçlar çıkarmaktadır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Sistemdeki partiler birleşerek, seçmenin var olan seçeneklerinden yapacağı tercihi sınırlandırmaktadır. Sisteme yeni partilerin dâhil olması

---

[199] Casas- Zamora, s. 4-5'den aktaran: Karakaş, s. 57; Yüce, s. 15; Kırbaş, s. 180.

[200] AYM, 5.1.1988 Tarih, E. 1987/14 ve K. 1988/1 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3581ada1-7bbe-4ce9-b926-e65ec047949c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019); AYM, 6.7.1989 Tarih, E. 1988/39 ve K. 1989/29 Sayılı Kararı., http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/be060b7a-45e4-45c8-8f01-6d33e1f08c01?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E. T. 08.04.2019).

[201] Kırbaş, s. 180.

[202] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 2-3.

güçleşmektedir. Siyasette statükocu bir yapı meydana gelmektedir.[203] Dolayısıyla kartelleşen parti sisteminde seçmen mevcut partiler içerisinde tercih yapmaya zorlanmakta, siyasal katılım hakkı sınırlandırılmaktadır.[204]

Kartel parti sisteminin yerleşik avrupa demokrasilerinde ne kadar varlık sürdüreceği tartışma konusudur. Türkiye'de ise siyasi partilere ilişkin anayasal ve yasal düzenlemeler kartelleşme eğilimlerini kuvvetlendirmektedir. Toplumdaki farklı menfaatleri savunmak ve bunları iktidara taşıma maksadıyla kurulan partiler, tekdüze bir yapı içerisinde, devlet ile uyumlu bir zihniyete yönelmiştir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye'de partiler için rekabet şartları mevcut değildir. Siyasi manada devlet ile uzlaşma mecburiyetinde olan partiler, düzenli devlet yardımıyla *"devletleşmekte"*dirler. Veya devlet *"partileşmekte"*dir.

Tek parti sisteminden farklı şekilde, birbirleriyle çatışır görünen kartel partileri, toplumdan yöneltilen taleplere olabildiğince sağır bir yapı meydana getirmektedir. Toplumdan kopan partiler merkezileşmekte ve profesyonellerin idaresi altına girmektedirler.[205] Devlet yardımıyla siyasal parti sisteminin kartelleşmesi arasında hem nedensellik bağı hem de karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.[206]

Gençkaya'nın 1983-1998 yıllarında siyasi partilerin gelirlerine yönelik olarak yaptığı araştırmaya göre, kartel partilerinin devlet yardımına bağımlı oldukları açıkça görülmektedir. Buna göre, partilerin gelirleri ile devlet yardımındaki artış arasında bir paralellik söz konusudur.[207] Söz konusu çalışmaya göre; Türkiye'de partilerin gelirlerinin büyük bir bölümünü devlet yardımı oluşturmaktadır. Bu durum partilerin merkezi yapısını güçlendirmekte

---

[203] Kırbaş, s. 181.

[204] Doğan Akın, "Devlet Eliyle Parti Karteli", 27.02.2009. https://(t24.com.tr/yazarlar/h-bader-arslan/kriz-ihracatci-ulkeleri-vurdu,230, (E.T. 12.05.2019). 29 Mart 2019 seçimine giren 19 partiden yalnızca 3üne devlet yardımı yapılmıştı. (AKP, MHP ve CHP).

[205] Kırbaş, s. 181.

[206] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 3; Kuşat, Dolmacı, s. 137; Aydın, s. 241.

[207] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 6; Gençkaya söz konusu çalışmasında; 1993 yılından 1998'e kadar devlet yardımı alan partilerin, yardımı almalarından bir önceki yıldan başlayarak ve yardım almadıkları yıllar hesaba katılmadan merkez ve il teşkilâtı ile toplam net gelirlerindeki artışı, partilere yıllara göre verilen devlet yardımı artışıyla karşılaştırmıştır. Seçim yılları olan (1987,1989,1991,1994 ve 1995) haricinde parti toplam gelirleri ile devlet yardımındaki artış ve azalış neredeyse çakışmaktadır. Yani kartel partilerinin denetlenen gelirlerinde yaşanan artış, büyük ölçüde devlet yardımından kaynaklanmaktadır.
Seçimleri takip eden 1985, 1988, 1990, 1992 ve 1996 yıllarında ise azalan devlet yardımı ile parti gelirleri arasında meydana gelen paralelliğin sebebi olarak da bu dönemlerde partilerin hem genel merkez, hem de yerel teşkilatına üye aidatı ve bağış şeklinde para akışının azalması gösterilmektedir.

ve onların parti içi demokrasi hususunda daha az hassas davranmalarına neden olmaktadır. Özellikle, devlet yardımının genellikle partinin merkez organlarının harcamalarında kullanıldığı, paranın parti yerel teşkilatına dağıtılmadığı görülmektedir.[208]

Bunun yanında devlet yardımının sandalye sayısı veya oy oranı ölçütüne göre dağıtılması; partileri ideolojik amaçlar yerine, değişik çevrelerden daha fazla oy toplamaya yönelik stratejilere yönlendirmektedir. Bunun sonucunda, partilerde hizipleşmeler ve bölünmeler artmakta, seçmen de tercihini yeni kurulan marjinal partilerden yana kullanabilmektedir. Özetle, Türkiye gibi parti odaklı ve nispi temsil sistemi uygulayan ülkelerde parti sisteminde bölünmeler ve kutuplaşmalar yaşanmaktadır. Bunun yanında siyasi partilere yapılan devlet yardımı siyasi manipülasyonlara ve partilerin devletleşmesine sebep olmaktadır.[209]

Aşağıda siyasi partilerin devletleşmesinden söz edilecektir.

(b) Devletleşme

Siyasi partilere yapılan devlet yardımının partiler açısından yaşamsal bir önem taşıması, bir yönüyle partilerin devlete bağımlı hale gelmelerine sebep olmuştur. Parti faaliyetlerini karşılamanın oldukça yüksek miktarda para gerektirmesi, siyasi partilerin devlet yardımına olan bağımlılığını arttırarak, devletten yardım alan siyasi partileri belli bir zaman sonra devletin bir parçası durumuna getirmiştir. Devletleşme, siyasi partilerin kamu otoritesinin etki alanına girerek, kamu kurumu gibi faaliyet göstermeye başlamasına sebep olabilmektedir.[210] Can'ın da ifade ettiği üzere, partiler zaman zaman devlet ile

---

[208] Özyavuz, s. 274.

[209] Ömer Faruk Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı, Sınırlamalar ve Denetim: Karşılaştırmalı Uygulamalar", *Panorama Dergisi*, S. 11, Y. Nisan 2005, s. 2'den aktaran: Özyavuz, s. 274.

[210] Casas- Zamora, s. 5'den aktaran: Karakaş, s. 58; Aydın, s. 261; Yüce, s. 15; Derya Sazak, "Devletleşen Partiler", *Milliyet Gazetesi*, 10.05.2002. http://(www.milliyet.com.tr/devletlesen-partiler/derya-sazak/siyaset/yazardetayarsiv/10.05.2002/51619/default.htm, (E.T. 12.05.2019). Toplumdaki farklı düşüncelerin temsil edilmesinde en önemli araç olan siyasi partiler, devletleşme sorunu sonucunda ortak ve genel sorunlar üzerinden siyaset yapmaya başlamışlardır. Nitekim, ülkemizdeki kararsız seçmen kitlesinin oranının epey yüksek olduğu bilinmektedir. Bu noktada yapılan araştırmaların sonucuna göre, kararsız seçmenlerin oy verecek parti bulmakta zorluk çekmelerinin birincil sebebinin başında partilerin program ve söylemlerinde birbirine benzer bir tablo sergilemeleri geldiği sonucuna varılmıştır. Yüce, s. 12; Aydın, s. 261; Gençkaya, yukarıda da belirtilen çalışmasında (1983-1998) yılları arasını kapsayan on beş yıllık bir dönemde partilere yapılan devlet yardımını incelemiştir. Bu yıllar arasında siyasi partilere toplamda 11,1 Trilyon lira tutarında mali yardım yapılmıştır. Bu tutar, devlet yardımı alan siyasi

özdeş duruma gelmiş ve tarafsız olması gereken devlet kurumları, parti politikalarının etki alanına girmiştir. Böylece devlet ideolojileri, siyasi yapılara yön vermiştir. Bu süreçte partiler, seçmenlerine de yabancılaşmaya başlamıştır.[211]

Parti içi demokrasi anlayışının yerleşmesi, siyasi partilerin kitle partileri olarak kendilerinden beklenen görevleri yerine getirmesi için teşkilatıyla karşılıklı politik alışveriş halinde olması mecburiyeti, partilere devlet yardımı yapılması sebebiyle kesilmekte, parti üyesi aidatını bile ödemeye yanaşmamakta, parti de üyeye *"aidatını öde"* deme ihtiyacı duymamaktadır. Bu durumda partinin yerel teşkilatları adeta partinin kanuni teşkilatlanma mecburiyetini yerine getiren, partinin merkez organlarının iktidarının devamını sağlayan teşkilatlar durumuna gelmektedir.[212] Bir başka anlatımla parti teşkilatları siyasi partiler kanununun emrettiği teşkilatlanma zorunluluğunun kurucu unsuru olmakla birlikte, kanuni koşulların tamamlanmasının ardından, mali ve siyasi açıdan kaderlerine terk edilmektedirler.

Devlet yardımı uygulaması başka bir anlatımla *"hayırlı-hayırsız evlat"* ayrımı yapmaktadır. Kendince *"makul"* evladına sahip çıkan bir baba örneği gibi – bu yönü itibariyle paternalist devleti hatırlatmaktadır- mirastan en çok payı, kendi aile şirketlerinin –devletin- devamlılığını sağlayacak evladına- siyasi partiye- bırakmaktadır. Bu gelir devamlılığı doğal olarak siyasal alanda farklı düşüncelerin yeşermesine engel olmaktadır.[213]

Bu durumu özellikle 1982 Anayasası'nın ve 2820 sayılı SPK'nın siyasi partileri kuruluş, teşkilatlanma ve program açısından düzenlendiği tek tiplilik daha da kolaylaştırmaktadır. Oysaki partiler toplumdaki değişik çıkarları, bazen çoğunluk anlayışıyla ters düşmesine rağmen savunma amacıyla kurulurlar. Çoğunluğun desteğini arkalarına alınca da iktidar olurlar. Türkiye'deki duruma bakıldığında bu manada yarışma şartlarının yasalar ile yaratılamadığı görülmektedir. Dolayısıyla devlet yardımı, siyasi manada kendisiyle anlaşmak

---

partilerin toplam gelirlerinin ortalama yüzde kırk beşini oluşturmuştur. Bu sonuçtan elde edilen verilere göre Gençkaya, Türkiye'deki siyasi partilerin *"devletleştiklerini"* ve birer *" hazine partisi"* ne dönüştüklerini belirtmiştir. Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 6

[211] Osman Can, *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması*, 1. Bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005, s. 25.

[212] Özyavuz, s. 274-275.

[213] Mustafa Erdoğan, "Partilere Devlet Yardımı", http:(//www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=tr&message=me&art=307)'dan aktaran: Topuzkanamış, s. 188.

mecburiyetinde olan partilerin, iktisadi manada da devletin resmi yapısı içinde yerlerini almalarına neden olmaktadır.[214]

Partilerin devletleşme sürecine katkıda bulunan bir sebep olarak burada Türkiye'de sivil toplumun gelişmemiş olmasına da değinmek gerekir. Bu bakımdan partilerin tabanlarıyla yaşadıkları iletişimsizlik sorununa yalnızca parti ve üye arasındaki ilişki yönünden bakmamak doğru olacaktır. Siyasi partileri toplumdan soyut kuruluşlar olarak düşünmenin imkânı yoktur. Her partinin hitap ettiği ve temsilciliğine soyunduğunu toplumsal bir temeli vardır. Partilere yapılan devlet yardımı yukarıda da belirtildiği gibi, devletleşme sonucunda partilerin sosyal tabanlarıyla aralarındaki karşılıklı iletişim ve etkileşimi hissizleştiren bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu durum partilerin politikalarını oluştururken tabanlarına sağırlaşmalarına ve devlet politikasıyla uzlaşan bir anlayış ile hareket eden kuruluş görüntüsü çizmelerine neden olmaktadır. Devletleşme olgusunu besleyen bir neden olarak Türkiye'de sivil toplum anlayışının gelişmemiş olması burada oldukça önemli bir etmendir. Türkiye'de siyasetin sivil toplumdan bağımsız, yalnızca siyasi partiler eliyle işleyen bir görüntüde olduğunu belirten Teziç bu durumu şöyle ifade etmektedir:

"1960'da kurucular, büyük bir anayasa mühendisliğiyle, hareket noktasını, kurumlar ve kurallar dengesiyle sağlamak istediler. TRT'nin, üniversitelerin özerk olması, bir fantezi değildi. Çünkü henüz, toplum katında oluşmamış olan dengeleri, kurumlar ve kurallar yoluyla oluşturmak istediler, amaç da kendi içinde özerk kurumlardan oluşan dokunmuş bir toplumun varlığı idi."[215]

Dolayısıyla, dinamik kuruluşların, baskı gruplarının artış gösterdiği ölçüde partilerin programlarındaki değişiklikler de liderlerin, kadroların, kendilerini yenilemeleri ihtiyacı da bir mecburiyet haline gelir. Partileri zorlayan, gündemdeki yeni konuları ortaya koymaktan aciz bir yapının bulunduğu ortamda, günümüzdeki parti yapısı ve liderlerin devamlı görevde kalması, idareci kadroların kısa aralıklar ile değişmemesi benzeri olguyla Türk

---

[214] Özyavuz, s. 275.

[215] *Siyasal Partiler Yasası*, TÜSİAD, 1997, (ss. 1-100), s. 38, https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8920-siyasal-partiler-yasasi-tusiad-demokratik-standartlarin-yukseltilmesi-paketi-tartisma-toplantilari-dizisi-1, (E.T. 27.05.2019).

toplumu yaşamak mecburiyetinde kalır. Bu bağlamda Türk siyasetinin ve demokratik yaşamın baş aktörü partilerin, hayatın olağan akışı içerisinde, zamanın şartları ve ihtiyaçlarına göre refleks geliştirmeleri, bir başka ifade ile siyasetin ve partilerin *"gömlek değiştirmesi"* için Türk demokrasisinin gelişmiş ve oturmuş bir sivil toplum yapısına duyulan ihtiyaç ortadadır. Partileri dernekleriyle, sendikalarıyla, baskı ve çıkar gruplarıyla yeni programlar üretme mecburiyetine sevk eden mekanizmalara ihtiyaç vardır.[216]

1982 Anayasası temel hak ve hürriyetlere ve özellikle, düşünceyi açıklama ve yayma, dernek kurma, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hürriyetlerine ciddi sınırlamalar getirmiş, derneklere, sendikalara, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarına siyasal amaç taşımama, siyasi faaliyette bulunmama, siyasi partileri desteklememe, bu amaçla birlikte hareket etmeme yasağı getirmişti. Ayrıca siyasi partilerin yurt dışında teşkilatlanmaları, kadın kolu, gençlik kolu gibi kuruluşlar oluşturmaları da engellenmişti. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nın taşıdığı zihniyet, partiler ve sivil toplum kuruluşları arasına duvarlar örmüş, partilerin tabanlarını daraltmış, kolu kanadı kırık, anayasal ve yasal çizgiler dairesinde faaliyet gösteren, dış dünyaya kapalı ve sağır bir siyasi parti modeli tasarlamıştır. Çağlar bu durumu, toplumsal istek ve arzuları devşirerek, ulusal istencin oluşmasında başat aktör olan siyasi partilerin, sivil toplum örgüleriyle arasında olması gereken göbek bağının kesilmesi olarak ifade etmiştir.[217] Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın kabul ettiği anlayışın, siyasi partileri resmi devlet ideolojisinin çizdiği sınırlar içerisinde siyaset yapmaya,[218] iktidarı elde etme amacıyla kendilerine tanınan görece

---

[216] *Siyasal Partiler Yasası*, s. 38.

[217] Bakır Çağlar, Parlamenter Patoloji Yaşıyoruz, *Milliyet*, 25.12.1998; Yılmaz Aliefendioğlu, "Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 16, Y. 1999, s. 111-112.

[218] Aliefendioğlu, s. 103-104. 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK, siyasi partilere demokratik devlet ilkesiyle çelişen genişlikte bir alan tesis etmişti. 1995 yılında 4121, 2001 yılında 4709 sayılı kanunlar ile siyasal parti özgürlüğünü genişleten bazı değişiklikler yapılmasına rağmen hala daha partilerin özgürlüğünü sınırlandıran düzenlemeler mevcuttur. Anayasa'daki bu yasalar bloğuna ilişkin olarak şu örnekler verilebilir:
"Temelli kapatılan bir parti, bir başka ad altında kurulamaz" (m. 69/8).
"Hâkimler ve savcılar, Sayıştay dâhil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Silahlı Kuvvetler Mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar" (m. 68/5).
"Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alamazlar, alanlar temelli kapatılır" (m. 69/10).
"Siyasi partiler, ticari faaliyetlere girişemezler" (m. 69/2).

özgürlük kapsamında faaliyette bulunmaya mecbur bırakması, dolayısıyla da partilerin hareket alanlarını sınırlandıran bir zihniyet inşa etmesi, partilerin devlet ile uzlaşan kuruluşlar olmalarında ve yapısal olarak devletleşmelerinde süreci hızlandıran bir rol oynamıştır.[219]

Devletin siyasi partilerin bütün harcamalarını karşılama mecburiyeti bulunmamaktadır.[220] Ancak ülkemizde siyasi partilerin gelirlerinin %90'ını doğrudan kamusal fonlardan sağlanan değerler oluşturmaktadır.[221] Devlet yardımı uygulamasına yer veren diğer demokrasilerdeki gibi Türkiye'de de yapılan yardım siyasi partileri devlete bağımlı bir mekanizma haline getirmiştir. Bu durumun siyasi partileri statükoyu koruyan kurumlara dönüştürdüğü belirtilebilir. Ayrıca uygulamadaki yardım sisteminin, büyük partileri daha da büyüten, küçük partileri ise daha da küçülten bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.[222] Gerçekten de devlet yardımından faydalanan AKP, MHP ve CHP'nin (2009-2013) yıllarına ait AYM mali denetim raporları incelendiğinde, partilerin genel merkez gelirleri içerisindeki devlet yardımı oranının CHP'de %77, AKP'de %84, MHP'de ise %70 oranlarında olduğu görülmektedir. Bu oranın devlet yardımı uygulamasına hukuk sisteminde yer veren ülkelere kıyasla epey yüksektir. Nitekim devlet yardımı desteği, birçok ülkede partilerin gelirlerinin yaklaşık%50'sini oluşturmaktadır.[223]

Bunların yanı sıra siyasi partiler, Siyasi Partiler Kanunu'nda öngörülen ve ayrı bölümlerde düzenlenen, demokratik devlet düzeninin, milli devlet niteliğinin, Atatürk İlke ve İnkılâpları ve lâik devlet niteliğinin korunması amaçlı ve bunlara ek türlü yasaklar ile çevrilmiştir.

[219] Aliefendioğlu, s. 114.

[220] Aydın, s. 261.

[221] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 1; Devlet yardımının parti toplam net gelirine oranının ortalamasına bakıldığında oranlar şu şekildedir: ANAP %37, BBP %45, CHP %25, DSP %39, DYP %26, HP-SHP %32, MÇP-MHP %40 ve RP %30. ANAP'ın 1994, 1995 ve 1997; BBP'nin 1994 ve 1995; DSP'nin 1992, 1994, 1995 ve 1996; DYP'nin 1994 ve 1995; HP-SHP'nin 1984-1985;MÇP-MHP'nin 1994 ve RP'nin 1987, 1990 ve 1991'deki parti toplam net gelirlerinin %50'sinden fazlası devlet yardımından oluşmuştu. Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 6.

[222] Sabri Sayarı, "Political Parties", Edited by Heper Metin, Sayarı Sabri, The Routledge Handbook of Modern Turkey, Routledge, 2012, s. 186; Ömer Faruk Gençkaya, "Public Funding of Political Parties: The Case of Turkey", Public Funding Solutions for Political Parties in Muslim-Majority Societies, International Foundation For Electoral Systems, USA, 2009, pp. 39-49, s. 48'den aktaran: Karakaş, s. 80.

[223] 2009-2013 yılları arasında AKP'nin Genel Merkez geliri toplamı; 567,702,000,00 TL iken bu miktar içerisinde devlet yardımı miktarı toplamı 447,667,000,00 TL'dir. CHP'nin Genel Merkez geliri iken bu miktar içerisinde devlet yardımı miktarı toplamı: 304,298,000,00 TL iken devlet yardımı miktarı 237,271,000,00 TL'dir. MHP'nin Genel Merkez geliri toplamı: 156,768,000,00 TL iken bu miktar içerisinde devlet yardımı miktarı toplamı 110,370,000,00 TL'dir. Ayrıca 2003-

(c) Milletvekili Transferleri

Türk siyasetinde milletvekili transferinin epey uzun bir geçmişi vardır. Bu durum siyasal yaşamımızda öylesine yaygın bir hal almıştır ki *"mebus pazarı"*[224] deyiminin türetilmesine neden olmuştur.

Türk siyasetinde güvenoyu alma, mecliste grup kurma, devlet yardımından yararlanma gibi sebeplerle milletvekillerinin meclis içerisinde transfer oldukları bilinmektedir.[225] Milletvekili transferlerinin zamanla kanıksanması ve yaygın bir hal kazanması Türk siyasetinde yozlaşmalara ve bu durumun siyasal ahlâk yönünden tartışılmasına yol açmıştır. Hatta bu durum öyle bir hal almıştır ki Osman Bölükbaşı'nın partisindeki milletvekillerinin başka partilere transfer olmalarını önleme amacıyla seçimlerden önce noterde *"parti değiştirmeyeceğim"* diye senet imzalatmasına yol açmıştır.[226]

Devlet yardımından faydalanmak için meclis içerisinde milletvekilleri partilerinden istifa ederek başka partilere geçiş yapmışlardır. Aşağıda devlet yardımının olumsuz bir yönü olarak bu konuya değinilecektir.

Siyasi partilere yapılan devlet yardımının, kamuoyunda *"milletvekili transferi"* olarak isimlendirilen, partilerin devlet yardımından faydalanabilmek için milletvekillerini kendi partilerine katma yarışmasına girişmesi siyasi manipülasyonların yaşanmasına sebep olmaktadır.[227]

2019 yılları arasında Türkiye'de partilerin aldığı devlet yardımı miktarları için çalışmamızın EK-3 kısmına bakılabilir.

[224] Mebus Pazarı, kavramını literatüre kazandıran kişinin İlhan Selçuk olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu kavramı Uğur Mumcu da yazılarında sıklıkla kullanmıştır. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/963652/Gunes_Motel_i_birak_Uzun_Otel_e_bak.html, (E.T. 17.05.2019).

[225] Türkiye'de yaşanan ilk milletvekili transferi olayı, mecliste hükümeti kurmakla görevli olan AP'nin güvenoyu alabilmek için 5 milletvekiline daha ihtiyacı olması sebebiyle yaşanmıştı. Yine Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni düşürme amacıyla AP'den 11 milletvekili transfer eden Bülent Ecevit'in milletvekillerini transfer etmesi *"Güneş Motel Olayı"* olarak literatürdeki yerini almıştır. Sonraki dönemlerde de Türk siyasetinde milletvekili transferleri yaşanmaya devam etmiştir. Yakın geçmişimizde milletvekili transferine örnek olan olay ise İP'in 24 Haziran 2018 MGS'ye katılabilmesi için yapılmıştı. CHP saflarından İP saflarına geçen 15 milletvekili sayesinde İP mecliste grup kurma hakkı elde etmesi sağlanarak partinin seçimlere katılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-iddiasi-chpden-15-milletvekili-iyi-partiye-gececek-40813377, (E.T. 17.05.2019).

[226]http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/963652/Gunes_Motel_i_birak_Uzun_Otel_e_bak.html(E.T. 17.05.2019).

[227] Özyavuz, s. 272-273.

Gerçekten de özellikle devlet yardımından faydalanmak isteyen partiler için seçimlerden önce hız kazanan transferler,[228] bu sistemin tartışılması gereken bir diğer tarafıdır. Önceleri *"oy ticareti"*nin özel bir durumu biçiminde ortaya çıkan *"oy satın almak"*, *"milletvekili satın almaya"* dönüşmüştür. Devlet tarafından partilere yardım yapılmasını düzenleyen kanunlarımızın *"mali cazibe"*si, TBMM'de elde edilecek her sandalyeyi partilerin gözünde *"altın yumurtlayan kaz"* durumuna getirmiştir. Parti yönetimine küskün olanların yanı sıra gelecek seçimlerde seçilme ihtimali olmayan milletvekilleri de yoğun transfer etkinliğine dahil olmuşlardır.[229]

Geçici 16. maddenin yürürlükte olduğu dönemde TBMM'de milletvekili transferlerinin yaşanması bir zorunluluktan ziyade sudan bahanelere dayanan ya da devlet yardımından faydalanma gayesi ile yapılan geçişlerden ibaretti. Bu durumun TBMM'deki parti sayısını arttırması yanında halkın siyasete ve siyasetçiye karşı güven kaybı yaşamasına neden olan bir yönü de vardı. Milletvekili transferinde ilk sırada yer alan Kubilay Uygun aslında Türk siyasetinde başlayan siyasal ahlak bunalımının bir sembolüydü sadece.[230]

---

[228] 3 Kasım 2002 MGS kararının alınmasının ardından BBP'nin milletvekili transferi yapması bu bağlamda verilebilecek bir örnektir. Geçici 16. maddenin yürürlükte olduğu bu dönemde MHP Milletvekili Edip Özbaş, BBP saflarına katılmış ve BBP'nin milletvekili sayısı üçe çıkmıştı. Öncesinde BBP, DSP'li İstanbul Bağımsız Milletvekili Mustafa Düz'ü partisine katmaya çalışmıştı. Düz, *"Ben bir partinin Hazineden yardım almasına alet olamam"* diyerek bu teklifi reddetmişti. BBP, Özbaş'ın partiye katılmasıyla TBMM'deki milletvekili sayısını üçe çıkararak devlet yardımı almaya hak kazanmıştı. Bu transfer sonucunda partinin kasasına 1.8 Trilyon devlet yardımı girmişti. Milletvekili transferi yaparak devlet yardımından BBP'nin yararlanması Türk siyasetinde ahlâki duruşu ile ön plana çıkan BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu üzerinde tepkilerin yoğunlaşmasına neden olmuştu. Muhsin Yazıcıoğlu, Edip Özbaş'ın partisine katılması münasebetiyle basın toplantısı düzenlemişti. Devlet yardımı almak için Özbaşın partiye katıldığı yönünde basın tarafından partiye yapılan isnadı eleştiren Yazıcıoğlu, yardımı katiyyen almayacaklarını, *"yasal bir pürüz"* çıkmaması halinde bu paranın Mehmetçik Vakfı ve şehit aileleri arasında paylaştırılacağını belirtmişti. Ancak bu temenni gerçekleşmemiştir. Çünkü 2820 sayılı SPK'nın EK 1. maddesinin 4. fıkrası uyarınca partilere yapılan devlet yardımı yalnızca parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılabilmektedir. Dolayısıyla devlet yardımının herhangi bir vakfa aktarılması veya parti faaliyeti dışında bir amaç doğrultusunda harcanması yasal olarak mümkün değildir. Bkz.: http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bbp-3uncuyu-bulup-1-8-trilyonu-kapti-90202, (E.T. 31.05.2019); http://www.radikal.com.tr/politika/ver-o-1-trilyonu-geri-muhsin-bey-644898/, (E.T. 31.05.2019); http://www.hurriyet.com.tr/gundem/olmadi-muhsin-bey-olmadi-38415302, (E.T. 31.05.2019); http://www.tgrthaber.com.tr/dunya/-67987.html, (E.T. 31.05.2019).

[229] Özyavuz, s. 273.

[230] Özyavuz, s. 273. Milletvekillerinin parti değiştirmesi konusunda en kötü örnek Kubilay Uygun'dur. Sürekli parti değiştirmesi sebebiyle basın tarafından kendisine *"Fırıldak Kubi"* lakabı verilen Uygun, 1995 MGS'de DSP'nin Afyon Milletvekili olarak meclise girmişti. Uygun,

Siyasal ahlâk ile bağdaşmayacak düzeyde partiler arasında gelgitler yaşayan Uygun'a yöneltilen şu soru ise ahlâkın siyasetteki önemini vurgulaması yönünden oldukça anlamlıdır. Uygun'a *"Sürekli parti değiştiriyorsun. Neden bu kadar kararsızsın? Şimdi sıra hangi partide?"* diye sorulduğunda, Uygun *"Ne yapayım? Benim seçmenim kararsız. O yüzden ben de kararsızım."* şeklinde yanıt vermiştir.[231]

Alkan, Türk siyasetinde ahlakî yönden gelinen noktayı şöyle ifade etmektedir:

"Bir zamanlar anayasayı ihlalden adam asarlardı. 1980'lerde, "Canım anayasayı bir kez ihlâlden ne çıkar," diyen politikacılar gördük. Bir zamanlar kişisel çıkar için partisini değiştiren politikacı küçük görülür, alay edilir, "onun siyasal yaşamı artık sona erdi," denirdi."[232] Gelinen noktaya bakıldığında siyasal ahlâk yönünden Türk siyasetinin bir erezyon yaşadığı belirtilebilir. Yaşanan bu ahlâki bunalımdan kurtulma adına Ömer Lütfi Mete'nin şu sözleri siyaset ve ahlâk arasındaki ilişkiyi belirtmesi yönünden önemlidir. *"Ülkeyi, partiler, programlar, reçeteler düzeltmez. Ahlakımız düzelmedikçe, ahlak siyasete egemen olmadıkça, memlekette düzelmez."*[233] Dolayısıyla Türkiye'de ahlâkın siyasette belirleyici bir referans değer olmasının ülke siyasetinin yararına sonuçlar doğuracağı burada belirtilmelidir.

(d) Diğer Olumsuz Yönler

Siyasi partilerin devletçe maddi açıdan desteklenmesi, devlet ve kamu kaynaklarından siyasi partilerin faydalanması konuları, siyasi parti özgürlüğüne etki eden konulardandır. Siyasi partilere devlet tarafından yardım yapılması, kamusal/özel, devlet/parti, iktidar/muhalefet ayrılığı ilkeleri ve

---

3 Temmuz 1996'da DSP'den istifa etti. 4 Temmuz 1996'da DYP'ye katıldı. İki gün sonra DYP'den ayrılıp yeniden DSP'ye döndü. 30 Temmuz 1996'da DSP'den yeniden ayrıldı. Tekrar DYP saflarına katıldı. 27 Haziran 1997'de DYP'den ayrılarak aynı gün MHP'ye katıldı. 18 Temmuz 1997'de MHP'den istifa etti. 1999 seçimlerinde meclis dışında kaldı. Artık Kubilay Uygun'u hiçbir partinin kabul etmeyeceği düşünülmeye başlandığı bir dönemde, Ulusal Birlik Partisi (UBP) Genel Başkan yardımcısı olur. Sürekli parti değiştiren Kubilay Uygun, milletvekillerinin parti değiştirmelerinin siyasal ahlâk açısından da kamuoyunda tartışılmasına vesile olmuş, birden fazla parti değiştiren milletvekillerine *"Fırıldak Kubi"* denilerek, siyasi bir deyim yaratılmıştı.

[231] http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kubi-fikralari-39025916, (E.T. 18.05.2019).

[232] Türker Alkan, *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, 1. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1993, s. 18.

[233] http://hojbej.com/resimli-sozler/guzel-sozler-2019-politik-siyasi-sozler-omer-lutfi-mete-sozleri, (E.T. 18.05.2019)

muhalefetin siyasal bağımsızlığı ve özgürlüğü gibi açılardan da önemli sonuçlara sebep olmaktadır.[234] Devlet yardımını düzenleyen ülkelerden bazıları, bu yardımı seçim harcamalarıyla sınırlandırarak, bir anlamda filtreleme yoluna gitmişlerdir.[235] Genel ve kesintisiz bir devlet desteğinin, siyasi parti özgürlüğüne zarar verebileceği endişesi, söz konusu sınırlandırmaların en önemli dayanaklarından biridir.[236] Özellikle, siyasi partilerin özgürlüğüne çok düşkün olan Hollanda gibi ülkelerde, bahsi geçen sebeplerle, siyasi faaliyetleri devletin mali açıdan desteklenmesine sıcak bakılmadığı daha önce belirtilmişti.[237]

Siyasi partilere yapılan devlet yardımlarının belli bir süre sonra partileri kamu kurumu gibi kabul etme ve parti faaliyetlerini de kamu hizmeti olarak nitelendirme gibi sakıncaları bünyesinde barındırdığını daha önce ifade edilmişti.[238] Vatandaşlardan alınan vergilerin kamu giderlerini karşılama amacına hizmet ettiğini burada tekrar vurgulamak gerekmektedir. (1982 A.Y. m. 73). Bu yönüyle devlet yardımı, partilerin ve kamuoyunun devletin etki alanı dışında meydana gelmesi gereğine uygun düşmemektedir.[239]

Türkiye'de devlet yardımı alan partilerin gelirlerinin %90'ının doğrudan devlet yardımlarından meydana geldiğine daha önce değinilmişti. Bu durum devlet yardımlarının GSMH içerisindeki payını süratle artırmaktadır. 1984-1999 yılları arasındaki sürede devlet tarafından partilere yapılan yardım miktarı 42 bin kat artmıştır.[240] Dolayısıyla bu artış partilerin harcamalarını da arttırmıştır. Siyasetin finansmanı devasa boyutlara ulaşmıştır.[241]

Siyasi partilere yapılan yardımlar, seçim rekabetinin gelişmesine engel olmakta, mevcut parti sistemini katılaştırmakta ve yeni partilerin sisteme dahil olmasının önüne taş koyarak siyasetin kısır bir döngü içerisinde yaşam

---

[234] Tanör, s. 130.
[235] Türk Doktrininde de devlet yardımının seçim giderleriyle sınırlı olması gerektiğini savunan yazarlar bulunmaktadır. Bkz.; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 393; Perinçek, s. 165.
[236] Guılj, s. 41, 57-62'den aktaran: Tanör, s. 130; Aydın, s. 240.
[237] Pulat Tacar, *Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Doruk Yayımcılık, Ankara 1997, s. 28; Aydın, s. 240; Perinçek'e göre Türkiye'de devlet yardımı partileri devletin müdahalesi altında bırakmaktadır. Dolayısıyla devletin siyasi partiler arasındaki rekabete müdahale etmesinin asgariye indirilmesi bir gerekliliktir. Bkz.: Perinçek, s. 165.
[238] Koçak, s. 127; Aydın, s. 240; Tanör, s. 131.
[239] Aydın, s. 240-241; Perinçek, s. 180; Tanör, s. 131; Teziç, s. 40.
[240] Gençkaya, s. 181.
[241] Kırbaş, s. 202.

sürmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, hem kendi yandaşlarının sistemde kalmasını sağlayan, hem de yeni partilerin sisteme girmesine engel olan kartel partileri sistemi meydana gelmektedir.[242] Hatipoğlu'na göre, devlet yardımı uygulaması siyasetin görselleşmesinin meydana getirdiği toplumsal zeminle birleşerek, parti sisteminde ekonomik oligopol meydana getirmektedir. Böylece siyasal alanda antidemokratik bir rekabet ortamı meydana gelmektedir.[243]

Devlet yardımlarının büyüklüğü ve partiler arasında adaletsizlik meydana getirecek miktarlara ulaşmış olması, seçmen iradesinin sandığa yansıması yönünden demokratik olmayan sonuçlara yol açma riski taşımaktadır. Şöyle ki, iktidar koltuğunda bulunduğu süreçte ciddi oranda oy kaybı yaşayan bir parti, siyasetin göze hitap eden koşullarda şekillendiği bir ortamda büyük meblağda kasasına aktarılan devlet yardımının da etkisiyle maddi imkânlarını seferber ederek, medyada daha fazla yer bulabilir. Seçmenleri manipüle edebilecek bir seçim kampanyası yürütebilir. Bu şekilde olduğundan daha büyük bir siyasi tesir yaratabilir ve oy alabilir.[244]

Siyasi partilerin gelir pastası içerisindeki devlet yardımı miktarının ağırlığı o siyasi partinin yönetim biçimini de şekillendiren bir unsurdur. Devlet yardımı sebebiyle gelirlerin büyük oranda merkezde toplandığı partilerin merkezi otoritesi güç kazanmakta, otoriter ve anti demokratik bir yönetim biçimi partiye hakim olmaktadır. Buna karşılık partiye ait gelirlerin yerel örgütler eliyle toplandığı ya da yaratıldığı partilerde daha demokratik ve katılımcı bir yönetim biçimi partiye egemendir. Partilerin gelirlerinin merkezileşmesi aynı zamanda giderlerinin de merkezileşmesi demektir. Bu giderlerin merkezi yönetim tarafından yerel örgüte gönderilerek, yerel örgüt eliyle harcama yapılması bu yapının değiştiği manasına gelmemektedir. Çünkü merkezi yönetimin miktarı arttırarak veya azaltarak yerel örgütü disipline

---

[242] Casas-Zamora, s. 5'den aktaran: Karakaş, s. 58; Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 8-9; Devlet yardımının, parlamentodaki sandalye sayısı veya oy oranı ölçüt alınarak dağıtılması, siyasi partileri ideolojik hedefler yerine, farklı çevrelerden daha fazla oy almayı sağlayan stratejiler (Catch-all) aramaya yönlendirmektedir. Sonuç olarak bu durum, partilerde hizipleşme ve bölünmeleri arttırmakta, seçmenin oyunun yeni kurulan marjinal partilere kaymasına sebep olmaktadır. Kısacası, parti odaklı ve nispi temsil sisteminin uygulandığı ülkelerde parti sisteminde bölünmeler ve kutuplaşmalar meydana gelmektedir. Devlet yardımı siyasi manipülasyonlara ve partilerin devletleşmesine (stateness of parties) de neden olmaktadır. Gençkaya, "Siyasetin Finansmanında Kaçak", s. 24.

[243] Hatipoğlu, s. 248.

[244] Hatipoğlu, s. 247.

etmeye veya otoritesi altında tutmaya her biçimde imkânı vardır. Demokratik isteklerini gür sesle haykıran örgüt, genel merkezin inisiyatifiyle daha az yardım gönderilerek her zaman cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Gelirlerin ve giderlerin merkezileşmesi, yerel teşkilâtları disipline etme için genel merkezlerin dolayısıyla da liderlerin elindeki en önemli silahtır.[245] Özetle parti genel merkezine aktarılan devlet yardımı, partilerin merkezileşmesine neden olmakta, yerel teşkilâta mali yönden üstün konumda olan merkez, teşkilâtları bu üstünlük durumuyla disipline etmekte, otoriter parti yapısı anti demokratik bir yönetim şeklinin partiye hâkim olmasına neden olmaktadır. Demokrasinin tabana yayılmasında, kitleler ile teşkilâtları aracılığıyla iletişim kuran partiler böylesi bir ortamda taban ile arasındaki bağı kopartmakta, merkezileşmenin verdiği sarhoşluk ile toplumsal taleplere sağır, tek tipleşen, otoriter, anti-demokratik özelliklere sahip bir kuruluş görüntüsü çizmektedir. Mali açıdan merkeze bağlı olan teşkilâtların ise var olabilme çabasıyla merkezden gelen emirlere boyun eğmekten başka çaresi kalmamaktadır. Dolayısıyla partilere yapılan yardımların direkt genel merkeze aktarılması uygulamasından vazgeçilerek, partilere yapılan yardımların teşkilâtlar arasında bölüşümü yasal teminata kavuşturulmalıdır.

Demokrasi yalnızca siyasal bir düzen değildir. Aynı zamanda toplumsal yönü olan bir kültürdür. Toplum tarafından sahiplenilmiş bir demokrasinin yerleşebilmesinde siyasi partilere büyük görev düşmektedir. Bunu sağlayabilmek içinse bizzat partiler düzeninin ve partilerin iç işleyiş mekanizmasının demokratikleşmesi, partiler ve toplum arasındaki ilişki biçiminin demokratik olması gereklidir. Siyasetin teknik düzeyde seyrettiği, görselleştiği ve tutulduğu şartlar altında devlet yardımı, bu kısır döngüyü topluma müracaat ederek aşmak dururken kördüğüm haline getirmeyi kolaylaştırmakta, partiler ve toplum arasındaki sağlıklı iletişimi hissizleştiren bir olumsuz fonksiyonu yerine getirmektedir.[246]

Devlet yardımının bir başka olumsuz yanı da partilerin parti teşkilatlarına duydukları ihtiyaçlarının azalması ya da tamamen kalkması sonucunu

[245] Abdullah Mutlu, Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları, *Uzmanlık Tezi*, Ankara 2005, s. 27-28; Özyavuz, s. 264-265.
[246] Hatipoğlu, s. 249.

doğurmasıdır. Gerçekten de önemli oranda devlet yardımı alan pek çok büyük parti, parti teşkilatlarını yalnızca yasal mecburiyet nedeniyle faal tutmaktadır. Bundan dolayı, partilere yapılan devlet yardımının parti üyeliğini olumsuz etkilediği ve Türkiye'deki gibi pek çok Batı Avrupa ülkesinde üye sayısında azalma yaşanmasına neden olduğu iddia edilmektedir.[247]

Devlet yardımından yararlanan ve birbirlerinden değişik programları olan siyasi partilerin, toplumdan gelen isteklere sağırlaşabildikleri yukarıda belirtilmişti. Bu sağırlaşma durumu siyasi partilerin, üyeleri ve sempatizanları arasındaki bağın kopmasına neden olabilmektedir. Tabanına yabancılaşan siyasi partilerin, tabandan gelen taleplere sağırlaşmasının yanında toplumsal dinamizmden de uzaklaşması söz konusu olabilmektedir. Partilerin içine düştüğü bu yabancılaşma hareketi partilere yönelik tepkilerin ortaya çıkmasına da sebep olabilir. Örneğin, İtalya'da siyasi partilere devlet yardımı yapılmasına ilişkin 1974 tarihli Kanun'un, 1993 yılında halkın vetosu sonucunda kaldırılması, nispi temsil sisteminden vazgeçilerek ¾ oranında çoğunluk sisteminin uygulamaya konulması bu tür bir tepkiye örnektir.[248] Partiler tabanlarına yabancılaştıklarında üyelerinden aldıkları ödentiler ve küçük bağışlar için daha az çaba harcamaya başlarlar. Böylece de üye ödentileri ve bağışların, partilerin gelir pastası içerisindeki payı önemsiz bir seviyede kalır.[249]

Bu durumda karşımıza tamamen devletten beslenen, devletten geçinen, üye ödentilerine ihtiyaç duymayan, başka türlü gelir elde etme konusunda çaba göstermeye gerek duymayan asalak bir yapı çıkmaktadır.

---

[247] Özyavuz, s. 269.

[248] Schefold, Dian, "Die Parteiinstitution İn Italien", Tsatsos/Schefold/Schneıder/Morlok(Hrsg), 30 Jahre Parteiengesetz in Deutschland-Parteiinstitution im internationalen Vergleich-Ertraege des 10, Internatıonalen Parteienrechtlichen Symposion in Hagen 19997 (Baskıdan) aktaran: Sağlam, s. 29; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 389-390.

[249] Casas- Zamora, s. 5'den aktaran: Karakaş, s. 58; Siyasi partiyi meydana getiren unsurlar; liderler, aktif üyeler (militanlar), sıradan üyeler, ön seçmenler, partiyi destekleyenler ve parti ile kendilerini özdeş hale getirenler (partizanlar). Son üç unsurun olmazsa olmaz unsurlar olduğu hususunda tartışmalar olsa da ilk üç unsur hususunda fikir birliğine varıldığı söylenebilir. Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, 1. Bs., Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s. 107; Bu noktada, devlet yardımları, aktif üyelerin ve sıradan üyelerin varlığını zorunluluk olarak görmemektedir. Bir yandan siyasi partiler, yeni üyeleri partiye kazandırma peşinde koşmaktansa devlet yardımının rahatlığını tercih etmektedirler. Öte yandan; bazı kişiler de devlet yardımından daha çok pay alan partilerin üyesi olmayı tercih edebilecektir. Devlet yardımları ile kuvvetlenen bir partinin organlarında yer edinebilmenin daha *"konforlu"* ve *"işe yarar"* olduğu fikri cazip gelebilecektir. Fakat demokrasinin işlerliğine faydada bulunmak ve *"gücün"* yanında olmak tabii ki bağdaştırılabilecek veya dengede tutulacak seçimler değildir. Topuzkanamış, s. 189.

Siyasi partilere devlet yardımı yapılarak, siyasal alanda görülen yolsuzluklara engel olunmak istenmektedir. Fakat kamusal destekler, ne yazık ki siyasi partilerin isminin karıştığı yolsuzlukları önleme hususunda başarılı olamamaktadır.[250] Devlet yardımının yolsuzluğu önleme konusunda etkisi sınırlı seviyededir.[251] Devlet yardımı yolsuzlukları önlemekten ziyade partilerin daha çok harcama yapmaya yönelmelerine neden olmuş, kayıt dışı kaynakları, yolsuzlukları daha çok özendirici bir rol oynamıştır.[252]

Devlet yardımının partileri zenginleştirici bir etkiye sahip olduğu da söylenebilir. Siyasi partilerin devlet yardımı sonucunda zenginleşmesi, devlet tarafından yapılan yardım miktarının siyasi partilerin giderinden çok olması veya bir siyasi partinin devlet yardımı almasının hemen ardından kapatılması sonucunda söz konusu olmaktadır. Siyasi partinin kapatılması durumunda, parti faaliyetlerinde kullanılmak amacıyla tahsis edilen bir kaynağın kullanılma amacı ortadan kalkmaktadır. Siyasi parti faaliyetlerine AYM tarafından son verilen hallerde devlet yardımının iade edilmesi gerekmektedir. 2820 sayılı SPK'nın 107. maddesinde, siyasi partinin kapatılması durumunda, partinin tüm mal varlığının hazineye intikalinin tesis edileceği açıkça hükme bağlanmıştır. Bize göre, devlet yardımının iade edilmemesi yönünde bir davranış, siyasi partinin sebepsiz zenginleşmesine ve parti yöneticilerinin hukukî ve cezaî sorumluluklarına sebep olacaktır.[253]

Demokrasiye zarar veren faaliyetler içerisinde bulunan partilerin kapatma cezası ile karşı karşıya kalmaları mümkündür. Ancak kapatılmasına sonradan karar verilen bir partinin yeterli kamuoyu desteğini arkasına aldığında devlet yardımı yapılarak ödüllendirilmesi de söz konusu olabilmektedir.[254] Bu konuda Türk siyaseti açısından RP örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu parti

[250]Uzun, s. 75; Hatipoğlu'nun da ifade ettiği gibi, devlet yardımlarının siyasi partileri ekonomik güç odaklarından korumaya yetmediğinin en bilindik örneği GP'dir. İş adamı olan Cem UZAN'ın, şahsi maddi gücüyle finanse ettiği partisi 3 Kasım 2002 MGS'de yeterli kamuoyu desteğine ulaşmış ve devlet yardımı almaya hak kazanmıştı. Henüz kuruluş aşamasındayken bile ekonomik gücü bulunan bir kimsenin damgasını vurduğu bu partinin, devlet yardımı alınca daha hür olacağının iddia edilemeyeceği hakikati, devlet yardımı uygulamasının en esaslı gerekçelerinden biri olan *"ekonomik yönden güçlü baskı ve çıkar gruplarının etkisinden partileri koruma"* amacının geçersizliğini ifade etme yönünden güncel bir örnektir. Hatipoğlu, s. 246.
[251] Casas- Zamora, s. 5'den aktaran: Karakaş, s. 58.
[252] Kırbaş, s. 203.
[253] Aydın, s. 261-262.
[254] Gürbüz, s. 194.

geçmişte koalisyon kurmak suretiyle iktidar olmuş, devlet yardımı almış ancak daha sonra AYM kararıyla kapatılmıştı. Ayrıca kapatılmasından bir süre önce aldığı son devlet yardımını usulsüz bir biçimde kullandığı gerekçesiyle, kamuoyunda *"Kayıp Trilyon Davası"*[255] olarak da bilinen dava sonucunda RP Genel Başkanı cezaya çarptırılmıştı.[256]

Siyasi partiler arasındaki rekabete, devletin bazı partiler yararına yardımda bulunarak müdahalede bulunması, bir diğer anlatımla hakem rolü (eşit) üstlenmesi gereken bir alanda aktif rol üstlenmesi, rekabette eşitlik ilkesini ihlal eden bir durumdur. Yalnızca belli ölçütlere sahip olan partilere devlet yardımı yapılırken, diğer partilere yardım yapılmaması, yardımdan yoksun bir şekilde iktidar yarışına giren partilerin önüne set çekilmesi anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere ülkemizde SPK'da öngörülen şartlara haiz siyasi partilere devlet yardımı yapılmaktadır. Bu durum, siyasi partiler arasında iktidarı ele geçirme yönünden olması gereken şans eşitliği ilkesini zedelemektedir.[257] Nitekim devlet yardımı almayan siyasi partilerin iktidar olmaları, yardım alan siyasi partiler ile karşılaştırıldığında oldukça güçtür.[258]

Gelinen noktada devlet yardımının varoluş sebebinin aksine partiler arasında haksız rekabet ortamının oluşmasına imkân tanıyan bir uygulamaya dönüştüğü görülmektedir. Devlet yardımını hak edecek toplumsal desteği bir kez arkasına alan partiler, siyasetin görsel bir şölene dönüştüğü ve paranın siyasi başarıyı elde etme açısından yegâne unsur olduğu şartlarda, devlet

---

[255] Özyavuz, s. 309-310; RP hakkında AYM'nde kapatma davası açılmasının ertesinde, partinin kasasındaki 1997 yılında devlet yardımı olarak verilen 1 Trilyonun, parti teşkilatına dağıtılmış gibi gösterilen sahte evraklar ile çekilmesi iddiasıyla partinin yöneticileri hakkında ağır ceza mahkemesinde kamu davası açılmış, RP Genel Başkanı ve eski Başbakan Necmettin Erbakan 2 yıl 4 ay hapis cezası almıştı.
Davada ayrıca eski bakan ve kapatılan DP Genel Başkanı Aydın Menderes, kısa bir süre Başbakanlık ve 21. hükümette Dışişleri Bakanlığı yapan Abdullah Gül, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, milletvekilleri Ali Temur, Mehmet Emin Tutan ile beraber dönemin pek çok RP il ve ilçe yöneticisi hakkında hem ceza davası hem de kaybolan paraların iadesi amacıyla hukuk davası açılmıştı.
Bahsi geçen davada RP'nin hesaplarının yargılamayı yapan ağır ceza mahkemesince incelenmesinin anayasaya aykırı olduğu, siyasi partilere ilişkin mali denetimin yapılacağı tek yerin AYM olduğu eleştirileri bulunmasına rağmen, yargılamayı yapan Ankara 9. Ağır Ceza Mahkemesi 113 çuval dolusu evrağı incelemiş ve RP yöneticilerinin partiye verilen devlet yardımını usulsüz şekilde özel evrakta sahtecilik suçunu işleme yöntemi ile partinin kasasından çıkardıklarına karar vermişti.
[256] Hatipoğlu, s. 247.
[257] Aydın, s. 241; Perinçek, s. 165.
[258] Aydın, s. 241.

kaynaklarını denetleme olanağını kullanarak, siyasi rekabet ortamının yok edilmesi sonucunu doğuracak kararlara imza atmaktadırlar. Kartel parti sistemi, partiler arasında ciddi bir adaletsizlik yaratmakta ve kartelleşmiş partiler, siyaset alanını denetlemektedirler.[259] Böylece, devlet yardımının hukuki gerekçesi olan, partiler arasındaki rekabeti teminat altına alma maksadı ortadan kalkarak, devletten yardım alan ile almayan arasındaki eşitsizlik büyümektedir. Bu eşitsizliğin büyümesinde devletten alınan yardım miktarının partilerin yaşayabilmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ihtiyaç duydukları miktarın çokça üstünde rakamlara ulaşmış olmasının da etkisinin fazla olduğu söylenebilir.[260]

Hatipoğlu'na göre, siyasi partilerin gelir pastasında, büyük payı oluşturan devlet yardımları, partilerin siyasal yaratıcılıklarını ve topluma duydukları güveni azaltan bir rol oynamaktadır.[261] Gençkaya'nın siyasi partilerin gelir kalemleri ile ilgili yaptığı incelemeye göre, partilerin iktidara sahip olmadıkları dönemlerde de toplumsal çevrelerinden %20-45 seviyelerinde farklılık gösteren düzeylerde bağış toplayabildikleri görülmektedir.[262] Bir diğer anlatımla, bağış toplayabilmek için iktidarda olmak gerekmediği görülmektedir. Partiler, iktidarda olsalar da olmasalar da bağış toplayabilmek için, kendilerine bağış yapmaları beklenen kimseleri ikna edecek söylemler geliştirmek ve siyasal çözümler üretmek mecburiyetindedirler. Siyaset sahnesinde var olabilmenin en temel unsuru olan paranın, bir diğer anlatımla maddi kaynaklara sahip olabilme dürtüsünün, partileri siyasi yaratıcılığa ve etkinliğe yönlendiren en önemli etken olduğu söylenebilir. Bu açıdan siyasi partileri *"devlet hazinesinden beslenen ve hazırı tüketen"* bir duruma itmek, partileri siyasetten uzaklaştırmak manasına geleceği ya da bu sürece katkıda bulunacağı söylenebilir.[263]

Siyasi partilere devlet yardımı yapılmasının amacı siyasi partilerin faaliyetlerini bağımsız bir biçimde yapmalarını sağlamaktır. Bu noktada siyasi partilerin devlet yardımını kullanırken bazı kıstaslara dikkat etmesi gerekmektedir. Partilere yapılan yardımın parti faaliyetleri dışındaki işlerde

[259] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 3.
[260] Hatipoğlu, s. 244-245.
[261] Hatipoğlu, s. 245.
[262] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 7.
[263] Hatipoğlu, s. 245.

kullanılması amaç dışı kullanıma neden olur. Bu durum ise halkın vergilerinden temin edilen devlet yardımının israf edilmesine ve halkın siyasi partilere duyduğu güvenin zedelenmesine yol açmaktadır.[264]

Devlet yardımı, siyasi parti özgürlüğünü de etkilemektedir. İktidar partilerince devlet yardımı uygulamasının ölçütlerinde sık sık değişiklik yapılması partiler arasında eşitsizlikler yaratmakta, siyasal sistemin kurumsallaşması engellenmektedir. Büyük bir kısmı halktan toplanan vergilerle karşılanan devlet yardımlarının, partilerce nereye ve nasıl harcandığının sağlıklı bir biçimde denetlenememesi, halkın siyasete karşı güvensizlik duygusu beslemesine neden olmaktadır.[265]

2820 sayılı SPK'nın 68. maddesine göre, siyasi partilerin tüm ülke genelinde teşkilatlanması gerekmektedir. Ayrıca, siyasi partilerin ticari faaliyette bulunamadığı, yabancı gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alamayacağına ilişkin yasaklar da göz önünde bulundurulduğunda ülke genelinde teşkilatlanmanın mali külfetinin çok olduğu görülecektir.

Gençkaya'ya göre; siyasi partiler yeni kurulduklarında ve devlet yardımı almayı hak edecek kanuni kriterlere henüz erişemedikleri yıllarda üye aidatları ve bağışlar ile siyaset yapmaktadırlar. Devlet yardımını hak edecek kriterleri sağlayınca da hızla tabanlarından para istemeyi bırakmaktadırlar. Bu noktada üyelerden alınan aidatlar, partilerin kendi iç denetimlerini teminat altına alan en önemli parti içi denetim sistemi olarak görülebilir. Devlet yardımının oluşturduğu ekonomik rahatlık ortamında, parti yönetimleri etkisi altında oldukları üye denetiminden sıyrılarak taban ile ilişkilerini kesmektedirler. *"Partinin mali gücünü elinde bulunduran merkez yönetimleri/yöneticileri, partileri tepeden inmeci yaklaşımlarla yönetmekte, kongreler ve yerel örgütlere tahakküm etmektedirler."*[266]

Türkiye'de devlet yardımının parti içi demokrasiye zarar veren bir yönü vardır.[267] Devlet yardımı, partilerin toplumsal tabanla bağının kopmasının yanı

---

[264] Aydın, s. 241, 256.
[265] Yüce, s. 15.
[266] Gençkaya, "Siyasetin Finansmanı", s. 7; Uzun, s. 26.
[267] Hatipoğlu, s. 245; Parti içi demokrasi, bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığının tespitinde en önemli kriterlerden biridir. Ülkemizde 2820 sayılı SPK'nın, parti içi demokrasi anlayışının aleyhinde bir takım düzenlemelere yer verdiği yönünde tartışmalar yapılmaktadır. Hatta bu husus, temel siyasi tartışmalar arasındadır. Devlet yardımının rahatlığına alışan siyasi partiler, parti içi demokrasinin en temel dayanaklarından birini oluşturan üye aidatı sistemini

sıra, parti içi demokrasinin işlerliğini kaybetmesine ve partilerin özerkliğini kaybetmesine sebep olmaktadır. Bu süreçte siyasi partilerin üyeleriyle olan bağı zayıflamakta, partiye yeni üye kazandırma ihtiyaç ve arzusu da azalmaktadır. Sonuç olarak, devlet tarafından siyasi partilere yardım yapılması, partileri devlet yardımına (bir anlamda yaşam destek ünitesine bağlı bir hasta gibi) bağlı olarak yaşayan bir yapıya dönüştürmektedir.[268] Ayrıca bu durumun devlet için ek bir külfet oluşturduğu da unutulmamalıdır.[269]

Öte yandan devlet yardımının parti giderlerinin yarısından çoğunu karşıladığı durumlarda, partilerin devlet yardımına bağımlılığı daha net hissedilmektedir. Bu durumun demokrasi ile bağdaştırılması da fazlasıyla güçtür.[270]

Siyasi partilerin seçim harcamalarının tedarik edilmesini de sağlayan devlet yardımı, gerekli denetimin yapılmaması sonucunda parti patronajının büyümesine de sebep olabilecektir. Parti patronajı; siyasi partilerin kendilerini destekleyenleri harekete geçirmek için onlara yardımlar yapması ve farklı aracı hizmetlerde bulunmasıdır.[271] Esasında seçmen kitlesi partilere yapılan devlet yardımının amaç dışı kullanılmasına, halktan toplanan vergilerin oy endişesiyle belirli bir kitleye paylaştırılmasına tepki göstermektedirler.[272]

Görüldüğü üzere siyasi partilere devlet yardımı yapılması kadar bu yardımın denetimi de önem taşımaktadır. Gerekli denetim yapılmadığı takdirde, siyaset sahnesinde fırsat eşitliği sağlama amacıyla yapılan yardım, partilerin tabanını beslemesine hizmet eden bir uygulamaya dönüşebilmektedir. Bu durum siyasal yozlaşmanın bir tezahürü olarak görülmelidir.

Partiler, siyaseti finanse edecek kadar yeterli kaynağa sahip değiller ise mecburen devlet yardımlarına ihtiyaç duyarlar. Ancak bu durum dolaylı olarak da olsa devletin siyasete müdahalesine sebep olacaktır. Bir diğer ifadeyle mali yetersizliğe sahip partilerin devlet yardımı ile finanse edilmesi ve siyasal yaşam içerisinde tutulması, bu partilerin siyasal özgürlüğüne devletin müdahalesini

önemsememeye başlaması sonucu, partiler artık siyasal sistemde meydana gelen krizleri bertaraf edecek dinamikleri ortaya koyamamaktadırlar. Hatipoğlu, s. 245.
[268] Casas-Zamora, s. 5'den aktaran: Karakaş, s. 58.
[269] Kuşat, Dolmacı, s. 137.
[270] Yıldız, s. 22'den aktaran: Aydın, s. 242.
[271] Sarıbay, *Siyasal*, s. 123.
[272] Kuşat, Dolmacı, s. 137.

açık hale getirecektir. Bunun sonucunda partiler köklerinden uzaklaşabilecek ve kurumsallaşmalarına engel olabilecektir. Devlet yardımının siyasal alandaki rekabet ortamında partilerin elini güçlendirmekle birlikte, statükonun korunmasına yol açtığı da unutulmamalıdır.

Güç ölçüsüne göre devlet yardımının bölüştürülmesi sonucunda, büyük partilerin küçük partilere nazaran birkaç katı fazla yardım aldığı ve bunu propaganda imkânlarını genişletmekten yana kullandıkları görülmektedir.[273] Yine siyasi partilere devlet yardımı yapan ve yalnızca belli partilere yardıma izin veren bir sistemin, haklı olarak devlet yardımından yoksun durumdaki siyasal partiler tarafından istikrarlı bir biçimde eleştirileceği de unutulmamalıdır.[274]

Siyasi partilere yapılan devlet yardımının vatandaşlardan toplanan vergiler ile elde edilmesi, vatandaşların desteklemedikleri siyasi düşünceyi finanse etmelerine neden olabilmektedir. Bir başka anlatımla, ülkemizde %3'den aşağı oy alan partilerin devlet yardımıyla desteklenmemesi, mükelleflerin desteklemedikleri bir siyasi düşünceyi finanse etmelerine neden olmaktadır. Bu husus ülkemizde uygulanan devlet yardımı uygulamasına siyasal ahlâk penceresinden de bakılması gerektiğinin bir sonucudur.[275]

4.6. Devlet Yardımı Konusunda Uygulamada Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Belirli usuller ve yasal düzenlemeler etrafında yapılan devlet yardımları, siyasi ve ekonomik sistemi oturmamış ülkelerde çeşitli sorunlara sebep olabilmektedir.[276] Bu sorunlar şunlardır:

Mevcut siyasi parti sisteminin değişime kapalı olması, yapılan devlet yardımından en çok büyük partilerin faydalanması, devlet desteğini doğrudan alan parti merkez örgütlerinin yerel örgütler karşısında daha kazançlı bir statü elde etmesi ve dolayısıyla taban demokrasisinin zayıflaması, siyasi partilerle veya milletvekilleri arasında devlet yardımından faydalanabilmek için ittifaklar kurulması, demokrasinin lüzumu olan eşitlik ilkesinden sapmalar meydana gelmesi, siyasal yaşama yeni dahil olan partilerin bu yardımlardan ya hiç

[273] Yıldız, s. 22'den aktaran: Aydın, s. 242.
[274] Aydın, s. 242.
[275] Karakaş, s. 119.
[276] Öztürk, s. 88.

faydalanamaması ya da yeterli düzeyde yardım alamamasıdır. Ayrıca parlamenter demokraside muhalefet partilerinin devlet yardımından faydalanmaları, yardım miktarının hükümetçe bütçeye dâhil edilmesi sebebiyle, onların muhalefet yapamama sorunu ile karşılaşmaları kaygısını da beraberinde getirmektedir.[277]

Türkiye'de siyasetin finanse edilmesiyle ilgili esas sorun; bu konuyla ilgili kanuni istikrarın sağlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere her parti kendi iktidarı döneminde SPK'da yasa değişikliğine gitmiştir. Bu değişikliklerin içeriğini devlet yardımının yapılma ölçütü ve sınırları oluşturmaktadır. Yapılan değişiklikler sebebiyle hem yardıma ilişkin ölçütler kökleşememiş hem de devlet yardımı sistemsel açıdan istikrar kazanamamıştır. Zaten ülkemizde de devlet yardımıyla ilgili itiraz ve eleştirilerin kaynağını uygulamaya ilişkin ölçütlerin oluşturduğu görülmektedir.[278]

Bütçeden siyasi partilere aktarılan kaynağın, genel bütçe gelirlerinin belli bir oranı olarak kabul edilmesi, devlet yardımının her geçen yıl artmasına neden olmuştur.[279] Özellikle 1980 yılından sonra yapılan değişikliklerle %10'luk ülke barajı getirilerek, birkaç partinin aşabileceği bir sistemin tesis edilmesi, devlet yardımından yalnızca büyük partilerin faydalanmasını sağlayarak, yardımın olduğu gibi bir kaç parti arasında paylaştırılmasına sebep olmuştur. Bu durum yardımdan faydalanan siyasi partilerin, yardımdan faydalanmayanlara göre mali açıdan daha da kuvvetlenmelerine sebep olmuştur. Böylece partilere yapılan yardımlar demokrasinin kurumsallaşmasını tesis etme amacından saparak statükoyu koruyucu bir amaca hizmet etmeye başlamıştır.[280] Dolayısıyla böyle bir ortamda, demokrasi eşit şartlarda yapılan bir yarışmanın değil, son tahlilde üstün durumda olanların hükmettiği bir rejim niteliğine bürünmektedir.[281]

Devlet yardımının uygulandığı ülkelerin hemen hemen hepsinde, yardım miktarı partilerin genel seçimlerde aldıkları oy oranına göre saptanmaktadır. Bu durum, partileri, esas işlevi olan siyasi fikirlerini iktidara taşımaktan evvel, daha fazla devlet yardımı alabilmek adına gerekli olandan daha çok oy almak

[277] Öztürk, s. 88; Kuşat, Dolmacı, s. 144.
[278] Yüksel, s. 50; Yüce, s. 29.
[279] Aydın, s. 260-261.
[280] Yüce, s. 14; Aydın, s. 260-261.
[281] Sarıbay, s. 84.

için popülist davranmaya yöneltmektedir.[282] Bir başka anlatımla, devlet yardımından daha fazla faydalanabilme arzusunun, partilerin ideolojiyi arka plana itmelerine, seçmenin istek ve taleplerine duyarsız kalmalarına, popüler seçim kampanyaları yoluyla kısa vadede daha fazla oy alma beklentisi içine girmelerine neden olduğunu söylenebilir.

Türkiye'de yüksek miktarda ve her yıl ve seçim dönemlerinde siyasi partilere, katlanarak artan oranlarda devlet yardımı yapılması, yardımın uygulamada iktidar tarafından muhalefetin bölünmesini körükleme amacıyla kullanılan bir *"siyasal silaha"* dönüştüğü izlenimi vermektedir.[283]

Türkiye'de devlet yardımının adil ve eşitlikçi olduğu, AYM ve AİHM kararlarıyla tespit edilse de MGS'de %10 gibi yüksek bir ülke barajının bulunması karşısında partilere yapılan yardım sınırının %3'e çekilmesi anlamsızdır. Türkiye'deki seçim barajı ve devlet yardımı sınırı arasındaki orantısızlık partilerin gelişmelerine engel olan bir sonuç doğurmaktadır. Ayrıca yapılan devlet yardımından partilerin yerel örgütlerine, kadın ve gençlik kuruluşları birimlerine de pay ayrılmasına tüzüklerinde yer veren parti sayısı çok azdır.[284]

Türkiye'deki siyasi partilerin teşkilatlanma, liderlik, yönetim biçimi gibi finansman konusunda da merkezi bir yapısı vardır. Gelirleri merkezi bir yapıya sahip olan partilerin giderleri de merkezden yapılmaktadır. Seçim kampanyaları tüm ülkeyi kapsayacak şekilde merkezde planlanmakta, her bölgeye aynı afiş ve aynı kampanya materyalleriyle ulaşılmaktadır. Devletin partiye yaptığı yardımın bir bölümünün yerel örgütlere genel merkez tarafından gönderilmesi, harcamaların merkezin inisiyatifi dışına çıktığı anlamına gelmemektedir. Zira o yerel örgüt harcamayı nereye yapacağına ilişkin açıklamanın ardından ve eğer merkezi teşkilatın onayını alabilirse o finansmana ulaşabilmektedir. Bu ise merkez teşkilatının yerel örgütler üzerinde kurduğu tahakküm gücünün artmasına neden olmaktadır. Zira merkezde bulunan yöneticinin inisiyatifini nasıl kullanacağına ilişkin sınırlayıcı bir kural yoktur. Yönetici özgürdür. Dolayısıyla merkez yöneticisi tamamen öznel olarak karar

[282] Lars Bille, "Denmark: The Decline of the Party Membership?" Der: Richard S. Katz ve Peter Mair, *How Parties Organise-Change and Adaption in Party Organisations in Western Democracies*, London: Sage Publications, 1994, s. 148'den aktaran: Özyavuz, s. 270.
[283] Özyavuz, s. 270.
[284] Gençkaya, Gündüz, Tetik, *Siyasetin Finansmanı ve Şeffaflık*, s. 71.

vermekte yerel yöneticiyi açıkça olmasa da üstü kapalı şekilde kendisine boyun eğmeye mecbur bırakmaktadır.[285]

Devlet yardımı sayesinde, merkez mali açıdan güçlendiği için partinin ve teşkilatın alt hiyerarşisindeki üyeler arasındaki ilişki zayıflamaktadır. Böylece partilerin üye sayısında azalma meydana gelebilmektedir. Yaşanan bu azalmanın sebebi, merkezin maddi açıdan güçlü olması nedeniyle üyelerinin desteğine ihtiyaç hissetmemesi, seçimlerde aday belirlenirken yerel parti teşkilatlarının taleplerine duyarsız kalmasıdır. Bu durum demokrasinin tabana yayılması açısından sorun yaratmaktadır.[286]

Siyasi partilere yapılan devlet yardımı miktarının yüksek boyutlara ulaşması, ilk zamanlarda ağırlıklı olarak gönüllülük esası temelinde yapılan partiye ait işlerin, artık profesyonel kadrolar eliyle yapılmaya başlanmasına neden olmuş bu da partilerin çalışan eleman sayılarında olağanüstü artışlara yol açmıştır.[287]

Bir taraftan maaşlı kadrolar ile parti teşkilatlarının profesyonelleşmesi, diğer taraftan gelişen kampanya yöntemleri seçim kampanyalarının devasa boyutlarda yüksek maliyetler ile yapılmasına neden olmakta, özellikle hakim partiler tarafından yapılan bu yüksek maliyetli seçim kampanyaları devlet yardımından karşılanmaktadır. Dolayısıyla bu durum bir kısır döngü yaratmaktadır.[288]

Devlet yardımı Türkiye özelinde ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Şöyle ki, Türkiye'de siyasi partilerin ideolojik hareket alanı anayasa ve kanunlar ile zaten oldukça sınırlanmıştır. Devlet nezdinde partilerin meşruluğunu sağlayan onların temsil kabiliyetleri ya da programlarının sağlamlığı değildir. Bizatihi devletin ideolojik tercihleri ile ve genel olarak yerleşik düzen ile uyumlu olma düzeyleridir. Böylesi bir düzende partilerin mali açıdan devlete bağımlı olmaları demokratik katılımı ve partiler arası yarışı adil hale getirmekten çok

---

[285] Mutlu, s. 102; Özyavuz, s. 265-266.

[286] Ahmet Yıldız, *Siyasi Partilerin Finansmanı (İtalya, Almanya, İngiltere Örnekleri)*, TBMM Kütüphane, Dökümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Araştırma Servisi, Ankara 1992, s. 6'dan aktaran: Özyavuz, s. 269.

[287] Kris Deschouwer, "The decline of Consociationalism and the Reluctant Modernization of Belgian Mass Parties", Der: Richard S. Katz ve Peter Mair, *How Parties Organise- Change and Adaption in Party Organisations in Western Democracies*, London: Sage Publications, 1994, s. 104'den aktaran: Özyavuz, s. 269-270.

[288] Mendilow, s. 346'dan aktaran: Özyavuz, s. 270.

korporatif bir yapının tesisine hizmet eder. Böyle bir düzende, devlet yardımı alan başlıca partiler, sivil aktörler olmaları bir yana tam tersine yerleşik düzenin devamı için aralarında anlaşarak korporatif bir yapının çekirdeğini meydana getirirler.[289]Sonuç olarak, 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK'nın çizdiği sınırlar içerisinde hareket eden siyasi partilerin, bir yandan da mali açıdan devletle iç içe bir ilişki içerisine girmesi, onları statükoyu koruyan bir yapıya büründürmekte ve sivil toplumla aralarındaki suni bağları hissizleştiren bir rol oynamaktadır.

İktidardaki partinin, devlet yardımını belli partileri koruyucu belli partileri de dışlayıcı bir araca dönüştürmesine engel olmak için, devlet yardımı seçim dönemleri esas alınmak suretiyle ve parti ayrımı yapılmadan yalnızca seçim giderlerini karşılamaya yönelik olarak yapılabilir.[290]

Çoğulcu demokrasilerde ikiden çok siyasi partinin demokratik yarış içerisinde olması yetmemektedir. Bu partilerin seçim yarışlarına eşit şartlar altında katılıyor olmaları da bir mecburiyettir. Türkiye'de ve dünyadaki pek çok uygulamada partilere bir önceki genel seçimlerde aldıkları oy oranına göre devlet yardımı yapılması, partilerin yeni seçimlere eşit şartlar altında katılamamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla eşitsizlik yaratan, *"adil"* ve *"hakça"* olmayan bu uygulamanın değiştirilmesi gerekmektedir. Bunun için seçimlere katılmaya hak kazanan partilere önce belli bir ölçüde eşit miktarda yardım yapılmalıdır. Ardından geriye kalan miktar da aldıkları oy oranında partiler arasında paylaştırılmalıdır.[291]

Devlet yardımı miktarıyla partilerin toplam gelirleri arasında bir ölçü olmalı, bu konuda anayasal ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca MGS'de alınan oy oranına göre, partilerin alacağı devlet yardımı miktarının maktu olarak belirlenmesi konusu da düşünülebilir.[292] Burada Almanya'daki gibi bir sistem tesis edilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi Almanya'da partilerin devletten alacakları yardım miktarı, partilerin topladıkları üye aidatı ve bağışlara endeksli olarak verilmektedir. Ülkemizde böyle bir düzenlemenin yapılması partilerin devlet yardımına olan bağımlılığını azaltacaktır. Ayrıca partilerin gelir toplamı içerisindeki üye aidatı ve bağışların oranı da artacaktır.

---

[289] Mustafa Erdoğan, "Partilere Devlet Yardımı", *Tercüman Gazetesi*, 31.03.2005'den aktaran: Özyavuz, s. 272.
[290] Abdulhakimoğulları, s. 178.
[291] Özyavuz, s. 280; Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 388; Karakaş, s. 121.
[292] Yüce, s. 16; Gürbüz, s. 198; Aydın, s. 260-261.

Elbette böyle bir sistemi kurmak kadar işletmek de zaman isteyen bir süreçtir. Ülkemizde 1965 yılından bu yana partilere üye aidatı toplama ve sağlıklı parti üye kayıt sistemi oluşturma alışkanlığı kazandırılamamıştır. Belirtilen şekilde bir sistem kurulurken, parti üyelerinin eğitilmeleri konusu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Devlet yardımı partilerin kuruluş amaçlarına aykırı hareket etmelerine neden olmaktadır. Bir diğer anlatımla, partilerin birer kamu kurumu gibi çalışmasına sebep olan, devlet yardımı miktarında indirime gidilmeli, partilere yapılan yardımlar parti toplam gelirlerini geçmeyecek biçimde yeniden düzenlenmelidir.[293]

1982 Anayasası'nın siyasi partiler arasında hiçbir ayrım gözetmeyen hükmüne karşın, 2820 sayılı SPK'nın, siyasi partiler arasında eşitsizlik meydana getirecek nitelikteki hükümleri tekrar gözden geçirilmelidir. Ayrıca *"siyasi partileri, maddi açıdan güçlü kişi ve kuruluşların etkisi ve baskısı altında bırakmama"* şeklindeki gerekçelerle siyasi partilerin maddi açıdan desteklenmesinin güncelliğinin ve uygulama açısından öneminin yeniden gözden geçirilmesinde de fayda bulunmaktadır.[294]

Toplumun siyaset ve siyasetçiye güven duyması için partilere yapılan devlet yardımının nerelere harcandığının denetimi yapılmalı ve sonuçları kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Böylece siyasal iktidarı elde etmede en önemli araç olan paranın siyasal alanda adil yarış ortamını bozmasına, siyaseti kirletmesine engel olunacaktır.

Ülke barajı olan %10 oranı makul bir seviyeye çekilmelidir. Böylece küçük partiler de aldıkları oy oranı ölçüsünde devlet yardımından faydalanacaktır. Devlet yardımından faydalanma ölçütü %3'e düşürülmüşken ülke barajının %10'da kalması da adil değildir. %3 oy oranı bir buçuk milyon oya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bir buçuk milyon kişinin oyuyla desteklenen bir partinin devlet yardımından yararlandırılması düşünülürken meclis dışında bırakılması çelişki oluşturmaktadır. Ayrıca yalnızca en az %10 (5 milyon oy) ve üzerinde oy alan partilerin mecliste temsilci bulundurulabilmesi son düzenlemelere göre yüksektir. Burada çözüm olarak

[293] Yüce, s. 29-30.
[294] Gürbüz, s. 198.

milletvekili barajının aşağı çekilmesi düşünülebilir.[295] Nitekim mecliste temsil şartının arandığı ülkelerde bu oranın %2 ve %5 arasında farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu oranlardaki seçim barajı aynı zamanda devlet yardımından faydalanmada da temel ölçüttür. Bu sebeple Türkiye'de de devlet yardımından faydalanacak partilerin tespitinde, seçimlerde elde edilen oy oranı temel alınırken bu oran uygun bir seviyeye çekilebilir.[296]

Siyasi partilere anayasada da belirtildiği gibi *"yeterli düzeyde ve hakça"* mali yardım yapılmalıdır. Bu yardımla ilgili genel ilkeye ek olarak yöntem de anayasada gösterilmelidir. Böylece devlet yardımının değişen siyasi iktidarların menfaatleri doğrultusunda şekillendirilmesine engel olunabilir. Ayrıca devlet yardımının tamamı partilerin genel merkezine aktarılmamalıdır. Yardım tespit edilecek oranlar ölçüsünde genel merkez, taşra teşkilatı, kadın kolları, gençlik kolları, araştırma ve geliştirme birimleri arasında paylaştırılmalıdır. Bu şekilde bir paylaştırma yöntemi partilere yapılan yardımlara yönelik aşırı bir müdahale olarak görülebilir. Fakat uygulamaya bakıldığında, genel merkez haricindeki birimlerin finansman hususundaki sorunlarına bakıldığında, bu paylaştırmanın daha yararlı olacağını göstermektedir.[297]

Siyasi partilerin yan kuruluşlarına, araştırma ve geliştirmeye gerekli kaynağı ayıramadıkları görülmektedir. Devlet yardımları şartlı şekilde yapılarak, partilerin eğitim ve araştırma görevlerini de gerektiği gibi yapabilmeleri için gereken kaynak bu şekilde sağlanabilir.[298] Ayrıca meclise giremeyen partilere de teşkilatlanmalarını tamamlayabilmeleri için yardımda bulunulabilir.[299]

Türkiye'deki siyasi partilerin yaşam süresi oldukça kısadır. Bir seçimde meclise çoğunlukla giren parti, daha bir seçim göremeden dağılabilmekte veya milletvekillerinin ciddi bir kısmını diğer partilere kaptırabilmekte veya yeni kurulan bir parti hiç seçim görmeden milletvekili transferleri ile mecliste grup

---

[295] Aydın, s. 260.
[296] 2014 yılında 6529 sayılı değişiklikle 2820 sayılı SPK'da değişiklik yapılarak, %7 olan devlet yardımı oranı %3'e düşürülmüş, büyük partiler ile küçük partilerin eşit şartlarda rekabet edebileceği bir siyasal yarış iklimi tesis edilmiştir. Ancak, modern demokrasilerde oy oranı esas alınmak suretiyle tespit edilen devlet yardımı yapılması koşuluna bakıldığında, ülkemizdeki oranın üst sınırda olduğu görülmektedir. Topuzkanamış, s. 198-199; Uzun, s. 52-57.
[297] Topuzkanamış, s. 198-199; Karakaş, s. 124.
[298] Kırbaş, s. 210.
[299] Kırbaş, s. 210.

oluşturabilmektedir. İşte Türkiye'deki siyasi yapının bu esnekliği ve değişkenliği, devlet yardımına ilişkin kuralların adil olmayan sonuçlar yaratmasına neden olmaktadır. Gerçekten de bir parti genel seçimlerde aldığı oy oranına göre yüksek miktarda devlet yardımından faydalanırken, bir iki yıl sonra milletvekillerinin çoğunu başka bir partiye kaptırmasına karşın yine aynı miktarda yardımı almaya devam edebilmektedir.[300] Bu adaletsizliğe son vermek için yasal düzenleme yapılarak devlet yardımının dağıtılacağı her mali yıl öncesi ve seçim dönemlerinde seçimlerden önce belirlenecek bir tarihte partilerin TBMM'deki sandalye sayıları gözden geçirilerek mevcut duruma göre ve bu sayı ile orantılı olarak devlet yardımı yapılması düşünülebilir.[301] Böylece partilerin TBMM'deki temsil gücü ölçüsünde mali yönden desteklenmeleri sağlanacaktır.

Milletvekillerinin parti değiştirmelerini engellemek için, Danimarka örneği çözüm olarak düşünülebilir. Gerçekten de Danimarka'da partisinden istifa eden milletvekili başka bir partide siyasete devam edememektedir. Böylesi bir durumda milletvekili bağımsız olarak siyaset yapmak zorunda kalmaktadır. Bu da partilerin devlet yardımı almak için milletvekili transferi yapmalarını engellemektedir.[302]

Türk Hukukunda siyasi partilere yapılan devlet yardımı; 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK döneminde de yukarıda belirtilen görüşler doğrultusunda istikrarlı olarak değişikliklere uğramış ve bu durum devlet yardımı uygulaması konusunda kararlı bir sistemin oluşturulamamasında da en esaslı engeli oluşturmuştur. Her sistem kendi kültürünü üretmektedir. İyi bir sistem kurulduğu zaman o sistem kendi kültürünü üretmeye başlar. Devlet yardımı hususundaki zihniyete bakıldığında muhalefetin bölünmüşlüğünü körüklemeyi amaçlayan, siyasal hesaplaşmalarda kullanılan bir araç, siyasal parti sisteminde zamanla meydana gelen kartelleşme sonucunda statükoyu koruyucu bir uygulama görüntüsü hâkimdir. Ayrıca yardımın esas gerekçeleri olan partiler

[300] Özyavuz, s. 280-281; Örneğin 1999 MGS'de %22 oy oranıyla birinci parti olarak çıkan DSP TBMM'de 139 sandalye elde etmişti. Ancak 2002 yılına gelindiğinde DSP'nin TBMM'deki milletvekili sayısı 59'a düşmüştü. Buna karşın DSP, en yüksek devlet yardımını almayı sürdürmüştü. DSP, 2002 yılında 9.6 Trilyon devlet yardımı alırken, aynı yıl seçim olması nedeniyle iki katı yardım almış bu rakamı 19 Trilyona ulaşmıştı.
[301] Özyavuz, s. 281.
[302] Özyavuz, s. 73-74.

arasında adil yarış ortamı yaratma, partilerin yolsuzluklara karışmasını önleme, baskı ve çıkar gruplarından partileri koruma anlayışı yok hükmündedir. Bu nedenle siyasal çoğunluğu elinde bulunduran iradelerin gündelik hesaplaşma aracı olarak gördükleri devlet yardımı, ülkemizde kendisinden beklenen faydayı verememektedir. Devlet yardımından fayda sağlanmak isteniyorsa mevcut zihniyette değişiklik yapılması şarttır. Sonuç olarak, devlet yardımı uygulamasıyla ilgili iyi bir sistem kurmak istiyorsak, zihniyeti belirleyen unsurun sistem ve süreç olduğu göz ardı edilmemelidir. Sistemi değiştirmediğimiz sürece, mevcut zihniyetin kendi kendini besleyeceği

5. SİYASİ PARTİLERİN MALİ DENETİMİ

Denetim kamu yönetiminin önemli ve ayrılmaz parçalarından biridir. Yönetim olan yer süreçte denetimde vardır. Denetimin farklı zamanlarda, farklı konularda ve farklı kaynaklar tarafından yapılabilir. Özü itibariyle denetim oldukça hassas bir meseledir. Denetim faaliyeti ile amaç, kamu kaynaklarının etkin, verimli, amaca uygun, hukuki, demokratik meşruluk, ulusal ekonomiye olan katkı ve kaynakların yerinde kullanılmasına ilişkin bir faaliyettir. Bu açıdan değerlendirildiğinde aslında bir kamu yararı faaliyeti olarak nitelendirilebilir. Diğer taraftan, sınırları belli olmayan denetim süreçleri ile yukarıda sayılan olguların aşınmasına neden olabilecektir.

Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılır. Ancak Anayasa Mahkemesi bu denetim faaliyetini yerine getirirken Sayıştaydan yardım almaktadır. Sayıştayın sahip olduğu deneyim ve uzmanlık, Anayasa Mahkemesinin Sayıştaydan faydalanmasındaki en önemli gerekçe olarak gösterilebilir.

Siyasi partiler, amaçlarına uygun bir şekilde elde edilmek ve kullanılmak şartı ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 61. maddesine göre aşağıdaki aşağıda sayılan hususlar dahilinde gelir elde edebilir;

a) Parti üyelerinden alınacak giriş aidatı ile üyelik aidatı,

b) Partili milletvekillerinden alınacak milletvekilliği aidatı,

c) (Değişik: 31/3/1988 - 3420/6. md.) Milletvekili, belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclis üyeliği aday adaylarından alınacak özel aidat, (Bu aidatlar 64 üncü maddedeki esaslar dahilinde siyasi partilerin yetkili merkez karar organlarınca tespit ve tahsil olunur.)

d) Parti bayrağı, flaması, rozeti ve benzeri rumuzların satışından sağlanacak gelirler,

e) Parti yayınlarının satış bedelleri,

f) Üye kimlik kartlarının ve parti defter, makbuz ve kağıtlarının sağlanması karşılığında alınacak paralar,

g) Partice tertiplenen balo, eğlence ve konser faaliyetlerinden sağlanacak gelirler,

h) Parti mal varlığından elde edilecek gelirler,

i) Bağışlar.

j) (Ek: 27/6/1984 - 3032/1 md.) Devletçe yapılan yardımlar.

(h) bendinde yazılı parti mal varlığından elde edilen gelirler hariç olmak üzere, diğer bentlerde yazılı kaynaklardan elde edilen gelirlerden hiçbir surette vergi, resim ve harç alınmaz.

6111 Sayılı Kanunun 180. maddesi siyasi partilerin mali denetimine ilişkin aşağıdaki hükümleri içermektedir:

‘‘Ancak yapılacak kanuna uygunluk denetimi siyasi partilerin amaçlarına ulaşmak için yapılmasında fayda görülen faaliyetleri daraltacak veya bu faaliyetlerin yerindeliğini içerecek şekilde yapılamaz. Denetimde harcamaların gerçek mahiyeti esas alınır. Şekle ve usule ilişkin eksiklikler harcamaların kabul edilmemesini gerektirmez.”

“Siyasi parti hakkında kapatma kararı verilmiş olması halinde kapatma kararının verildiği tarihe kadar olan döneme ilişkin hesaplar da Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenerek karara bağlanır. Bu takdirde denetime esas kesin hesabın verilmesi ve denetime ilişkin diğer esas ve usuller Anayasa Mahkemesi tarafından belirlenir.

Siyasi partiler amaçlarına ulaşmak için gerekli gördükleri siyasi faaliyetleri kapsamında her türlü harcama yapabilirler.

Siyasi partiler mal ve hizmet alımı ile yapım işlerini, açık ihale, kapalı zarf usulü ve yazılı veya sözlü olmak üzere doğrudan veya pazarlık usullerinden herhangi biri ile yapabilir.

Siyasi partiler harcamalarını fatura, fatura yerine geçen belgeler ile bu belgelerin temin edilmesinin mümkün olmadığı hallerde harcamanın doğruluğunu gösterecek muhtevaya sahip olmak şartıyla diğer belgelerle tevsik ederler. Ancak kaybolma, yırtılma ve yanma gibi mücbir sebeplerle aslının

temin edilemediği hallerde, fatura ve fatura yerine geçen belgeler yerine bu belgeleri düzenleyenlerden alınacak tasdikli örnekleri kullanılabilir.

Siyasi partiler ücret mukabili geçici veya sürekli olarak çalıştırdıkları kişilere ödedikleri ayni ve nakdi sağlık ve sosyal yardım giderleri ile amaçlarına ulaşmak için görevlendirdikleri kişiler tarafından yapılan yurt içi ve yurt dışı seyahatlere ilişkin konaklama, yol masrafları ve diğer zorunlu harcamaları gider olarak kayıt edebilirler.

Siyasi partiler, mal ve hizmet alım sözleşmelerinden kaynaklanan mahkeme kararları ile ödedikleri miktarı ve masraflarını gider olarak kaydedebilirler."

SONUÇ

Türkiye'de siyasetin finansmanına ilişkin sorunlara baktığımızda, seçim dönemlerinde adayların yaptıkları kampanya harcamalarına ilişkin yasal bir düzenleme ve denetleme bulunmamaktadır. Bu durum seçimlerde adil yarış ortamının paraca zayıf olan aleyhine bir sonuç doğurmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla adayların yaptıkları kampanya harcamalarının yasal düzenleme altına alınarak denetlenmesi gerekmektedir. Bunun için adayların ve partilerin yaptıkları harcamaların yasayla sınırlandırılacağına yönelik Anayasaya hüküm konulabilir. Fransa örneğinde olduğu gibi üst sınırın üzerinde harcama yapan adayların seçiminin iptali sonucunu doğurabilecek yaptırımlar uygulanabilir. Partilerin seçim kampanyalarında yaptıkları harcamalara bir üst sınır getirilebilir, böylece paranın adil yarış ortamını paraca zengin olan lehine değiştirmesine engel olunabilir.

Ayrıca seçim dönemlerinde iktidardaki partilerin kamuya ait kitle iletişim araçlarından faydalanma yönünde ısrarcı oldukları görülmektedir. Bu durum seçimlerde adil yarış ortamını bozucu etki yapmaktadır. Seçim zamanlarında devlete ait radyo ve televizyonların eşitlik, tarafsızlık ilkelerine uygun davranmaları sağlanmalıdır. Böylece siyasi partilerin ve adayların bu imkânlardan eşit ve tarafsız olarak faydalanmaları mümkün olacaktır. Dolayısıyla 298 sayılı Seçim Kanunu'nda sıralanan yasaklara ve ihlallere ilişkin yaptırımların etkili bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın seçim kampanyasını YSK denetlemektedir. Ancak Kurul, 6 Haziran 2014'de aldığı bir kararla partilerin adaylarını desteklemelerinin önünü açmıştır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı seçim hesabının denetiminde çift başlılık yaratan bir durum ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı seçim hesabı YSK tarafından denetlenmekte iken partilerin hesapları AYM tarafından denetlenmektedir. YSK kararı sonrasında iki başlı denetim meydana gelmiştir. Bu uygulamaya son verilmelidir. Partilerin adaylarını desteklenmelerine son verilmeli, YSK Cumhurbaşkanı seçim hesabının denetimi konusunda tek yetkili olmalıdır.

Ülkemizde bağış yapanların ismi açıklanmamakta, belirli bir miktarın üzerinde bağışta bulunanlara özel bir vergi uygulaması yapılmamaktadır. Siyasi partilere belirli bir miktarın üzerinde bağış yapanların isminin açıklanması, vergi matrahından indirime gidilmesi, vergi iadesi gibi

uygulamalar yapılarak bağışa teşvik yapılabilir. Bunun yanında ayni ve hizmet biçiminde yapılan bağışların da kamuoyu ile paylaşılması sağlanmalıdır. Ayrıca yüksek miktardaki bağışlar vergilendirilebilir, küçük miktardaki bağışlarda ise vergi indirimine gidilebilir.

Siyasi partilerin üyelerinden aidat toplama gibi bir çabası bulunmamaktadır. Üye kayıtları düzensizdir. Dolayısıyla parti ve taban arasındaki iletişimin kurulmasında önem taşıyan üye aidatına yeterli önem verilmemektedir. Bu durum parti içi demokrasi anlayışını da baltalamaktadır. Partilerin üye kayıtlarını düzenli tutmaları sağlanmalı, üye aidatı toplanması hususunda eğitim verilmeli, böylece partilerin gelir kaynakları içerisinde üye aidatının oranı yükseltilmelidir. Üyelerden toplanan aidat gelirlerinin toplam gelir içerisinde belli bir oranda olması zorunluluğu da getirilebilir. Bunun yanında üye aidatının üyelerin gelir kaynakları göz önünde bulundurularak kademeli şekilde belirlenmesi de düşünülebilir. Böylece üyelerin aidat ödeme alışkanlıkları da sağlanacaktır.

Türkiye'de siyasetin finansmanının şeffaflığı konusunda da sorun bulunmaktadır. Şeffaflık açısından seçilmişlerin mal beyanlarını kamuoyu ile paylaşmaları sağlanmalıdır. Ayrıca partilerin de mali bilgilerini kamuoyu ile paylaşmadıkları bilinmektedir. AYM'nin partilerin mali denetim kararlarındaki şeffaflık oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla siyasete halkın güven beslemesi açısından şeffaflığın tesis edilmesi bir zorunluluktur. Partilerin hem seçim dönemlerindeki hem de seçim dışındaki harcamalarına ilişkin bilgiler günlük gazetelerde yayınlanmalıdır. Yapılan denetimler sonrasında ortaya çıkan yasalara aykırı gelir ve giderlere burada yer verilmelidir. Böylece siyasetin şeffaflaşması sağlanabilir.

Türkiye'de siyasi partilere yapılan devlet yardımı, siyasal parti sisteminin kartelleşmesine ve siyasi partilerin devletleşmesine neden olmaktadır. Kartelleşen siyasal parti sisteminde, büyük partilerin gelir kaynağının büyük kısmını devlet yardımı oluşturmaktadır. Dolayısıyla kartel parti sistemindeki partiler, yeni partilerin siyasal parti sistemine girişini engellemektedir. Statükoyu koruyucu etki oluşturan bu durum, seçmeni sistemdeki partileri tercihe zorlamakta ve bu durum ise seçmenin siyasal katılım hakkının sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Gelir kaynaklarının büyük bir oranını devlet yardımının oluşturduğu partiler, zamanla devlet ile uyumlu bir hal almakta, devletin bir uzvu, kurumu görüntüsüne bürünerek bu yapı

içerisinde yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. Dolayısıyla kartel parti sisteminde devletleşen partiler, seçmenin siyasal katılma hakkını kısıtlamasının yanında devlet ile uyumlu bir zihniyet politikası izlemek zorunda olmaları nedeniyle toplumun menfaat, istek ve taleplerine de sağırlaşmaktadırlar.

Devlet yardımının parti içi demokrasiye zarar veren bir yönü de vardır. Devletten aldığı yardımı garanti olarak gören partiler, üyelerinden aidat toplama konusunda gevşek davranmaktadırlar. Bunun yanında devlet yardımının direkt genel merkeze aktarılması ve parti teşkilatlarına bu yardımın belli bir kısmının paylaştırılmaması da yerel teşkilatın genel merkezin boyunduruğu altına girmesine, parti içerisinde farklı düşüncelerin susturulmasına neden olarak parti içi demokrasiyi baltalamaktadır.

Türkiye'de siyasi partilerin yaşadığı bu yapısal değişikliğe çözüm üretmek için devlet yardımının partilerin gelirleri içindeki oranı azaltılmalıdır. Toplumsal tabanıyla ilişkisi kesilen partilerin üye aidatı ve bağışlar yoluyla yeniden toplumsal istek ve taleplere duyarlı hale kavuşturulması gerekmektedir. Böylece tabanına karşı siyasal sorumluluk hisseden partiler daha serbest bir hareket alanı bulacaklar ve siyasal parti özgürlüğünü de etkileyen bu duruma çözüm getirilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mesut; "Türkiye'de Siyasal Partilere Devlet Yardımı", *AÜHFD*, C. 54, S. 4, Y. 2005. (235-265).

KOÇAK, Mustafa; *Siyasal Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları*, 1. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara 2002.

ÖZCAN, Hüseyin, YANIK, Murat; *Siyasi Partiler Hukuku*, 2.Bs., Der Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZTÜRK, Zeki; *Seçimlerde Paranın Gücü*, 1. Bs., Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006.

PERİNÇEK, Doğu; *Anayasa ve Partiler Rejimi: Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması,* 4. Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 31. Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

TEZİÇ, Erdoğan; *100 Soruda Siyasi Partiler*, 1. Bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.

TEZİÇ, Erdoğan; *Anayasa Hukuku*, 21. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 2017.

TOPUZKANAMIŞ, Şafak Evran; "Siyasi Partilere Devlet Yardımı", *DEÜHFD*, C. 14, S. 2, Y. 2012. (167-203).

TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, İstanbul 1952.

BOSUTER, Kudret; *Türk Siyasi Partiler Sisteminde Parti İçi Demokrasi*, 1. Bs., Ulusal Basımevi, Ankara 1969.

GENÇKAYA, Ö.F; *Siyasi Partilere ve Adaylara Devlet Desteği Bağışlar ve Seçim Giderlerinin Sınırlandırılması*, A. Çarkoğlu, T. Erdem, M. Kabasakal, Ö.F. Gençkaya, (edts), Siyasi Partilerde Reform, (129-201), Tesev Yayınları, İstanbul 2000.

GENÇKAYA, Ömer Faruk, GÜNDÜZ, Umut, TETİK, Damla Cihangir; *Siyasetin Finansmanı ve Şeffaflık*, Transparency Internatıonal, Ocak 2016. www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2015/03/siyasetin finansman%C4%B1- rapor_Ocak-2016.pdf, (ss. 1-88). (E.T. 19.02.2019).

GENÇKAYA, Ömer Faruk; "Siyasetin Finansmanı ve Siyasi Partiler", http://genckaya.bilkent.edu.tr/DEVPAR.htm, (ss. 1-19). (E.T. 18.02.2019).

GÜRBÜZ, Reşit; "Siyasi Partilere Devletçe Yapılan Malî Yardımın Hukukî ve Siyasal Analizi", *Türk İdare Dergisi*, S. 450, Y. 2006. (183-198).

KIRBAŞ, Sadık; *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Yolsuzluk Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Phoenix Yayınevi, Ankara 2012.

ÖZKAN, Necati; *Seçim Kazandıran Kampanyalar*, 4. Bs., MediaCat, İstanbul 2014.

TANÖR, Bülent; *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Bs., BDS Yayınları, 1994.

ABDULHAKİMOĞULLARI, Erdal; " Türkiye'de Siyasi Partilere Yapılan Devlet Yardımı ve Siyasi Partilerin Mali Denetimi", *Liberal Düşünce*, C. 7, S. 27, Y. 2002. (169-180).

CAN, Osman; *Darbe Yargısının Sonu*, 4. Bs., Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

CAN, Osman; *Demokratikleşme Serüveninde Anayasa ve Siyasi Partilerin Kapatılması*, 1. Bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

GENÇKAYA, Ömer Faruk; "Siyasetin Finansmanında Kaçak Alanlar Şeffaflık ve Denetim", *Görüş Dergisi*, Y. 2000. (24-27).

KARAKAŞ, Mehmet; *Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 2015.

KUŞAT, Nurdan ve DOLMACI, Nilgün, "Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Seçim Ekonomisi Kavramının Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* C. 12, S. 1, Y. 2011, (129-146).

NALBANTOĞLU, Muhiddin; *Turgut Özal'la Konuşmalar*, Anakent Yayın ve Turizm, İstanbul 1986.

SAĞLAM, Fazıl; *Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları*, 1. Bs., Beta Yayıncılık, İstanbul 1999.

SCHÜLER, Harald; *Türkiye'de Sosyal Demokrasi, Particilik, Hemşehrilik, Alevilik,* 1. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Türkiye Barolar Birliği, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Önerisi*, 4. Bs., Ankara 2007.

ABADAN, Nermin; *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

ABADAN, Yavuz; "Türk Siyasi Partiler Kanunu", *AÜSBFD*, C. XXI, S. 3, Y. 1966. (171-218).

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz; "Siyasi Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 16, Y. 1999. (95-115).

ALKAN, Türker; *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, 1. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1993.

DUVERGER, Maurice; *Siyasi Partiler*, (çev. Ergun Özbudun), 2. Bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1974.

EKİZCELEROĞLU, Rengül; *Türk Hukukunda Siyasi Partilerin Finansmanı ve Siyasi Rekabette Eşitlik*, 1. Bs., Legal Yayıncılık, İstanbul 2016.

MUTLU, Abdullah; Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasi Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasi Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi ve Özgün Model Arayışları, *Uzmanlık Tezi*, Ankara 2005.

SARIBAY, Ali Yaşar; *99 Soruda Siyasal Partiler*, Radikal, Şubat 1997.

SARIBAY, Ali Yaşar; *Siyasal Sosyoloji*, 1. Bs., Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

YÜCE, Müge; "Siyasetin Finansmanı Sorunu ve Çözüm Önerileri", www.(baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/wp-content/uploads/2008/07/siyasetinfinansmanisorunuvecozumonerileri.pdf, (ss. 1-32). (E.T. 18.02.2019).

EROĞUL, Cem; *Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*, Ankara 1974.

GÖZLER, Kemal; *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bs., 23, Ekin Yayınevi, Bursa 2019.

HATİPOĞLU, Atakan; "Siyasi Partilere Hazine Yardımı: Sosyolojik Bir Değerlendirme ", *İÜSBFD*, S. 41, Y. 2009. (233-250).

ÖZBUDUN, Ergun; *Türk Anayasa Hukuku*, 15. Bs., Yetkin Yayınları, Ankara 2014.

ÖZYAVUZ, Tuncer; *Türkiye'de Siyasetin Finansmanı*, (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

TACAR, Pulat; *Siyasetin Finansmanı*, 1. Bs., Doruk Yayımcılık, Ankara 1997.

TİKVEŞ, Özkan; "Partilere Yapılan Devlet Yardımının Hukuki Yönü", *İÜHFM*, C. 37, S. 1-4, Y. 1971. (143-160).

UZUN, Cem Duran; *Anayasa Hukuku Açısından Siyasi Partilerin Finansmanı*, 1.Bs., Adalet Yayınevi, Ankara 2010.

ÜNSAL, Artun; *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 443, Ankara 1980.

AMKD, S. 14, Y. 1977.

AMKD, S. 16, Y. 1979.

AMKD, S. 18, Y. 1980.

AMKD, S. 24, Y. 1989.

AMKD, S. 31, Y. 1995.

AMKD, S. 33, Y. 1997

AMKD, S. 37, Y. 2001.

CSTD, Birleşim 106, T. 29.6.1965.

CSTD, Birleşim 107, T. 30.6.1965

DMTD, C. 14, Y. 1983.

DMTD, C. 15, Y. 1983.

MMTD, Birleşim 102, T. 12.5.1965.

MMTD, C. 24, Y. 1968.

MMTD, C. 33, Y. 1973.

MMTD, C. 39, Y. 1965.

MMTD, C. 37, Y. 1965.

MMTD, C. 38, Y.1965.

TBMMTD, C. 13, Y. 1988.

TBMMTD, C.4, Y. 1984.

TBMMTD, C. 8, Y. 1992.

İNTERNET KAYNAKLARI

https:üyesileldiven.wordpress.com/2012/07/18/siyasal-sistemler-siyasal-catisma-ve-uzlasma/, (E.T. 18.04.2019).

https://jolygram.com/profile/uctug_1071/photo/2008350989896984178_4240280228, (E.T.09.05.2019).

http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-almanya-eski-dunya-2469740/, (E.T. 17.05.2019).

www.canaktan.org/ekonomi/regulasyon/kavram.htmhttp://www.canaktan.org/ekonomi/regulasyon/kavram.htm, (E.T. 24.4.2019).

www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf, (E.T. 24.04.2019).

www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf, (E.T. 24.04.2019).

http://www.demokratparti.org.tr/Upload/pdf/15012011-dptuzuk.pdf, (E.T. 22.05.2019).

content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf, (E.T. 24.04.2019).

http://iyipartist.com/iyi-parti/iyi-parti-tuzugu-mali-hukumler/, (E.T. 27.04.2019).

www.evrensel.net/haber/365062/akpde-aday-adayligi-basvurulari-icin-alinacak-aidat-belirlendi, (E.T. 09.02.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ak-partide-yerel-secimler-aday-adayligi-sureci-belli-oldu-41007533, (E.T. 28.04.2019).

http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/akpnin-adaylik-geliri-285-milyon-tl, (E.T. 28.4.2019).

http://www.radikal.com.tr/turkiye/chp-kapatilsin-671472/,(E.T. 27.4.2019).

https://www.evrensel.net/haber/140550/anap-a-dava-yok, (E.T. 27.04.2019).

https://www.haberler.com/almanya-dan-chp-ebert-vakfi-iliskisini-soran-haberi/, (E.T. 27.4.2019).

http://www.radikal.com.tr/turkiye/12-soruda-deniz-feneri-davasi-898145/, (E.T. 28.4.2019).

https://www.ntv.com.tr/turkiye/gun-gun-deniz-feneri davasi,06cPwjO520OwhkKJmLHQgg,(E.T. 28.4.2019).

www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/ataturkun-vasiyeti/,(*E.T. 10.02.2019).*

www.sayimebasci.blogspot.com/2015/08/sandga-gitmenin-maliyeti-2-milyar-tl.html,(E.T.03.02.2019).

www.gercekgundem.com/siyaset/31814/24-haziran-secimleri-icin-harcanan-para-belli-oldu, (E.T.03.02.2019).

www.t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-adaylarina-ne-kadar-bagis yapilabilecek,263014, (E.T. 03.02.2019).

www.tr.sputniknews.com/turkiye/201807111034239087-cumhurbaskani-adaylari-bagis/, (E.T. 03.02.2019).

www.dunya.com/gundem/cumhurbaskani-adaylari-bagis-miktarlarini-acikladi-haberi-254059, (E.T. 03.02.2019).

www.yenicaggazetesi.com.tr/cumhurbaskani-adaylarina-ne-kadar-bagis-yapildi-198206h.htm, (E.T. 03.02.2019).
www.ysk.gov.tr/doc/genelge/dosya/1824/CBS-Ornek201.pdf, (E.T. 03.02.2019).
www.t24.com.tr/yazarlar/dr-gulfem-saydan/miting-asla-sadece-miting-degildir,9908, (E.T. 20.02.2019).
http://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2015/04/Kamuoyu-Arastirmasi-Sonuc-Kitapcigi.pdf,(E.T. 20.02.2019).
https://www.yenisafak.com/secim-1987/secim-sonuclari#result-details, (E.T. 13.05.2019).
https://www.yenisafak.com/secim-1991/secim-sonuclari, (E.T. 14.05.2019).
https://www.haberturk.com/secim2002, (E.T. 15.05.2019).
https://www.memurlar.net/haber/22829/meclis-te-42-kez-degisen-transfer-aritmetigi.html, (E.T. 12.05.2019).
https://www.memurlar.net/haber/22829/meclis-te-42-kez-degisen-transfer-aritmetigi.html, (E.T. 12.05.2019).
https://bianet.org/bianet/siyaset/57739-mecliste-istikrar-2-5-yil-surdu, (E.T. 12.05.2019).
www.hurriyet.com.tr/gundem/ysk-secmen-sayisini-acikladi-40836640, (E.T. 17.03.2019).
www.milliyet.com.tr/kamu-araclariyla-akp-mitingine-gidilir-mi--siyaset-1063056/, (E.T. 10.03.2019).
www.radikal.com.tr/politika/basbakan-akpnin-islerine-devlet-araclariyla-gidiyor-923066/, (E.T. 10.03.2019).
https://tr.sputniknews.com/turkiye/201810191035739028-parti-yardim-hazine-milyon-tl/, (E.T. 19.3.2019).
www.fortuneturkey.com/siyasi-partilerin-hazineden-alacaklari-yardim-3-kat-artti-7996,(E.T. 19.3.2019).
www.gazetevatan.com/hangi-parti-ne-kadar-yardim-aldi--198391-gundem/ (E.T. 19.03.2019).
www.akp.org.tr, (E.T. 19.03.2019).
https://t24.com.tr/yazarlar/h-bader-arslan/kriz-ihracatci-ulkeleri-vurdu,230, (E.T. 12.05.2019).

http://www.milliyet.com.tr/devletlesen-partiler/derya-sazak/siyaset/yazardetayarsiv/10.05.2002/51619/default.htm, (E.T. 12.05.2019).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/963652/Gunes_Motel_i_birak_Uzun_Otel_e_bak.html, (E.T. 17.05.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-iddiasi-chpden-15-milletvekili-iyi-partiye-gececek-40813377, (E.T. 17.05.2019).

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/963652/Gunes_Motel_i_birak_Uzun_Otel_e_bak.html(E.T. 17.05.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kubi-fikralari-39025916, (E.T. 18.05.2019).

http://hojbej.com/resimli-sozler/guzel-sozler-2019-politik-siyasi-sozler-omer-lutfi-mete-sozleri, (E.T. 18.05.2019).

http://(kararlaryeni.anayasa.gov.tr/, (E.T. 11.05.2019).

https://www.ntv.com.tr/turkiye/hazine-yardimi-partilerin-kasasini-dolduracak,upzvZ4IdPEWt5MkOlUVJNg, (E.T. 11.05.2019).

https://www.dunya.com/gundem/3-siyasi-partiye-hazineden-para-yagacak-haberi-270585, (E.T. 11.05.2019).

https://t24.com.tr/haber/2016da-hangi-parti-kac-lira-yardim-alacak,320252, (E.T. 11.05.2019).

https://www.yenisafak.com/ekonomi/partiler-yillik-yardimini-aldi-2615695, (E.T. 11.05.2019).

https://www.trthaber.com/haber/gundem/secim-icin-hangi-parti-ne-kadar-hazine-yardimi-alacak-361726.html, (E.T. 11.05.2019).

https://www.yenisafak.com/secim,(E.T. 11.05.2019).

https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/88788-akp-kac-milyondan-yoksun-kalacak, (E.T. 11.05.2019).

https://onedio.com/haber/kanli-bir-tarih-ii-dunya-savasi-ile-ilgili-15-onemli-bilgi-657284, (E.T. 28.05.2019).

https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a151530.aspx, (E.T. 31.05.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bbp-3uncuyu-bulup-1-8-trilyonu-kapti-90202, (E.T. 31.05.2019).

http://www.radikal.com.tr/politika/ver-o-1-trilyonu-geri-muhsin-bey-644898/, (E.T. 31.05.2019).

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/olmadi-muhsin-bey-olmadi-38415302, (E.T. 31.05.2019).

http://www.tgrthaber.com.tr/dunya/-67987.html, (E.T. 31.05.2019).

MAHKEME KARARLARI

AYM, 26.6.2008 Tarih, E. 2005/24 ve K. 2008/81 Sayılı Kararı. http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/40020951-f428-4516-9fc6-7bfd99c5ad3d?excludeGerekce=False&wordsOnly=False , (E.T. 28.04.2019).

AYM, 26.6.2008 Tarih, E. 2006/28 ve K. 2008/82 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/d3de935e-4bc1-4ceb-859c-0fca8c1398c5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,(E.T. 28.04.2019).

AYM, 26.6.2008 Tarih, E. 2007/21 ve K. 2008/83 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/dbc213a8-871b-4584-bae1-6bcf06911156?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 28.04.2019).

AYM, 27.1.2006 Tarih, E. 2004/22 ve K. 2006/7 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/183abbc6-e348-43ed-bd40-e44d892f7c95?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 15.05.2019).

AYM, 10.2.1994 Tarih, E. 1992/2 ve K. 1994/1 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/bedaf0f6-409e-40a3-995a-a7a1ab026cd9?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,(E.T. 21.04.2019).

AYM, 13.01.1999 Tarih, E. 1996/17 ve K. 1998/57 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/86d4adf3-c2b6-471e-8064-a2d10399fa46?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,
(E.T. 15.05.2019).

AYM, 2.2.1971 Tarih, E. 1970/12 ve K. 1971/13 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/949e1f6c-a05d-4c5f-af3c-53c22c909f8b?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,
(E.T. 23.02.2019).

AYM, 6.7.1989 Tarih, E. 1988/39 ve K. 1989/29 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/be060b7a-45e4-45c8-8f01-6d33e1f08c01?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 08.04.2019).

AYM, 18-19.2.1969 Tarih, E. 1968/26 ve K. 1969/14 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f5975a89-d94c-4e92-ab57-2ddcfc2b2cc5?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 18.02.2019).

AYM, 5.1.1988 Tarihli, E. 1987/14 ve K. 1988/1 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3581ada1-7bbe-4ce9-b926-e65ec047949c?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

AYM, 22.5.1987 Tarih, E. 1986/17, K. 1987/11 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/677bb3dc-b65b-494d-8321-c9df365cd0d1?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 11.04.2019).

AYM, 16.7.2003 Tarih, E. 2002/104 ve K. 2003/72 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/6edaa0f2-2455-4ba4-b20b-e56269aa5880?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 15.05.2019).

AYM, 20.11.2008 Tarih, E. 2008/42 ve K. 2008/167 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/1086bee2-0e6e-4507-ab8b-a500132be4bc?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 13.05.2019).

AYM, 30.7.2007 Tarih, E. 2007/59 ve K. 2007/75 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/bf914fd5-f04d-4bd2-9cb3-ea4a180ebcd2?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E. T. 08.04.2019).

AYM, 22. 5. 1987 Tarih, E. 1987/3 ve K. 1987/13 Sayılı Kararı, (http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/f889ee00-a5ae-4ded-b30c-4d96d5f542a4?excludeGerekce=False&wordsOnly=False, (E.T. 11.04.2019).

AYM, 9.10.1987 Tarih, E. 1987/23 ve K. 1987/27 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/3ca50a57-a74a-4e0b-8d78-2bca04e909d0?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 15.05.2019).

AYM, 16.06.1999 Tarih, E. 1998/1, K. 1999/22 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/663656ac-5621-4f13-81bd-02617fbfaa52?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 26.05.2019).

AYM, 16.06.1999 Tarih, E. 1996/27, K. 1999/16 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/9bdb296b-880e-4e86-a09b-c763cc9c34df?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 23.05.2019).

AYM, 16.06.1999 tarih ve E. 1996/22, K. 1999/21 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/4e754e53-0a31-42eb-b3c9-939d2e2dc50a?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 23.05.2019).

AYM, 20.07.1998 Tarih, E. 1997/30, K. 1998/38 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/7d54c405-4cb0-414a-89d1-dfe05218fc80?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 23.05.2019).

AYM, 11.6.2009 Tarih, E. 2008/5 ve K. 2009/81 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/4ebaeeaa-530f-4b3f-83ec-d683db6791e8?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 07.05.2019).

AYM, 09.06.2006 Tarih, E. 2005/31 ve K. 2006/41 Sayılı Kararı, http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/8de93a37-728c-408c-9d7d-f99ee0eff190?excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 26.05.2019).

http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/0acac7b9-4875-4c09-a89d-16336ed73728?higllightText=refah%20partisi&excludeGerekce=False&wordsOnly=False,

(E.T. 08.05.2019).

AYM, 29.03.1989 Tarih, E. 1984/7 ve K. 1989/3 Sayılı Kararı, R. G., S. 20263, 25.08.1989.

AYM, 07.02.1991 Tarih, E. 1985/3 ve K. 1991/1 Sayılı Kararı, R.G., S. 20818, 18.03.1991.

AYM, 20.02.1990 Tarih, E. 1985/2 ve K. 1990/4 Sayılı Kararı, R.G., S. 20465, 18.03.1990.

AYM, 12.04.1990 Tarih, E. 1985/7 ve K. 1990/7 Sayılı Kararı, R.G., S. 20517, 13.05.1990.

AYM, 25.12.1990 Tarih, E. 1987/5 ve K. 1990/10 Sayılı Kararı, R.G., S. 20773, 09.01.1991.

AYM, 07.02.1991 Tarih, E. 1986/1 ve K. 1991/3 Sayılı Kararı, R.G., S. 20818, 18.03.1991.

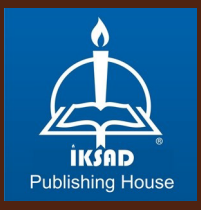
AYM, 13.06.1991 Tarih, E. 1986/8 ve K. 1991/4 Sayılı Kararı, R.G., S. 20933, 18.07.1991.

AYM, 17.05.2001 Tarih, E. 1988/22 ve K. 2001/5 Sayılı Kararı.

AYM, 02.07.1997 Tarih, E. 1992/2 ve K. 1997/10 Sayılı Kararı.

AYM, 16.1.1998 Tarih, E. 1997/1 ve K. 1998/1 Sayılı Kararı.

YSK Kararı No: 2913.

ISBN: 978-625-378-787-5